

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУТЕНКО ВІКТОР БОРИСОВИЧ

УДК 343.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**СУБ'ЄКТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ:
СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ
І КРИМІНОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. Б. Бутенко**

Науковий керівник -
Ященко Андрій Миколайович
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Бутенко В. Б. Суб'єкти протидії злочинності: системно-структурний і кримінологічно-правовий аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право», за спеціальністю 081 «Право». Харківський національний університет внутрішніх справ. 2023

Дисертацію присвячено системно-структурному і кримінологічно-правовому аналізу суб'єктів протидії злочинності та визначенню їх функцій в умовах збройної агресії проти України.

З використанням логіко-граматичного методу проаналізовано термінологію, що використовується у вітчизняній та іноземній науковій літературі для описання діяльності зі зменшення тиску криміногенних факторів та негативного впливу злочинності. У сучасних соціально-політичних умовах термін «протидія злочинності» було визначено найбільш вдалим для проведення дослідження стану функціонування суб'єктів, які здійснюються відповідний вплив на злочинність.

Використовуючи системно-структурний метод було окреслено авторське розуміння поняття структури суб'єктів протидії злочинності. Застосування зазначеного підходу дозволило визначити їх місце і роль суб'єктів протидії злочинності в структурі протидії злочинності, їх функціональні зв'язки, визначити можливі шляхи подолання дублювання виконуваних ними функцій, визначити способи посилення впливу на певний сегмент криміногенних факторів, а також врахувати рівневу будову і взаєморозташування суб'єктів протидії злочинності для консолідації вертикальних і горизонтальних зв'язків між різними ланками цієї системи, що було визначено передумовою злагодженого функціонування системи та гарантією потенціалу до саморегуляції і самовдосконалення. Було також вироблено авторське розуміння поняття суб'єктів протидії злочинності.

У роботі визначено наступні основні класифікаційні критерії суб'єктів протидії злочинності: функціональна ознака; спеціалізація; масштаб функціонування; періодичність (режим) здійснюваної діяльності. Відповідно до функціональної ознаки визначено наступні види суб'єктів протидії злочинності: 1) суб'єкти протидії злочинності, що формують кримінологічну політику; 2) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють загальну організацію та координацію протидії злочинності, а також її інформаційно-аналітичне забезпечення; 3) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють правоохоронну діяльність та/або превентивну діяльність щодо кримінально-протиправних проявів.

Відповідно до спеціалізації суб'єктів протидії злочинності, враховуючи покладені на них цілі та завдання, визначено наступні види суб'єктів протидії злочинності: 1) неспеціалізовані суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють загальносоціальний вплив на злочинність; 2) спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності.

За масштабом функціонування визначено наступні види суб'єктів протидії злочинності: 1) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють свої функції на загальнодержавному рівні; 2) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють свої функції в межах окремого регіону/місцевості; 3) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють свої функції в межах певного підприємства, установи або організації, щодо певної групи людей або колективу; 4) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють свою діяльність щодо конкретного індивіду або певного кримінально протиправного прояву.

За режимом або періодичністю здійснюваної діяльності с сфері протидії злочинності визначено наступні види суб'єктів протидії злочинності: 1) суб'єкти, що здійснюють протидію злочинності системно, постійно й безперервно; 2) суб'єкти, що здійснюють протидію злочинності періодично; 3) суб'єкти, що здійснюють протидію злочинності разово або епізодично.

Значну увагу в дисертаційній роботі присвячено правовим основам діяльності суб'єктів протидії злочинності. З метою здійснення комплексного аналізу нормативно-правових актів, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, запропоновано наступні класифікаційні критерії: зміст нормативно-правового акту, ступень юридичної сили, територіальне охоплення.

За змістом нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, поділено на: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють стратегічну основу діяльності суб'єктів протидії злочинності; 2) нормативно-правові акти, що встановлюють компетенцію суб'єктів протидії злочинності; 3) нормативно-правові акти, передбачають правові засади і процесуальні аспекти протидії злочинності; 4) нормативно-правові акти, що передбачають правові засади та особливості протидії злочинності за окремими напрямками.

За ступенем юридичної сили нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можна поділити на: 1) Конституцію України. Визначено, що Конституція України надає загальні напрями державної політики України у сфері протидії злочинності, встановлює повноваження у сфері протидії злочинності щодо Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України і органів виконавчої влади, органів правосуддя, включаючи прокуратуру й адвокатуру, а також визначає засади формування суспільних інститутів Української держави; 2) міжнародно-правові акти; 3) закони України; 4) підзаконні нормативно-правові акти; 5) нормативно-правові акти, що видаються підприємствами, установами, організаціями, що стосуються питань протидії злочинності.

За територіальним охопленням нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можливо поділити на: 1) міжнародні нормативно-правові акти;

2) нормативно-правові акти національного значення; 3) нормативно-правові акти регіональної дії; 4) локальні нормативно-правові акти.

Доведено, що Рада національної безпеки і оборони України як провідний суб'єкт протидії злочинності в умовах воєнного стану здійснює не лише координаційні і контролюючі повноваження у сфері забезпечення національної безпеки і оборони, а й відіграє стратегічну роль у визначенні актуальних криміногенних загроз, пріоритетних напрямів щодо протидії ним та розробці скоординованих заходів протидії найбільш небезпечним видам кримінально протиправної поведінки.

Проаналізовано діяльність органів виконавчої влади у сфері протидії злочинності. Зроблено висновок, що Кабінет Міністрів України відіграє визначальну стратегічно-координаційну роль у протидії злочинності та спрямовує діяльність усієї системи органів виконавчої влади на виконання відповідних завдань. Проаналізовано заходи у сфері протидії злочинності, вжиті Кабінетом Міністрів України після розгортання збройної агресії Російської Федерації проти України.

Збройні Сили України визначено в якості самостійного суб'єкта протидії злочинності в умовах збройної агресії на території України. Зроблено висновок про необхідність удосконалення організаційно-правового забезпечення Збройних Сил України як важливого суб'єкту протидії злочинності.

Проаналізовано діяльність місцевих державних адміністрацій як суб'єктів протидії злочинності. Серед основних повноважень у сфері протидії злочинності визначено загальносоціальну та індивідуальну протидію злочинності й координацію діяльності галузевих служб виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Зроблено висновок, що функції місцевих державних адміністрацій у мирний час і функції місцевих військових адміністрацій за своїм змістом співпадають, проте останні мають здійснюватися у тісній координації з військовим командуванням.

Визначено, що органи місцевого самоврядування є важливим суб'єктом виконання функцій протидії злочинності на регіональному та місцевого рівнях. Серед функцій органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності відзначено: здійснення загальносоціальної протидії злочинності, координацію, забезпечення та взаємодію з іншими суб'єктами протидії злочинності, реалізацію контролю стосовно різноманітних суб'єктів, що діють у відповідних регіонах, та реалізацію правовиховних функцій щодо населення регіонів. Визначено важливість здійснення координаційної діяльності органів місцевого самоврядування щодо громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та підрозділів територіальної оборони. Визначено функції органів місцевого самоврядування у сфері формування руху національного супротиву, їх взаємодію з підрозділами територіальної оборони та ролі останніх у реалізації функцій протидії злочинності. Зроблено висновок, що в умовах збройної агресії проти України органи місцевого самоврядування є важливими суб'єктами протидії злочинності у сфері національної та громадської безпеки, проаналізовано недоліки законодавчого регулювання правового статусу останніх у вказаній сфері.

Відзначено, що діяльність всіх державних органів та публічно-правових структур певним чином спрямована на реалізацію правоохоронної функції та протидію злочинності зокрема. Незалежно від правової природи ці органи виконують функцію правоохорони щодо прав і свобод людини від імені та за дорученням держави з суворим дотриманням принципу законності. Спеціальними суб'єктами протидії злочинності є правоохоронні органи. Під правоохоронними органами пропонується розуміти органи виконавчої влади, для яких правоохоронна функція є основною, що здійснюють повноваження, спрямовані на захист прав, свобод людини та охорони правопорядку; ці органи мають право легального застосування примусу до людей; у своєму складі вони мають озброєні формування. До таких органів віднесено органи Національної поліції, Служби безпеки,

органи військової служби правопорядку, органи фіскальної служби, прикордонної служби тощо.

Неоднозначність розуміння поняття контрольно-наглядової діяльності ускладнює наведення вичерпного переліку органів, які здійснюють таку діяльність в країні. Насамперед, це зумовлено постійними процесами реформування владних органів в Україні, постійної їхньої трансформації та зміни їх підпорядкованості, а також значною кількістю нормативно-правових актів, які визначають контрольно-наглядові функції державних органів. Основним критерієм (підставою, ознакою) виокремлення окремих суб'єктів контрольно-наглядової діяльності серед всієї сукупності визначено наявність визначеного об'єкту (предмету), на який спрямовано контроль.

Відзначено, що Україна має значний потенціал для залучення громадськості до протидії злочинності, а активна громадськість вже сама по собі є основою для розвитку превентивної діяльності в цій сфері. У зв'язку з цим держава зобов'язана стимулювати як індивідуальні, так і організовані форми участі громадян в охороні правопорядку та протидії злочинності, прищеплювати дух нетерпимості до будь-яких проявів злочинності. Кожен представник громадськості може взяти участь діяльності щодо зменшення рівня злочинності.

Громадян як суб'єктів протидії злочинності доцільно розглядати: як індивідів, самостійно або в складі групи – родини, колективу, громадського об'єднання, що відстоюють свої права та свободи й законні інтереси інших осіб; як посадових осіб, що здійснюють свої повноваження в сфері правоохоронної діяльності, наприклад працівників поліції, прокуратури тощо; як осіб, що сприяють правоохоронним структурам за певних обставини.

Запропоновано включити громадян до системи суб'єктів протидії злочинності за допомогою розвитку інституту громадянськості в українському суспільстві. Визначено, що громадянськість є засобом побудови партнерських відносин між державою і суспільством, і є одним з

найбільш перспективних напрямів розвитку системи суб'єктів протидії злочинності.

Ключові слова: злочинність, протидія злочинності, суб'єкт протидії злочинності, системно-структурний аналіз, кримінологічний аналіз, правові засади, запобігання, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, експертні установи, правосуддя, громадськість, громадянське суспільство, стратегія, політика.

Butenko V. B. Subjects of Crime Counteraction: Systematic-structural and Criminological-legal Analysis. – The qualification scientific work published as manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Specialty 081 – Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2023.

The dissertation is devoted to systematic-structural and criminological-legal analysis of subjects of crime counteraction and defining its functions in conditions of the armed aggression against Ukraine.

Using logical-grammatical method the dissertation analyses terminology used in domestic and foreign scientific literature describing the activity aimed at decreasing the pressure of criminological factors and negative impact of criminality. In current social-political conditions the term “crime counteraction” was defined as the most appropriate for application for researching the state of functioning the subjects who exercise such influence on crime.

Applying systematic-structural method the work defines author's understanding of the notion of structure of crime counteraction subjects. Application of such method allowed to achieve the following goals: to ascertain the role of subjects of crime counteraction in the structure of crime counteraction, their functional interconnections, to ascertain the methods of overcoming possible functional overlapping, to increase influence on the certain segment of criminological factors and also to take into account level structure and interposition

of subjects of crime counteraction in order to attain consolidation of vertical and horizontal links between different levels of such system, which has been ascertained as a precondition of coherent functioning of the system and the guarantee of its self-regulation and self-enhancement. The dissertation also presents authors' comprehension of the notion of the subjects of crime counteraction.

The work identifies the following main classification criteria for subjects of crime counteraction: functional characteristic; specialization; scale of functioning; periodicity (regime) of functioning. Using functional characteristic subjects of crime counteraction have been divided into the following categories: 1) subjects of crime counteraction, who elaborates criminological policy; 2) subjects of crime counteraction, who conduct overall organization and coordination of crime coordination and also its informational-analytical support; 3) subjects of crime counteraction conducting law enforcement and/or preventive activity over criminal manifestations.

Using specialization criterion subjects of crime counteraction have been divided into the following categories: 1) non-specified subjects of crime counteraction exercising general social influence on criminality; 2) specialized subjects of crime counteraction.

Using functional criterion subjects of crime counteraction have been divided into the following categories: 1) subjects of crimes counteraction exercising their functions on the national level; 2) subjects of crimes counteraction exercising their functions in certain region/location; 3) subjects of crimes counteraction exercising their functions at a level of an enterprise, institution or organization or towards certain group of persons or collective; 4) subjects of crimes counteraction exercising their actions towards certain individual or certain criminal act.

Using criterion of regime or periodicity of functioning subjects of crime counteraction have been divided into the following categories: 1) subjects that conduct functions of crime counteraction systematically, permanently and continuously; 2) subjects that conduct functions of crime counteraction

periodically, 3) subjects that conduct functions of crime counteraction on one-time bases or episodically.

The dissertation devotes thorough attention to the legal bases of the activity of subjects of crime counteraction. For conducting complex analysis of normative-legal acts that establish legal grounds of subjects of crime counteraction the author identifies the following criteria for their classification: content of normative-legal act, their legal force, and territory of effectiveness.

Using criterion of the content of the normative legal act they have been divided as following: 1) normative legal acts that establish strategic bases of the activity of the subjects of crime counteraction; 2) normative legal acts that establish competence of the activity of the subjects of crime counteraction; 3) normative legal acts that establish legal and procedural bases of crime counteraction; 4) normative legal acts that establish peculiarities of counteracting certain kind of criminality.

Using criterion of legal force normative legal acts that establish legal bases of the activity of subjects of crime counteraction have been divided as following: 1) the Constitution of Ukraine which defines general directions of the state policy of Ukraine in the sphere of crime counteraction, defines competence of the following bodies in the sphere of crime counteraction: the Verhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministry of Ukraine and executive bodies, judicial bodies including prosecution and advocacy and also defines the bases of formation of civil institutes of Ukraine; 2) international normative-legal acts; 3) statutes of Ukraine; 4) subsidiary normative-legal acts of Ukraine; 5) normative-legal acts of enterprises, institutions, organizations in the sphere of crime counteraction.

Using criterion of territorial effectiveness normative legal acts that establish legal bases of the activity of subjects of crime counteraction have been divided as following: 1) international normative legal acts; 2) national normative legal acts; 3) regional normative legal acts; 4) local normative legal acts.

The dissertation argues the Council of National Security and Defence of Ukraine as a prominent subject of crime counteraction in conditions of the war conflict fulfils not only coordinational and controlling functions in the sphere of national security and defence, but also plays strategical role in defining urgent criminological threats, priority directions for their counteraction and elaboration of coordinated actions for counteracting the most dangerous types of criminality.

The dissertation analyses activities of the executive bodies in the sphere of crime counteraction. It ascertains that the Cabinet of Ministry of Ukraine plays frontline strategic-coordinational role in crime counteraction and forwards functioning of the system of the executive bodies as the whole. The work analysis crime counteracting measures taken by the Cabinet of Ministry of Ukraine as a response for the aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The Military Forces of Ukraine were defined as a separate subject of crime counteraction in conditions of the armed aggression on the territory of Ukraine. The author substantiates the need of enhancement of organizational-legal support of the Military Forces of Ukraine as an important subject of crime counteraction.

The dissertation analyses activities of local state administrations in the sphere of crime counteraction. Their main competence in this sphere was defined as general social and individual crime counteraction and coordination of the activities of sectoral executive services and organs of local self-government. The conclusion is drawn that the function of local state administrations in the peaceful time and military administrations generally coincide, nevertheless the latter must be conducted in tight bound with military headquarters.

The dissertation defines that organs of local self-government are important subjects of crime counteraction on the regional and local levels. The work specifically distinguishes the following functions of local self-government in the sphere of crime counteraction: conducting general social crime counteraction, coordination, support and interconnection with other subjects of crime counteraction, control over different subjects functioning in the certain regions and fulfilling legal-educational function on the regional level. The work emphasizes the

importance of local self-government control over non-governmental organizations engaged in protection public order and the border as well as over territorial defence units. The work ascertains functions of local self-government organs in formations of the national resistance movement, their cooperation with territorial defence units and the role of the latter in crime counteraction. It was substantiated that in conditions of armed aggression against Ukraine organs of local self-government are essential subjects in counteracting criminality in the sphere of national and public security, the work analyses drawbacks of their legal status regulation.

The work ascertains that activities of all the state organs and public legal structures are aimed at law enforcement and crime counteraction in particular. Regardless of their legal nature these organs fulfil the function of law enforcement in the sphere of human rights and freedoms on behalf of and at the request of the state in strict compliance with the rule of law. Law enforcement bodies are special subjects of crime counteraction. Law enforcement bodies are public executive bodies for which law enforcement is the main function and whose competence includes protection of human rights and freedoms as well as securing law and order; according to the law these organs have the right to use coercion to the citizens; they also encompass armed units. Such organs are represented by the National Police, Security Service, organs of military service of law and order, organs of fiscal service, border service etc.

Certain ambiguousness in understanding control and supervision activity provides additional difficulties to ascertaining the list of organs that conduct such activity. First and foremost this is conditioned by continuous process of the reform of Ukrainian public organs, their constant transformations and change of their subordination, by great number of normative legal acts defining control and supervision activity of public organs. The main criterion (basis, feature) for identifying certain organ as a control and supervision organ is the subject of control and supervision.

The dissertation ascertains that Ukraine has a great potential for engaging public to crime counteraction, and active civil society is a sound basis for development of preventive activity in this sphere. Therefore the state must stimulate individual and organized forms of citizens' participation in securing law and order and crime counteraction, inoculate resistance to any manifestation of criminality. Any public representative is able to take part in activities aimed at decreasing the crime rate.

Citizens as subjects of crime counteraction can be viewed as individuals, separately or in groups such as family, collective, non-governmental organization which stands for its rights and freedoms or legal interests of other subject; as state officials which conduct their competence in law enforcement activity, such as police officers, prosecutors etc.; as persons which engage in law enforcement activity under certain circumstances.

The conclusion is drawn that citizens can be included to the system of law enforcement subjects by further of the institute of civic consciousness in Ukrainian society. It is ascertained that civic consciousness is one of the most prospective directions of development of the system of law enforcement subjects.

Key words: crime, crime prevention, crime prevention subject, system-structural analysis, criminological analysis, legal framework, prevention, local self-government bodies, law enforcement agencies, expert institutions, justice, public, civil society, strategy, policy

Список публікацій здобувача за темою дисертації

1. Savchuk O., Butenko V. (2021). Legal Regulation of Criminal Liability for Crimes Against the Environment. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 3. 91-97. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.3.2021.09>
2. Бутенко В. Б. Сучасний погляд на систему суб'єктів протидії злочинності. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 115–120.

3. Бутенко В. Б. Класифікація суб'єктів протидії злочинності: науково-методологічний аналіз. *Наше право*. 2022. № 1. С. 111–117.
4. Бутенко В. Б. Конституційні засади діяльності суб'єктів протидії злочинності в Україні. *Право UA*. 2022. № 1. С. 155–162.
5. Oleksii Lytvynov, Hanna Spitsyna, Viktor Butenko. Modern View of System of Crime Prevention Subjects. *Socrates: Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls = Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law*. Rīga: RSU, 2022, Nr. 3 (24). P. 11-20. <https://doi.org/10.25143/socr.24.2022.3..011-020>.
6. Бутенко В. Б. Роль і місце громадян в системі суб'єктів протидії злочинності // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 311–312.
7. Бутенко В. Б. Напрямки вдосконалення взаємодії суб'єктів протидії злочинності // Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квітня 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2021. С. 366–367.
8. Савчук О. О., Бутенко В. Б. Конституціоналізм у сфері довілля: правові виклики сьогодення // Теоретичні та практичні проблеми конституціоналізму в Україні (круглий стіл з нагоди 25-ї річниці Конституції України): збірник матеріалів доповідей учасників круглого столу (м. Харків, 18 червня 2021 р.). Харків, 2021. С. 43–45.
9. Бутенко В. Б. Правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності: класифікація та загальна характеристика // Кримінологічний вимір сучасності: зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 квітня 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України; Харків, Наук. парк «Наука та безпека»: ХНУВС, 2022. С. 22–24.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
 РОЗДІЛ 1 СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА	
СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	26
1.1 Поняття і класифікація суб'єктів протидії злочинності	26
1.2 Правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності.....	52
Висновки до розділу 1.....	71
 РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ	
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	78
2.1 Органи виконавчої влади та їх представництва на місцях	78
2.2 Органи місцевого самоврядування	105
2.3 Правоохоронні органи	119
2.4 Контрольно-наглядові органи.....	133
2.5 Громадяни і громадські формування	149
Висновки до розділу 2.....	162
 ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174
ДОДАТКИ.....	198

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Злочинність є супутником людської цивілізації на протязі всього її існування. З поступовим формуванням і розвитком державних інститутів до відання останніх було віднесено забезпечення нормального розвитку політичної, правової, соціально-культурної сфери суспільства, а також зменшення проявів та мінімізацію негативних наслідків злочинності. Наразі протидія злочинності визнається однією з провідних функцій будь-якої демократичної держави. Потурання злочинним проявам, зрощування кримінально-протиправних практик з державним апаратом та суспільними інститутами навпаки неминуче призводить до занепаду не лише моральних підвалин суспільства, а й до деградації панівної соціально-політичної системи, знищуючи її зсередини, провокуючи соціальні незадоволення, політичні та економічні кризові явища. Саме тому побудова сучасної ефективної кримінологічної політики, яка базується на принципах поваги до прав та свобод людини і громадянина, ідеалів правосуддя та народовладдя, займає провідне місце в сучасних вітчизняних та іноземних наукових дослідженнях.

Базовою структурною компонентою системи протидії злочинності є її суб'єктний склад. При цьому слід зазначити, що реалізація завдань протидії злочинності можлива лише завдяки побудові цілісної системи суб'єктів протидії злочинності, раціональному розподілу функцій протидії злочинності як структурово, так і територіально, налагодженню координації та ефективної взаємодії між різними ланками системи суб'єктів протидії злочинності.

В останні роки система суб'єктів протидії злочинності в Україні зазнала значних перетворень. Указані трансформації були обумовлені комплексом факторів: необхідністю відмови від старих публічних інститутів та прагненням запозичити передовий іноземний досвід у сфері протидії злочинності, необхідністю протидії новим криміногенним загрозам,

залученням нових соціально-політичних інститутів до справи зниження криміногенних ризиків в суспільстві, активізацією участі громадян і громадських формувань у протидії злочинності тощо. Проте, на жаль, за відсутності узгодженої кримінологічної політики в Україні, вказані перетворення аж ніяк не носили лінійного характеру, нерідко здійснювалися непослідовно та далеко не завжди досягали поставленої реформаторами мети. У зв'язку з вищезазначеним дослідження проблем реалізації кримінологічної політики в Україні та сучасного стану функціонування суб'єктів протидії злочинності залишаються вельми актуальними.

У вітчизняній науці дослідженню питань правового регулювання й кримінологічної діяльності суб'єктів протидії злочинності присвячено наукові роботи цілої низки визначних науковців. Серед них слід відзначити роботи О. М. Бандурки, В. М. Бесчастного, В. В. Голіни, В. В. Василевича, Р. С. Веприцького, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, Е. А. Дідоренка, А. Е. Жалинського, М. В. Завального, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Ігнатова, О. Г. Кальмана, М. Г. Колодяжного, Я. Ю. Кондратьєва, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ф. А. Лопушанського, М. І. Мельник, С. Г. Міщенко, П. П. Михайленка, О. П. Шайтуро, О. О. Степанченка, Н. О. Ярмиша та багатьох інших науковців. Серед іноземних дослідників, які присвятили свої праці різним аспектам діяльності суб'єктів протидії злочинності слід відзначити роботи А. І. Алексеєва, Ю. М. Антоняна, О. В. Бокова, С. Є. Віцина, А. І. Долгової, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцової, І. І. Карпеця, Р. Кларка, Н. Крісті, В. В. Лунєєва, П. Паркера, О. Б. Сахарова, Л. Сігела, В. М. Соміна, В. Фокса, Е. Шура та інших учених. У той же час розпочата збройна агресія Російської Федерації проти України та викликаний нею потужних сплеск криміногенних небезпек, поставив абсолютно нові вимоги до функціонування існуючої системи суб'єктів протидії злочинності. Так, перед законотворцями, практичними працівниками та кримінологами постали актуальні завдання, пов'язані із адаптацією існуючої системи протидії злочинності до нових

воєнних реалій, своєчасним виявленням новітніх криміногенних ризиків, мобілізацією всіх наявних сил і засобів та найскорішим внесення необхідних змін до функціонування системи суб'єктів протидії злочинності. Зазначені криміногенні виклики потребують термінового реагування у відповідь. Відповідно вважаємо, що системно-структурний і кримінологічно-правовий аналіз діяльності суб'єктів протидії злочинності, а також особливостей її функціонування в умовах воєнного часу є на сьогодні надзвичайно важливим та актуальним. Саме науковому осмисленню зазначених питань та визначенню оптимальних перспектив розвитку системи суб'єктів протидії злочинності присвячена представлена дисертаційна робота.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з положеннями р. V Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII; р. 4 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015; р. 4 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015; р. 4 Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 № 501/2015; п. 3 розділу «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених на загальних зборах Національної академії правових наук України 03.03.2016; п.п. 10, 14 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затверджених Наказом МВС України від 11.06.2020 № 454.

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 23.12.2020 року (протокол № 11).

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є здійснення кримінологічної характеристики суб'єктів протидії злочинності на основі їх системно-структурного і кримінологічно-правового аналізу та визначення

найбільш оптимальних шляхів розвитку системи суб'єктів протидії злочинності в Україні.

Цією метою обумовлені *завдання* дослідження:

- сформулювати поняття і класифікацію суб'єктів протидії злочинності;
- визначити правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності;
- здійснити кримінологічний аналіз діяльності органів виконавчої влади та їх представництв на місцях як суб'єктів протидії злочинності;
- здійснити кримінологічний аналіз діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів протидії злочинності;
- визначити правову основу, форми і методи діяльності правоохоронних органів як суб'єктів протидії злочинності;
- здійснити кримінологічний аналіз діяльності контрольно-наглядових органів як суб'єктів протидії злочинності;
- визначити особливості залучення громадян і громадських формувань до виконання функцій протидії злочинності;
- визначити та проаналізувати особливості функціонування суб'єктів протидії злочинності в умовах воєнного стану;
- визначити та описати перспективи розвитку системи суб'єктів протидії злочинності злочинності в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що забезпечують діяльність суб'єктів протидії злочинності.

Предметом дослідження є системно-структурний і кримінологічно-правовий аналіз суб'єктів протидії злочинності.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становили становлять загальнонаукові та спеціально-правові методи наукового пізнання. Логіко-граматичний і системно-структурний методи були використані для вироблення авторського поняття суб'єктів протидії злочинності та системи протидії злочинності та їх класифікації (підрозділ 1.1). Логіко-юридичний і діалектичний методи дозволили

проаналізувати динаміку розвитку нормативно-правової регламентації діяльності суб'єктів протидії злочинності (підрозділ 1.2, розділ 2). Діалектичний метод також було використано для визначення особливостей діяльності суб'єктів протидії злочинності в умовах воєнного часу та окреслення взаємозв'язку їх діяльності з більш загальними суспільним процесами і явищами (розділ 2). Структурно-функціональний метод було використано для здійснення кримінологічного аналізу діяльності суб'єктів протидії злочинності (розділ 2). Методи правового прогнозування та правового моделювання були використані для визначення та опису перспектив розвитку системи суб'єктів протидії злочинності в Україні. Поряд із зазначеними методами у дослідженні було використано такі методи як аналіз і синтез, індукція і дедукція та деякі інші загально наукові методи.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з теорії держави та права, конституційного права, кримінології, кримінального права, адміністративного права, державного управління та деяких інших наук.

Нормативну базу дисертації становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, нормативно-правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств України, нормативно правові акти місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати узагальнення статистичних даних Міністерства внутрішніх справ, Генштабу Збройних сил України та керівників об'єктів критичної інфраструктури України щодо криміногенної обстановки в Україні в умовах воєнного стану; статистика Офісу Генерального прокурора України щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, направлених до суду кримінальних проваджень, координаційної діяльності органів прокуратури; результати опитування представників органів місцевого самоврядування

щодо криміногенних викликів в умовах воєнного стану і практики організації територіальної оборони в місцевих громадах.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що робота є однією з перших в Україні, в якій на монографічному рівні здійснений системно-структурний і кримінологічно-правовий аналіз суб'єктів протидії злочинності з урахуванням криміногенної обстановки воєнного стану. У дисертації обґрунтовано низку нових положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

- запропоновано включити громадян до системи суб'єктів протидії злочинності за допомогою розвитку інституту громадянськості в українському суспільстві. У контексті протидії злочинності визначено поняття громадянськості як внутрішнього сумлінного ставлення особи до виконання свого громадського обов'язку щодо захисту громадських цінностей від кримінально протиправних небезпек, укріплення правопорядку, зниження поточних і потенційних криміногенних ризиків. Обґрунтовано позицію, згідно якої громадянськість є засобом побудови партнерських відносин між державою і суспільством, і є одним з найбільш перспективних напрямів розвитку системи суб'єктів протидії злочинності;

- визначено, що в умовах збройної агресії проти України Рада національної безпеки і оборони України відіграє стратегічну роль у протидії найбільш небезпечним видам злочинності, а саме: визначає актуальні криміногенні загрози, пріоритетні напрями щодо протидії ним та необхідність розробки скоординованих заходів протидії найбільш небезпечним видам кримінально протиправної поведінки. Запропоновано визнати Раду національної безпеки і оборони України головним координаційним суб'єктом протидії злочинності в умовах воєнного стану;

- визначено, що громадський рух національного спротиву в особі підрозділів місцевої оборони є одним з ключових суб'єктів протидії злочинності в умовах воєнного стану. Органи місцевого самоврядування

визначено провідними суб'єктами формування руху національного супротиву та реалізації ним функцій протидії злочинності. Визначено, що органи місцевого самоврядування є важливими суб'єктами протидії злочинності у сфері національної та громадської безпеки в умовах збройної агресії проти України. Доведено, що правоосвітня діяльність органів місцевого самоврядування є ключовим компонентом зміцнення руху національного супротиву, зменшення рівня віктимності населення, що перебуває в зоні бойових дій, та фактором, що сприяє фіксації та документуванню військових злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються на території України;

удосконалено:

- наукові погляди на поняття суб'єкта протидії злочинності та системи суб'єктів протидії злочинності; запропоновано авторські поняття зазначених кримінологічних категорій;

- заходи протидії злочинності в умовах воєнного стану. Визначено пріоритетність застосування попереджувальних заходів протидії злочинності в умовах підвищення криміногенних ризиків у сфері хімічної, ядерної та кібербезпеки, викликаних збройною агресією Російської Федерації проти України;

- трактування поняття контрольно-наглядової діяльності як форми протидії злочинності. Визначено, що вона охоплює здійснення функцій держави компетентними суб'єктами контрольно-наглядової діяльності спрямований на утвердження й гарантування режиму законності й правопорядку у різних сферах життєдіяльності;

- наукову позицію, відповідно до якої громадяни утворюють первинну компоненту діяльності системи протидії злочинності, а інші елементи даної системи є наслідком волевиявлення громадянина і мають похідний, комплементуючий характер;

дістало подальшого розвитку:

- положення про визнання Збройних Сил України в якості самостійного суб'єкта протидії злочинності в умовах збройної агресії на території України; зроблено висновок про необхідність удосконалення організаційно-правового забезпечення Збройних Сил України як важливого суб'єкту протидії злочинності;

- функції місцевих військових адміністрацій у сфері протидії злочинності та взаємозв'язку їх діяльності з функціями місцевих державних адміністрацій та діяльністю органів місцевого самоврядування;

- координаційні та забезпечуючі функції органів місцевого самоврядування стосовно громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та підрозділів територіальної оборони;

- обґрунтування необхідності передачі окремих правоохоронних функцій держави (в тому числі і у сфері протидії злочинності) від СБУ до органів Національної поліції України, залишаючи при цьому за СБУ повноваження щодо протидії злочинам проти основ національної безпеки;

- завдання та функції органів прокуратури у сфері протидії злочинності;

- засади участі громадян в охороні громадського порядку і державного кордону.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки, пропозиції та рекомендації, наведені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані:

- науково-дослідній сфері – для розширення теоретико-методологічної бази подальшого вдосконалення діяльності системи суб'єктів протидії злочинності (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 03.08.2022 р.);

- правотворчості – для вдосконалення законодавства України у сфері протидії злочинності;

– у практичній діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, контрольно-наглядових органів та громадських формувань у сфері протидії злочинності – як рекомендації та пропозиції, спрямовані на вдосконалення діяльності зазначених суб'єктів протидії злочинності;

– навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Кримінологія» та «Аналіз та прогнозування злочинності» у закладах вищої освіти юридичного спрямування та на юридичних факультетах, підготовці навчальних посібників, матеріалів спеціальних курсів та тренінгів, факультативних курсів у загальноосвітніх школах, при підготовці навчально-інформаційних курсів тощо (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 22.08.2022 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана здобувачем самостійно, викладені у дисертації положення, що виносяться на захист, розроблені ним особисто. Власні теоретичні розробки здобувача в опублікованих у співавторстві наукових працях, що вказані серед праць за темою дисертації, становлять більше 60 %.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ. Теоретичні положення та висновки, зроблені автором у процесі дослідження, оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, а також під час засідань круглих столів: «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.), «Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації» (м. Харків, 16 квітня 2021 р.), «Теоретичні та практичні проблеми конституціоналізму в Україні» (м. Харків, 18 червня 2021 р.), «Кримінологічний вимір сучасності» (м. Харків, 14 квітня 2022 р.).

Публікації. Результати дослідження викладені у 9 наукових працях, у тому числі чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, одній статті, опублікованій у науковому виданні іноземної держави з наряду, за яким підготовлено дисертацію, чотирьох тезах наукових доповідей на конференціях та засіданнях круглих столів.

Структура та обсяг дисертації зумовлені постановленою метою і завданнями дослідження. Робота складається з анотації, вступу, двох розділів, що включають сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (217 найменувань) та двох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з яких основний текст займає 159 сторінок, список використаних джерел – 24 сторінки, додатки – 6 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1 Поняття і класифікація суб'єктів протидії злочинності

Як влучно зазначає О. М. Литвинов «протидія злочинності є комплексною соціально обумовленою діяльністю, спрямованою на забезпечення цілісності держави, зміцнення правопорядку в суспільстві, захист прав і свобод людини і громадянина., протидія злочинності не просто «людська», а запитана людиною і соціумом функції. Її реалізація покликана забезпечити безпеку соціуму, його членів та соціальних утворень, а також забезпечити умови для успішної діяльності всіх соціальних механізмів, зміцнити морально-патріотичні підвалини суспільства, забезпечити сприятливі умови для розвитку економіки, виробництва, ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства. У зв'язку із заявленим доволі широким розумінням функцій і, відповідно, й соціального значення протидії злочинності, доцільним вважаємо розглянути вказану правову категорію в контексті здійснюваного нами комплексного системно-структурного аналізу суб'єктів протидії злочинності» [79].

У вітчизняній науці питанням протидії злочинності присвятили свої праці значка кількість дослідників. Серед них слід відзначити роботи О. М. Бандурки, В. М. Бесчастного, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, Е. А. Дідоренка, А. Е. Жалинського, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Ігнатова, О. Г. Кальмана, Я. Ю. Кондратьєва, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ф. А. Лопушанського, М. І. Мельник, С. Г. Міщенко, П. П. Михайленка, О. О. Степанченка, Н. О. Ярмиша та інших науковців. Серед іноземних дослідників, які присвятили свої праці плануванню, способам і методам протидії злочинності, особливу увагу слід приділити працям Г. А. Аванесова, А. І. Алексєєва,

Ю. М. Антоняна, О. В. Бокова, С. Є. Віцина, А. І. Долгової, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцової, І. І. Карпеця, Р. Кларка, Н. Крісті, В. В. Лунєєва, П. Паркера, О. Б. Сахарова, Л. Сігела, В. М. Соміна, В. Фокса, Е. Шура та інших науковців. Разом з тим, хоча існуючі напрацювання і є вагомими, безумовно значущими для кримінології, не можна не відмітити і те, що вони значною мірою вже застаріли, не відповідають умовам сьогодення. Навіть «виводяжчи за дужки» динамічність законодавства у сфері протидії злочинності, варто звернути увагу на умови воєнного стану. Війна істотно вплинула на систему протидії злочинності, вивела її зі стабільного стану функціонування. Тому переосмислення потребують численні структурні та функціональні компоненти антикримінальних практик.

Аналізуючи роботи кримінологів другої половини ХХ сторіччя – початку ХХІ сторіччя приходимо до висновку, що декларуючи загалом єдину мету – «зменшення тиску криміногенних факторів та негативного впливу злочинності, дослідники притримуються доволі різних позицій щодо поняття самого процесу протидії злочинності і, відповідно, щодо системи суб'єктів такої протидії» [51, с. 317], засобів і методів досягнення зазначеної магістральної цілі. Звернемо також увагу, що поряд з терміном «протидія злочинності» паралельно або інклюзивно використовуються такі термінологічні конструкції, як «запобігання злочинності», «попередження злочинності», «превенція», «боротьба зі злочинністю», «контроль над злочинністю», «війна зі злочинністю» тощо. Відповідаючи на питання щодо обґрунтованості існування такої термінологічної різноманітності, слід зазначити, що вона, на нашу думку, обумовлена не стільки реальною відмінністю зазначених конструкцій, скільки світоглядними і методологічними відмінностями у поглядах окремих дослідників.

Так, зокрема, термін «боротьба зі злочинністю» був широко вживаним у радянський період як у наукових роботах, так і в законодавчих актах того періоду. Радянські дослідники вказували, що злочинність є уродженням не

соціалістичних суспільних відносин, а є залишком класової боротьби, а її корені сягають попередніх суспільно-економічних формацій. Як, зокрема, зазначав І. І. Карпець, злочинність є уродженою і органічно притаманною експлуататорському устрою і є частиною існуючих у ньому суспільних відносин. Дослідник виступав з жорсткою критикою капіталістичних теорій вічності злочинності [52], і вважав подолання злочинності в ході боротьби з нею не лише теоретично встановленим припущенням, а й практично досяжною перспективою [52].

Подібної позиції притримуються і автори підручника «Курс советской криминологии: Предупреждение преступности» 1986 р. В. К. Звірбуль, І. І. Карпець, Б. В. Коробейніков, М. П. Косоплечев, Г. М. Міньковский, К. Ф. Скворцов, які зазначали, що профілактика злочинів, яка полягає в остаточному знищенні експлуатації і класових антагонізмів, є головною складовою боротьби зі злочинністю. Такому підходу автори протиставляли капіталістичний устрій суспільства, в якому, як вони зазначали, попередження злочинності обмежувалося лише її контролем, а не усуненням її причин [76]. З останнім твердженням при більш глибокому аналізі зарубіжною кримінологічної думки, яку наведемо далі, важко погодитися.

Автори підручника «Курс радянської криминології: Предмет. Методологія. Злочинність та її причини. Злочинець» 1985 р. Г. В. Дашков, В. М. Кудрявцев, О. Б. Сахаров, В. П. Шупілов крім того зазначали, що одним з основних завдань у боротьбі за подолання злочинності є попередження злочинів, усунення причин і умов злочинності, що має призвести до зміни і остаточного відмирання злочинності як соціального явища [75].

При чому постулату боротьби зі злочинністю, або подолання злочинності, радянські науковці притримувалися як у внутрішньодержавному праві [95, с. 7-8; 214], так і в міжнародних відносинах [28].

На нашу думку, ідеалістичні теорії остаточного відмирання злочинності є застарілими і таким, що не відповідають сучасному розумінню феномену злочинності як соціального явища, приманному людському суспільству протягом усього часу його існування, яке лише змінювало форми і інтенсивність свого прояву, протиставляючи себе офіційній владі в суспільстві, а й деінде майже повністю інтегруючись з діяльністю державних установ або корпорацій. Тому вбачається, що теза про можливість повної ліквідації криміногенних ризиків навіть не завдяки діяльності суб'єктів «боротьби зі злочинністю», а докорінної зміни самої сутності суспільства і моральних якостей її членів на теперішній час вважаємо недосяжним. У цьому зв'язку слід підкреслити, що ставлення конкретних, практично досяжних завдань перед суб'єктами протидії злочинності є важливою складовою підвищення ефективної їх функціонування.

Ми підтримуємо позицію, яку в різні роки висловлювали А. П. Закалюк, М. І. Мельник та інші науковці, які вказували, що оскільки за своєю сутністю злочинність не може бути повною мірою вкорінена термін «боротьба», який передбачає перемогу однієї зі сторін такого протистояння, є таким, що не розкриває сутності діяльності, яку суспільство та держава ведуть щодо злочинності, а саме щодо запобігання та протидії останній, спрямовуючи зусилля на скорочення кількості злочинних проявів, зменшення їх суспільної небезпечності та шкідливості їх наслідків [49, с. 367; 88, с. 213-216].

Водночас слід зауважити, що як на законодавчому рівні, так і в науці використання терміну «боротьба зі злочинністю», залишається доволі розповсюдженим. З цього приводу можна навести Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» 1993 р. [149], «Про боротьбу з тероризмом» 2003 р. [109], Стратегію боротьби з організованою злочинністю 2020 р. [183] тощо. Водночас зазначимо, що певна кількість науковців з різним ступенем аргументованості продовжує використовувати термін «боротьба зі злочинністю» й на

теперішній час. Зокрема, П. Л. Фріс, розглядаючи питання кримінально-правової політики, визначає, що політика у сфері боротьби зі злочинністю включає у себе кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну (профілактичну) політики [203, с. 188]. Науковець підтримує використання терміну «боротьба зі злочинністю», оскільки, на його думку, саме він визначає активну, цілеспрямовану, науково обґрунтовану діяльність держави, спрямовану на подолання злочинності як негативного соціального явища, і саме термін «боротьба» підкреслює активність цієї діяльності [203, с. 189]. Відтак, на думку науковця, термін «боротьба» більшою мірою визначає характер такої діяльності, а не її кінцевий результат.

З іншого боку слід звернути увагу на доволі активне використання терміну «контроль над злочинністю», який можна зустріти як в вітчизняних, так у іншомовних наукових джерелах.

Так, зокрема, О. М. Литвак в контексті «боротьби зі злочинністю» ставив перед державою завдання встановлення «реального контролю» над злочинністю [83, с. 34].

М. А. Погорецький і В. П. Шеломенцев відносять контроль над злочинністю, тобто стримування злочинності на соціально прийнятному рівні, і так зване мирне співіснування до способів дії, характерної для «слабкої» держави [100, с. 41].

Р. Кларк у своїй книзі «Злочинність в Америці: дослідження її природи, причин, попередження і контролю» 1970 р. вказує, що контроль над злочинністю можна забезпечити лише у поєднанні з превентивною діяльністю, пов'язаною з поліпшенням рівня життя населення, збільшенням робочих місць, підвищенням професіоналізму поліції, збільшення рівня інтеграції суспільства [3, с. 186-188].

Дослідник із США В. Фокс також зазначає, що функція соціального контролю над злочинністю, яка є базовою для демократичного суспільства, прийшла на зміну теологічним підходам. Виявлення сфер соціального неблагополуччя і усунення їхнього негативного впливу, на думку дослідника,

є необхідною складовою забезпечення безпеки і добробуту суспільства [199, с. 279-282].

Цікавим є також дослідження В. Фокса щодо особливостей здійснення соціального контролю на злочинність в окремих напівзакритих суспільних утвореннях США, в яких конфліктні ситуації і суперечки вирішуються всередині громади, а звернення до офіційної влади, зокрема поліції, здійснюється лише коли індивід виходить з-під контролю місцевої влади [199, с. 285].

Термін «контроль за злочинністю» використовує також західний кримінолог з Норвегії Н. Крісті, відомий за своїм гуманістичними поглядами на проблеми застосування покарання та підтримкою неухильного захисту інтересів потерпілого. У своїй книзі «Контроль над злочинністю як індустрія. Вперед, до Гулагів західного взірця» (Crime Control as Industry. Towards GULAGS, Western Style) 1993 р. Н. Крісті стверджує, що головна небезпека суспільства полягає не в самих злочинах, а в економічній нерівності його членів, а також у тому, що боротьба зі злочинністю може зіштовхнути суспільство на тоталітарний шлях розвитку. Показовою у цьому зв'язку є ремарка Я. Гілінського, який влучно зауважив, що у російському перекладі вищезазначена книга Н. Крісті була названа як «Боротьба зі злочинністю як індустрія...», що, як зазначає Я. І. Гілінський, є відображенням «нашого репресивного менталітету», який не може обійтися без «боротьби» навіть при перекладі очевидного [30].

Таким чином застосування терміну «боротьба зі злочинністю» в іншомовних джерелах, доступних у перекладі, нерідко не дає точного уявлення щодо сутності і змісту відповідної діяльності в конкретній країні. Н. Крісті послідовно виступає за відміну смертної кари та мінімізацію кількості засуджуваних до позбавлення волі, перехід до застосування заходів соціального контролю, альтернативних покаранню, розвиток «відновлюваного правосуддя» (restorative justice) на противагу правосуддю «каральному» (retributive justice). Він також став ініціатором створення у

Норвегії комісій з врегулювання конфліктів (Conflict Resolution Boards) як форуму для обговорення та вирішення в позасудовому порядку конфліктів, що мають елементи злочину [216, с. 807-808].

Можна зробити висновок, що за Н. Крісті суб'єкти, що здійснюють вплив на злочинність, мають не боротися зі злочинністю, яка є в першу чергу є наслідком глибинних соціальних проблем, і самими злочинцями як заручниками соціального конфлікту, а скеровувати розвиток суспільства до гуманістичного вирішення кримінологічних проблем, здійснювати виправний вплив і контролювати поведінку осіб, що ставлять себе у позицію протиріччя стосовно офіційної влади.

У контексті української лінгвістики і вітчизняної кримінологічної думки використання терміну «контролю над злочинністю» видається не досить вдалим.

Так, у найбільш загальному розумінні контроль може використовуватися у декількох значеннях:

1. перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам;
2. перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось;
3. установа чи організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його;
4. *збірн.* контролери [25, с. 569].

Вбачається, що жодне із представлених вище значень не охоплює змісту специфічного процесу впливу держави, її окремих установ, представників суспільства на кримінально протиправні прояви. Так фактично не існують параметрів прийнятного рівня злочинності в суспільстві, яких би було «бажано» дотримуватися, а нагляд та облік злочинності у другому із зазначених значень цього терміну взагалі позбавляє активної складової зазначеного впливу. У цьому зв'язку виглядає цілком логічно, що деякі науковці використовуються поняття «контролю над злочинністю» для

позначення так званого «кримінального контролю» [8, с. 15–16], тобто одержання вирішального впливу на ту чи іншу сферу нелегальної активності з боку злочинних формувань, яке, відповідно, є повністю протилежним до мети стримування злочинності, що висувається західними кримінологами. Таким чином вважаємо, що термін «протидія злочинності», який об'єднує активність, цілеспрямованість, векторність здійснюваного впливу на злочинність, а також реалістичність поставленої мети – максимально можливе зниження криміногенних ризиків і рівня злочинності в суспільстві, є оптимальним для визначення сутності вказаного впливу на злочинність з боку суб'єктів такої діяльності.

У цілому слід погодитися з позицією О. М. Бандурки, Л. М. Давиденка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова та інших науковців, які вважають, що такі поняття найбільшого ступеня узагальнення, як «протидія злочинності», «контроль над злочинністю» і «боротьба зі злочинністю», і, відповідно, позначувані ними системи найвищого порядку можуть використовуватися як тотожні [36, с. 17-18; 78, с. 6-9; 13, с. 44].

Проте для цілей цього дисертаційного дослідження з метою розкриття сутності поняття суб'єктів, що здійснюють активний стримувально-корегуючий вплив на злочинні прояви, в контексті структурного аналізу їх діяльності, враховуючи вищевикладені аргументи, вважаємо найбільш вдалим використання терміну «протидія злочинності» з-поміж перерахованих вище конструкцій.

На сьогоднішній день зміст та поняття протидії злочинності доволі повно розкрито у науковій літературі. Воно також все частіше використовується на законодавчому рівні як сучасна заміна застарілого поняття «боротьба зі злочинністю» (наприклад, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [118], Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [119]).

У той же час слід зазначити, що в деяких нормативних актах як-от у Законі України «Про протидію торгівлі людьми» 2011 р. поняття «боротьба з торгівлею людьми» продовжує використовуватися паралельно з поняттям «протидія торгівлі людьми» як структурний елемент останньої [157]. Враховуючи попередні приклади, цілком очевидним є те, що на теперішній час законодавчому рівні відсутнє консолідована позиція щодо використання подібних конструкцій.

Серед вітчизняних науковців термін «протидія злочинності» («протидія кримінальним правопорушенням») як базову кримінально-правову і кримінологічну категорію в своїх роботах використовують Д. О. Балобанова [11], О. М. Бандурка, В. М. Бесчастний [16], Л. М. Давиденко [12], А. П. Закалюк [49], О. М. Ігнатов [51], В. М. Куц [77], Ю. В. Орлов [96], Ю. А. Пономаренко [106], Г. В. Форос [201], О. Ю. Шостко [212] та інші науковці. Докладно не зупиняючись на наукових поглядах кожного з них, зазначимо, що, на нашу думку, найбільш відповідним потребам сучасної правової демократичної держави є визначення протидії злочинності, надане О. М. Бандуркою та О. М. Литвиновим в монографії «Протидія злочинності та профілактика злочинів» 2011 р. Науковці визначають протидію злочинності як «особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня» [13, с. 44-45].

З цього визначення також випливає узагальнений перелік суб'єктів, що здійснюють вказану діяльність: державні органи, недержавні органи та установи, громадські формування, окремі громадяни. Кожен із зазначених

суб'єктів виконує функції в одній або декількох сферах суспільних відносин в системі протидії злочинності, а саме:

«1. Загальна організація протидії злочинності – сукупність організаційних (облік, реєстрація), управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактика), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденції злочинності) та інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів.

2. Правоохоронна діяльність – система заходів із реалізації правоохоронних та/або правозастосовних функцій державними органами, громадськими організаціями чи громадянами.

3. Попередження злочинності – здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях вчинення злочину, виявлення ознак скоєних злочинів, встановлення осіб, які їх скоїли, притягнення цих осіб до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян та відшкодування збитків від злочинних дій» [13, с. 44-45].

Чітке визначення сутності й змісту протидії злочинності надає можливість визначити суб'єктів такої діяльності, їх види й структуру.

Щодо визначення і значення суб'єктів протидії антикримінальної діяльності, то у кримінологічній доктрині фіксується варіативність інтерпретацій та відповідних семантичних форм. Здійснений нами аналіз наукової літератури дає можливість виділити декілька типових підходів до розуміння вказаних суб'єктів: відносно автономна пізнавальна категорія, дослідження якої має прикладне значення; функціонально залежна категорія, яка відіграє лише допоміжну, супутню роль у вивченні проблем протидії злочинності, що, зазвичай, тягне за собою наведення простих переліків відповідних органів, установ, організацій, спільнот, акторів.

В. В. Василевич, А. П. Закалюк, М. О. Свірін і Г. В. Форос указують, що «...на теперішній час немає підстав розглядати сукупність суб'єктів протидії і запобігання злочинності в якості системи з огляду на неповноту законодавчого регулювання, недосконалу організацію та безпосереднє здійснення запобіжної діяльності, відсутність у ній багатьох забезпечуючих та виконавчих заходів та засобів. Тому, як зазначають дослідники, суб'єкти цієї діяльності віднесено до таких, не стільки враховуючи реальне системне виконання ними запобіжних функцій, скільки з огляду на те, як останні визначені в нормативних актах. Надалі вищезазначені науковці надають характеристику окремих видів суб'єктів протидії (запобігання) злочинності в залежності від виконуваних ними функцій» [[24, с. 141-142; 49, с. 347-348; 179, с. 104; 201, с. 108].

Об'єднання суб'єктів протидії злочинності, використовуючи функціональний підхід без об'єднання їх в єдину систему, можна зустріти, зокрема, й в працях Б. М. Грека та Ю. В. Нікітіна [70, с. 155-158], Ю. В. Александрова, А. П. Гель і Г. С. Семакова [9, с. 137-138], О. М. Джужі, А. В. Кирилюка [71, с. 202-204]. Науковці визначають суб'єктів протидії злочинності лише через специфіку виконуваних ними функцій у вказаній сфері, нерідко навіть не надаючи їм визначення та не здійснюючи їх класифікацію.

Друга група науковців розглядає суб'єктів протидії злочинності не лише в їх сукупності, яку можна визначити через виконувані ними функції у вказаній сфері, а в якості системного утворення, що має відповідні якісні ознаки. Так, наприклад, В. В. Голіна, визначає суб'єктів запобігання злочинності в якості державних органів, громадських організацій, соціальних груп, службових осіб чи громадян, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність і злочини, а також на їх недопущення на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність [74, с. 166].

Надалі науковець вказує, що «під системою суб'єктів запобігання злочинності слід розуміти сукупність з'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та за узгодженням у часі й просторі» [74, с. 166-167].

В. К. Звирбуль у схожому контексті воліє вести мову саме про систему суб'єктів профілактичної діяльності. Дослідник указує, що «зазначені суб'єкти діють не ізольовано, а у взаємодії один з одним, а в самій системі діють як горизонтальні, так і ієрархічні вертикальні взаємозв'язки в залежності від рівня вирішуваних ними завдань» [67, с. 70]. О. М. Бандурка та О. М. Литвинова так визначають суб'єкта протидії злочинності: «Це будь-яке системне утворення, що існує в межах єдиної системи протидії злочинності та реалізовує в цій сфері одне з наступних завдань: визначення провідних напрямків, завдань, форм і методів діяльності, здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення, виявлення криміногенних факторів і реалізація заходів з протидії злочинності» [13, с. 83].

Стосовно наукової дихотомії щодо опису суб'єктів протидії злочинності в якості їх сукупності порівняно з описом їх як системи відповідних утворень та індивідів маємо зауважити наступне. На нашу думку, найбільш вдалим у цілому і прийнятним при комплексному аналізі суб'єктів протидії злочинності є системний підхід до їхнього описання та характеристики їх реального функціонування. Системний підхід до вирішення цього питання дозволяє визначити місце і роль вказаних суб'єктів в загальній структурі протидії злочинності, визначення їх функціональні зв'язки, подолати можливе дублювання виконуваних функцій або, навпаки, за необхідністю посилити вплив на певний сегмент криміногенних факторів, таким чином забезпечуючи векторно-компенсаторний вплив. Доволі влучно охарактеризовано системність суб'єктів протидії злочинності в роботі В. М. Бесчастного: «системність організації діяльності суб'єктів протидії злочинності полягає у наявності стійких функціональних зв'язків між її суб'єктами та з системою в цілому. Зміни її складових частини, стану їх

керованості та ефективності функціонування неодмінно впливають на стан функціонування системи в цілому. Системні зв'язки у діяльності суб'єктів протидії злочинності проявляються наступному: цільовий управлінський вплив одних суб'єктів протидії злочинності на інші з метою вирішення загальних завдань протидії злочинності; планування та координація діяльності суб'єктів, що організують вказану діяльність та створюють систему управління нею; організація взаємодії суб'єктів протидії злочинності; контроль за виконанням управлінських рішень в питаннях протидії злочинності тощо. Крім того, на нашу думку, завданням системності організаційного забезпечення протидії злочинності в Україні є не тільки вирішення нагальних потреб щодо зниження злочинних проявів в Україні, а також забезпечення можливостей взаємодії української системи протидії злочинності з загальноєвропейської та світової системи протидії злочинності» [16, с. 154-155].

Відповідно системність організації суб'єктів протидії злочинності дозволяє вирішувати як завдання щодо протидії злочинності в межах України, так і максимально наближувати і інтегрувати діяльність вітчизняних суб'єктів протидії злочинності з відповідними органами і установами інших країн та установ, що діють на міжнародному рівні, запозичуючи найбільш сучасні підходи у вказаній сфері.

В. Д. Малков репрезентує такий погляд: «Суб'єкти попередження злочинів є системою, в якій виокремлюються суб'єкти держаної системи попередження злочинів та суб'єкти, що беруть участь у попередженні злочинів в межах своєї компетенції. Останніми є: органи місцевого самоврядування; органи і установи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення; підприємства, установи, організації незалежно від форми власності; суспільні і релігійні організації, асоціації, фонди; служби безпеки, приватні дедуктивні і охоронні підприємства; суспільні об'єднання правоохоронної спрямованості; окремих громадян і їх об'єднання; засоби масової інформації» [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 131].

Підтримуємо автора щодо включення широкого кола недержавних суб'єктів до системи попередження злочинів, адже діяльність кожного з них є важливою компонентою системи протидії злочинності. У той же час окремо хотілося б зупинитися на ролі громадян, які здійснюють відповідні функції.

Так, практично усі кримінологи визначають громадян в якості суб'єктів протидії злочинності, проте не всі з них включають їх до складу системи протидії злочинності. Зокрема, О. М. Бандурка і О. М. Литвинов вважають, що фізична особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства – не можуть визнаватися самостійними суб'єктами протидії злочинності. Вони вказують, що ним може бути лише відносно автономна соціальна система (колективний суб'єкт), що функціонально відповідає певним вимогам і наділена компетенцією в даній сфері, а участь окремих осіб в протидії злочинності є можливим лише в рамках певних форм взаємодії на індивідуальному рівні [13, с. 82].

Подібну позицію висловлює й В. М. Бесчастний, зазначаючи, що «...хоча діяльність окремих громадян у сфері протидії злочинності і є соціально позитивною, її не можна віднести до систематичної, яка обумовлена компетенцією або функціями зазначених суб'єктів, тому, на думку дослідника, система протидії злочинності охоплює лише колективні юридично та функціонально автономні соціальні утворення» [16, с. 154].

Інші ж науковці, наприклад, В. В. Голіна, В. К. Звирбуль, відносять громадян, сім'ю до суб'єктів запобігання злочинам. Так, В. В. Голіна зазначає, що вказані суб'єкти запобігання злочинам виконують цю роботу внаслідок свого соціального статусу або громадянського обов'язку [74, с. 166-167].

В. К. Звирбуль розглядає сім'ю як первинний осередок суспільства, який особливо на ранніх етапах розвитку особистості відіграє вирішальну роль у попередження злочинів. У той же час дослідник зауважує, що сім'я як суб'єкт попередження злочинів успішно діє за наявності гарно налагодженої взаємодії з учбово-виховними дитячими закладами, службою опіки,

профілактичними структурами місцевих органів влади і правоохоронних органів [67, с. 71].

Безсумнівним є факт, що окремі особистості в особі громадян і сім'я як традиційна складова соціального устрою є одними з найважливіших суб'єктів протидії злочинності. Саме на рівні зазначених суб'єктів відбувається інтеграція державно-правової та індивідуальних установок щодо неприйняття злочинності як форми соціального буття, таким чином найбільш рельєфно окреслюючи ідеологічну складову такої протидії. Адже якщо протидія злочинності буде втілюватися в життя лише засобами офіційної кримінологічної політики без сприйняття та ідеологічної підтримки населення, ефективність зазначеної діяльності буде мінімальною. Водночас вбачається, що включення громадян до системи протидії злочинності має бути здійснено не лише шляхом наділення їх відповідними правами, зокрема, у сфері припинення кримінальних правопорушень (наприклад, відповідно до ч. 6 ст. 55 Конституції України, ст. 36 КК «Необхідна оборона», ст. 38 КК «Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення», ч. 2 ст. 207 КПК України «Законне затримання»), а також і за наявності кореспондуючих їм обов'язків. Проте, на нашу думку, зазначений обов'язок має ґрунтуватися не на основі добровільного долучення громадян до протидії злочинності як форми реалізації свого громадянського обов'язку.

В останні роки в Україні спостерігається стрімке підвищення ролі громадян у підтриманні громадського порядку. Громадяни та і їх об'єднання займають активну позицію в питаннях забезпечення громадського порядку, протидії корупційним проявам, протидії розповсюдженню алкоголізму і наркоманії, запобігання суспільно небезпечним проявам в інших сферах суспільного життя. Враховуючи зазначену стійку тенденцію вважаємо, що положення ч. 1 ст. 17 Конституції України щодо того, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [64], не лише починає виходити з зі сфери

декларативних, а й реалізовуватися у нових і традиційних формах завдяки діяльності соціально активної частини населення. Докладніше це питання буде розкрито в п. 2.5 цієї роботи. Наразі лише зазначимо, що залучення населення в особі окремих громадян до активної протидії злочинності має відбуватися через інститут громадянськості як основи консолідації суспільства і зміцнення держави. Як влучно зазначає В. Клімович, громадянськість являє собою «арену» реальної участі людей у функціонування державної влади та впроваджуваної нею політики, і саме тут встановлюється тісний зв'язок між громадянською позицією людей та вимогами реальної ситуації в країні [58, с. 19].

Поняття громадянськості, як вказує дослідниця, «консолідує у собі такі поняття як громадський обов'язок, активність, патріотизм, відповідальність, соціальне новаторство, єдність прав і обов'язків» [58, с. 17].

На нашу думку, громадянськість, тобто внутрішнє сумлінне ставлення особи до виконання свого громадського обов'язку, є тою складовою, яка здатна долучити громадян, що проживають у певному суспільстві, до захисту громадських цінностей від кримінально протиправних небезпек, укріплення правопорядку, зниження поточних і потенційних криміногенних ризиків, і відповідно дозволяє включити останніх до системи суб'єктів протидії злочинності. Тому ми повністю поділяємо думку експертів, які вказують, що рівень залучення громадян до співпраці з правоохоронними органами щодо забезпечення правопорядку та протидії злочинності є еталоном розвитку в країні громадянського суспільства [48, с. 43].

Таким чином громадянськість має стати засобом побудови партнерських відносин між державою і суспільством, і, на нашу думку, є одним з найбільш перспективних напрямів розвитку системи суб'єктів протидії злочинності.

Важливим аспектом включення осіб з активною громадянською позицією до системи суб'єктів протидії злочинності є перспектива забезпечення дієвого громадського контролю за діяльністю державного

апарату у сфері протидії злочинності. У цьому зв'язку О. М. Литвинов і Є. О. Гладкова влучно вказують: «За роки незалежності частина державного апарату ніби «приватизувала» функції своїх відомств та установ і почала використовувати надані їм права в своїх корисливих інтересах і на користь структур, серед іншого і кримінальних, від яких вони перебували в прямій або непрякій. Указані трансформації призвели до набуття державними правоохоронними органами ознак правоохоронних корпорацій. Науковці наголошують, що з метою подолання зазначено негативного корпоративного впливу необхідно законодавчо забезпечити інформаційну прозорість процесу ухвалення рішень органів влади, використання ними бюджетних коштів, серед іншого через доступ до фінансових документів державних органів із боку недержавних організацій і засобів масової інформації, ввести в дію механізми суспільного впливу на діяльність відомств, у тому числі функціонування зворотного зв'язку» [81, с. 96-97].

Повністю підтримуючи вищевказану позицію, додамо, що делегування громадськості функцій у сфері протидії злочинності, в тому числі й контролюючих, стимулювання громадської активності в питаннях протидії злочинності матиме позитивний вплив не лише на стан протидії злочинності в умовах гібридизації кримінальних загроз, а й надасть позитивний імпульс для оновлення та розвитку системи протидії злочинності в цілому.

Враховуючи вищевикладене, під суб'єктами протидії злочинності слід розуміти державні органи, державні й недержавні установи та організації, фізичних осіб, які здійснюють обумовлені їхньою компетенцією, правами або громадянським обов'язком заходи щодо організації протидії злочинності, припинення або попередження кримінальних правопорушень.

Формуючи наукове бачення сутності та проявів системи протидії злочинності, варто заважати на те, що вказана система є різновидом соціальної системи. О. М. Бандурка і О. М. Литвинов обґрунтовано вказують: «Система протидії злочинності представляє собою структурований об'єкт соціальної природи, що характеризується системою відносин і функцій та яка в свою

чергу є поєднанням відносно самостійних підсистем, що функціонують на основі тотожних закономірностей» [13, с. 88-83]. «Зазначені підсистеми суб'єктів протидії злочинності представляють собою множинність плюралістичних за сферою соціальної діяльності і рівнем функціонування соціальних утворень та окремих індивідів, що беруть участь у протидії злочинності. Основними конститутивними рисами, що об'єднують зазначені відокремлені суб'єкти у єдину систему суб'єктів протидії злочинності є їх спільна мета – цілеспрямований вплив на кримінально протиправні прояви з метою зниження їх інтенсивності, усунення причин та умов злочинності – та наявність стійких структурно-функціональних зв'язків між окремими ланками цієї системи, заснованих на принципах ієрархічності і взаємозалежності її структурних елементів. Між ланками, які належать до різних рівнів управління такою системою встановлюються вертикальні (субординаційні) зв'язки; горизонтальні (координаційні) зв'язки, встановлюються між ланками, які належать до одного рівня управління» [16, с. 171].

Відповідно система суб'єктів протидії злочинності набуває ознаки не лише формально встановленої організаційної завершеності, під яким у найбільш загальному сенсі розуміють порядок, зумовлений правильним, плановим розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь [25, с. 1320], а й внутрішньої функціонально-структурованої організованості. Таким чином системно-структурний підхід до визначення суб'єктів протидії злочинності враховує рівневу будову і взаєморозташування суб'єктів протидії злочинності та консолідує в собі зміст вертикальних і горизонтальних зв'язків між різними ланками цієї системи, що є передумовою її злагодженого функціонування та гарантією потенціалу до саморегуляції і самовдосконалення.

Таким чином під системою суб'єктів протидії злочинності пропонуємо розуміти сукупність суб'єктів, об'єднаних за функціонально-структуровою ознакою, що здійснюють цілеспрямований взаємоузгоджений вплив,

спрямований на зниження інтенсивності кримінально протиправних проявів, усунення причин та умов злочинності.

Враховуючи мету та завдання цього дисертаційного дослідження, цілком зрозумілою є необхідність вироблення власного визначення не лише суб'єктів протидії злочинності та їх системи, а також їх класифікації в межах окресленої структури.

У найбільш загальному значенні під класифікацією розуміють систему розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [25, с. 544]. Відповідно від класифікацією суб'єктів протидії злочинності слід розуміти їх поділ за певними критеріями, що визначають їх місце, функції, взаємовідношення або інші властивості в межах визначеної вище системи суб'єктів протидії злочинності.

Слід відзначити, що класифікація суб'єктів протидії злочинності має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення. Зокрема, класифікація суб'єктів протидії злочинності дозволяє більш рельєфно визначити роль та специфіку функціонування окремих суб'єктів протидії злочинності, що в свою чергу надає органам управління протидією злочинності можливість здійснювати комплексне планування протидії злочинності, уникнення дублювання окремих функцій або повноважень, забезпечити належний рівень взаємодії під час вирішення загальних завдань протидії злочинності.

У науковій літературі відступній єдиний підхід до класифікації суб'єктів протидії злочинності. Враховуючи викладену вище аргументацію щодо конкуренції термінів, пов'язаних із цілеспрямованим впливом на злочинність, припустимо рівнозначність термінів суб'єкти протидії злочинності, суб'єкти запобігання злочинності, суб'єкти превентивної діяльності тощо.

Так, наприклад, А. П. Закалюк зазначає, що існують різні підстави диференціації суб'єктів запобігання злочинності, зокрема згідно з класифікацією виконуваних запобіжних заходів або видів запобіжної діяльності, а саме: її рівнів, масштабу, спеціального цільового призначення,

застосовуваних засобів тощо. І далі: «Найбільш практично орієнтованим є поділ суб'єктів запобігання злочинності за функціональною ознакою, насамперед реальним впливом виконуваних ними функцій та відповідних їм видів діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності та злочинних проявів. Відповідно за функціональною ознакою суб'єктів запобігання злочинності можна поділити на такі групи:

а) органи та організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування);

б) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності та злочинних проявів віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації);

в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності та злочинним проявам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо)» [49, с. 346].

Аналогічний підхід поділу суб'єктів протидії злочинності та попередження злочинів було обрано й Г. В. Форос. Дослідниця також вказує, що можливо виділення й інших підстав класифікації названих суб'єктів, наприклад, за рівнем, масштабом, спеціальним цільовим призначенням застосовуваних засобів тощо, проте, як вона цілком вірно зазначає, всі вони мають відповідати загальним принципам класифікації, передусім однопорядковості, і проведення за єдиною підставою тощо [201, с. 180].

О. М. Бандурка і Л. М. Давиденко під час здійснення класифікації суб'єктів запобігання злочинам також обрали за основу функціональний фактор, на основі якого вчені визначали наступні «групи суб'єктів запобігання злочинам: 1) суб'єкти, які визначають основні напрями,

завдання, форми й методи запобігання та протидії злочинності в країні; 2) суб'єкти, що здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання та протидії злочинності; 3) суб'єкти, які виявляють криміногенні фактори і сигналізують про них; 4) суб'єкти, що безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини, а також заходи щодо послаблення або нейтралізації криміногенних факторів, зокрема щодо корекції особистісних деформацій та усунення обставин, що їх сформували» [12, с. 100].

В.К. Звирбуль вказує, що класифікація суб'єктів запобігання злочинів може бути здійснена за різними підставами і пропонує поділити їх на наступні три базових групи: 1) суб'єкти, які безпосередньо ведуть індивідуальні профілактику; 2) суб'єкти, які здійснюють профілактику в ході виконання своїх контрольних і правоохоронних функцій; 3) суб'єкти, що реалізують переважно керівництво або координацію діяльності з попередження злочинів [67, с. 73]. Вбачається, що здійснена дослідником класифікація суб'єктів запобігання злочинів більш відповідає ознакам типологічного поділу, оскільки вона фактично базується не лише на функціональній засаді, а й враховує рівневу організацію діяльності останніх.

В. В. Голіна здійснює поділ суб'єктів запобігання злочинності «за специфікою запобіжної діяльності, розрізняючи суб'єкти, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками запобігання злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт запобіжного впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо відвернення і припинення злочинів і злочинності. Множинність суб'єктів запобіжної діяльності становить систему суб'єктів, що зумовлено різноманітністю об'єктів запобіжного впливу» [74, с. 166].

О. М. Джужа і А. В. Кирилюк під час дослідження теоретичних основ запобігання злочинам окремо не зупиняються на класифікації суб'єктів такої діяльності, проте аналіз вказаних положень дозволяє визначити їх умовний поділ на державні органи та недержавний акторів, до яких дослідники відносять громадські організації, трудові колективи і громадян^[71], с. 202-203].

В. В. Василевич, провівши дослідження кримінологічної політики України, запропонував наступну структуру суб'єктів запобігання злочинам, а саме:

- 1) державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю;
- 2) державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання злочинам;
- 3) державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам;
- 4) органи, установи, організації та окремі громадяни діяльність яких безпосередньо не пов'язана із запобіганням злочинів, водночас реалізація повноважень чи виконання громадянського обов'язку безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів [24, с. 141].

У той же час дослідник вказує, що наведеним суб'єктам запобігання злочинам бракує ознаки системності і віднесення їх до суб'єктам запобігання злочинам відбувається головним чином з огляду на те, як вони визначені в нормативних актах [24, с. 142].

Дослідивши наукові підходи до класифікації суб'єктів протидії злочинності, слід зазначити, що хоча більшість дослідників використовують відмінні підстави щодо їх поділу, всі вони відображують особливості сучасного стану й особливості системи протидії злочинності та мають практичну значимість. У межах здійснюваного дисертаційного дослідження та базуюсь на результатах досліджень інших науковців, пропонуємо розглянути власну спробу класифікації суб'єктів протидії злочинності. З

метою здійснення системно-структурної характеристики суб'єктів протидії злочинності вважаємо доцільним визначити наступні критерії їх класифікації:

- 1) функціональна ознака;
- 2) спеціалізація;
- 3) масштаб функціонування;
- 4) періодичність (режим) здійснюваної діяльності.

Відповідно до функціональної ознаки, тобто за специфікою виконуваних функцій в системі протидії злочинності, пропонуємо наступний поділ суб'єктів протидії злочинності:

1) суб'єкти протидії злочинності, що формують кримінологічну політику (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування);

2) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють загальну організацію та координацію протидії злочинності, а також її інформаційно-аналітичне забезпечення (Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади);

3) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють правоохоронну діяльність та/або превентивну діяльність щодо кримінально-протиправних проявів (правоохоронні органи, інші державні та недержавні органи, громадяни).

Відповідно до спеціалізації суб'єктів протидії злочинності, враховуючи покладені на них цілі та завдання, доцільно виділити:

1) неспеціалізованих суб'єктів протидії злочинності. Як відомо, у системі протидії (профілактики) злочинності виділяється три основних рівні функціонування – загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [72, с. 159-161]. Неспеціалізовані суб'єкти протидії злочинності діють на всіх рівнях протидії злочинності. Функція протидії злочинності для них не є основною чи професійно обумовленою і виконується супутньо зі їхніми основними функціями або повноваженнями.

До неспеціалізованих суб'єктів протидії злочинності слід, зокрема, віднести суб'єктів, що здійснюють загальносоціальний вплив на злочинність. До останніх передусім відносять державні і недержавні заклади, установи і організації, що функціонують в соціально-культурній та економічній сферах, діяльність яких спрямована на усунення, послаблення та нейтралізацію процесів і явищ, які детермінують злочинність. Крім того до неспеціалізованих суб'єктів слід віднести й діяльність громадян, які за власною ініціативою і в межах наданих законом повноважень реалізують функції щодо протидії злочинності в найбільш широкому розумінні такої діяльності. Діяльність неспеціалізованих суб'єктів реалізує та всебічно сприяє виконанню функцій протидії злочинності, забезпечує гнучкість всієї системи, надає додаткові імпульси для її розвитку і самокорегування діяльності;

2) спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності. До них слід віднести державні органи, а також різноманітні державні та недержавні установи і організації, основна функціональна ознака яких пов'язана з протидією злочинності. До спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності насамперед слід віднести правоохоронні органи та органи кримінальної юстиції, а також організації, основною функцією яких є здійснення цілеспрямованого впливу на злочинність та її прояви. Так до останніх можна віднести правозахисні організації, громадські організації з охорони громадського порядку і державного кордону, загони з охорони громадського порядку, створені органами місцевого самоврядування, тощо. Вони також діють на всіх рівнях системи протидії злочинності, складаючи її стрижень, що забезпечує виконання стратегічних цілей протидії злочинності, стійкість всієї системи та прогнозованість її функціонування. У той же час слід відзначити, що закладений в основу системи протидії злочинності принцип подвійного підпорядкування, коли суб'єкти протидії злочинності одночасно зазнають управляючого впливу як з боку відповідних координаційних органів у системі протидії злочинності (наприклад, РНБО, місцевих державних

адміністрацій), так і з боку своїх відомств, центральних апаратів, обумовлює певну дисфункцію в роботі спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, оскільки часто їх пріоритети й поставлені завдання не збігаються. Як цілком влучно зауважує О. М. Литвинов у найбільшому обсязі це проявляється на рівні конкуренції рішень органів влади та відомчих директив, наказів, вказівок і розпоряджень. Звідси випливає необхідність постійного узгодження діяльності всіх суб'єктів протидії злочинності на основі ретельно організованої взаємодії, що виключає і дублювання, і суперечність [80, с. 572].

За масштабом функціонування суб'єктів протидії злочинності можна поділити на:

- 1) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють свої функції на загальнодержавному рівні;
- 2) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють свої функції в межах окремого регіону/місцевості;
- 3) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють свої функції в межах певного підприємства, установи або організації, щодо певної групи людей або колективу;
- 4) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють свою діяльність щодо конкретного індивіду або певного кримінально протиправного прояву.

За режимом або періодичністю здійснюваної діяльності с сфері протидії злочинності слід визначити:

- 1) суб'єктів, що здійснюють протидію злочинності системно, постійно й безперервно. До цих суб'єктів слід насамперед віднести правоохоронні органи, діяльність яких відповідно до правових та організаційних основ їх діяльності здійснюється на постійній основі. Так, наприклад, у ст. 12 Закону України «Про Національну поліцію», яка має назву «Безперервність», встановлено: «Поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського. 2. Поліція не має права відмовити в розгляді або

відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиленням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня» [145]. Вимога постійної оперативної готовності та невинності діяльності щодо низки ключових правоохоронних органів і агенцій обумовлена необхідністю ефективного функціонування системи протидії злочинності та припинення кримінально протиправних проявів у будь-який час, що є основою суспільної стабільності та забезпечення громадської безпеки і правопорядку в країні.

2) суб'єктів, що здійснюють протидію злочинності періодично. При цьому така діяльність може здійснюватися відповідно до затвердженого графіку чи плану або реалізовуватися у зв'язку з виникненням специфічних подій, що потребують здійснення функцій протидії злочинності. Так, зокрема, заклади освіти відповідно до затвердженого графіку здійснюють профілактичні бесіди щодо додержання правил дорожнього руху, булінгу, інформаційної безпеки в мережі Інтернет; у той же час виникнення ситуацій, що підвищують ризик здійснення певних видів кримінально протиправної діяльності може вимагати посилення профілактичних зусиль у цій сфері.

3) суб'єктів, що здійснюють протидію злочинності разово або епізодично. До таких суб'єктів відноситься діяльності неспеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, виконання функцій протидії злочинності щодо яких обумовлено певною криміногенною ситуацією або ж їх ініціативною діяльністю, яка не має планового або періодичного характеру. До суб'єктів, що здійснюють протидію злочинності епізодично, можна віднести проведення разових акцій щодо усунення криміногенних факторів, підвищення резистентності соціуму до кримінально протиправних проявів, загальнокультурного рівня населення тощо. У той же час врахування можливостей і потенціалу нерегулярно діючих суб'єктів протидії злочинності під час реалізації різноманітних заходів протидії злочинності є суттєвим важелем підвищення ефективності діяльності постійно діючих

суб'єктів протидії злочинності та залучення широкого загалу на виконання завдань протидії злочинності.

Представлені критерії класифікації суб'єктів протидії злочинності, звичайно, не є вичерпними, проте окреслення поділу суб'єктів протидії злочинності саме за заявленими критеріями, на нашу думку, формує методологічну основу до розгляду статусу та функціональних ознак суб'єктів протидії злочинності в наступних розділах дисертаційного дослідження.

1.2 Правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності

Система суб'єктів протидії злочинності для ефективного функціонування потребує визначення чітких правових засад своєї діяльності. Це обумовлено низкою факторів, зокрема й тим, що реалізація повноважень суб'єктів протидії злочинності безпосередньо пов'язана з обмеженням прав і свобод громадян. Відповідно підстави та процесуальні аспекти таких обмежень мають бути належним чином обґрунтовані та визначені на законодавчому рівні, компетенція суб'єктів, що здійснюють вказану діяльність, має відповідати меті й завданням поставленим перед ними керівники органами країни. Крім того всі суб'єкти суспільних відносин, що виникають у зв'язку з превентивною діяльністю, повинні мати чітко визначений правовий статус, гарантії та механізм забезпечення своїх прав. Разом з тим необхідно зважати і на те, що нормативно-правові акти, які встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, мають належним чином відповідати інтересам національної безпеки, підтриманню громадського порядку та досягненню стратегічних цілей європейського вектору розвитку нашої країни. Усі вищенаведені аспекти мають бути враховані в нормативно-правових актах, що встановлюють правові засади діяльності суб'єктів протидії злочинності.

Як цілком вірно зазначає О. М. Литвинов, система протидії злочинності утворена з сукупності відносно самостійних підсистем, що функціонують на

основі тотожних закономірностей. Указані підсистеми мають винятково велику різноманітність й найвищу ступінь складності [72, с. 165]. Багаторівневість та складний характер внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи протидії злочинності, а також комплексний характер поставлених в її основу цілей обумовлюють плюралістичність та різну правову природу нормативно-правових актів, що врегульовують питання протидії злочинності.

За змістом нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можна поділити на наступні види:

1) нормативно-правові акти, що встановлюють стратегічну основу діяльності суб'єктів протидії злочинності. До них слід віднести стратегії, програми, доктрини, розроблені для врегулювання сфери протидії злочинності та векторного спрямування її окремих напрямів;

2) нормативно-правові акти, що встановлюють компетенцію суб'єктів протидії злочинності. До них слід віднести закони і підзаконні нормативно-правові акти, центральних або регіональних органів виконавчої влади, що встановлюють права і обов'язки окремих органів або їх систем у сфері протидії злочинності;

3) нормативно-правові акти, що передбачають правові засади і процесуальні аспекти протидії злочинності. До них слід віднести кодифіковані нормативно-правові акти, закони й підзаконні акти, що передбачають процедуру здійснення окремих превентивних заходів або заходів припинення кримінально-правових проявів. Нерідко нормативно-правові акти, що встановлюють компетенцію суб'єктів протидії злочинності, містять окремі норми, що передбачають особливості їх процесуальної діяльності;

4) нормативно-правові акти, що передбачають правові засади та особливості протидії злочинності за окремими напрямами. До останніх слід віднести закони та інші нормативно-правові акти, видані з метою інтенсифікації протидії певним видам кримінальних правопорушень, визначення компетенції окремих суб'єктів протидії злочинності у вказаній

сфері, а також окреслення порядку взаємодії й координації спільних зусиль суб'єктів протидії злочинності щодо вказаних питань.

За ступенем юридичної сили нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можна поділити на:

- 1) Конституцію України;
- 2) міжнародно-правові акти. До них слід віднести міжнародні угоди, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, які містять норми щодо міжнародної допомоги в кримінальних справах та протидії міжнародним злочинам і злочинам міжнародного характеру;
- 3) закони України;
- 4) підзаконні нормативно-правові акти, серед яких можна виділити нормативно-правові акти (укази, розпорядження, рішення) РНБО України, Кабінету міністрів України, центральних органів виконавчої влади та їх представництв на місцях, органів місцевого самоврядування;
- 5) нормативно-правові акти, що видаються підприємствами, установами, організаціями, що стосуються питань протидії злочинності.

Відповідно за територіальним охопленням нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можливо поділити на:

- 1) міжнародні нормативно-правові акти;
- 2) нормативно-правові акти національного значення;
- 3) нормативно-правові акти регіональної дії;
- 4) локальні нормативно-правові акти.

Враховуючи вищевикладену класифікацію нормативно-правових актів, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, розглянемо правові основи їх діяльності та визначимо значення вказаних нормативно-правових актів для забезпечення ефективності функціонування системи суб'єктів протидії злочинності.

Як вже зазначалося, «найвищим рівнем діяльності в системі протидії злочинності є загальна організація протидії злочинності» [13, с. 44-45]. Реалізація цих повноважень покладена на суб'єктів протидії злочинності, що формують кримінологічну політику і суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють загальну організацію та координацію протидії злочинності, а також її інформаційно-аналітичне забезпечення. Відповідна діяльність врегульована конституційними положеннями, законодавчими актами і підзаконними нормативно-правовими актами національного значення.

Провідне значення для формування правових основ діяльності суб'єктів протидії злочинності має Конституція України. Основний закон надає загальні напрями державної політики України, функціонування системи органів державної влади і визначає засади формування всіх суспільних інститутів Української держави. Зокрема, найвищими соціальними цінностями в Україні визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3 Конституції України); щодо будь-яких видів правової діяльності в Україні діє принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України); чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України); політичними пріоритетами Українського народу, які мають бути реалізовані в діяльності вищих органів державної влади, є курс на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (Преамбула, ст.ст. 85, 102, 116 Конституції України) [64]. Зазначені засади є основоположними для формування кримінологічної політики нашої держави й системи протидії злочинності загалом.

Крім того в Конституції України визначені повноваження ключових державних органів щодо підтримання правопорядку в державі, захисту прав людини і протидії злочинності. Так, наприклад, у Конституції України визначено повноваження Верховної Ради України (розділ IV), Президента

України (розділ V), Кабінету Міністрів України (розділ VI), органів правосуддя, включаючи прокуратуру й адвокатуру (розділ VIII).

Відповідно до Конституції України Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні, який визначає політику України за основними напрямками, а також має низку повноважень щодо реалізації кримінологічної політики країни, визначення діяльності суб'єктів протидії злочинності. Не зупиняючись докладно на різних підходах до визначення кримінологічної політики, зазначимо, що найбільш широкому розумінні її можна визначити як складовий елемент державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, який полягає в розробці та впровадженні комплексу спеціальних політико-правових, соціально-економічних, законодавчий та управлінських заходів, спрямованих на «виявлення і ліквідацію причин та умов злочинності з метою зменшення рівня злочинності, досягнення позитивних змін у її структурі, динаміці та інших показниках шляхом цілеспрямованого впливу на фактори злочинності» [204, с. 303]. Як влучно зазначає В. В. Василевич кримінологічна політика формується на основі ідеї гуманізму та принципі верховенства права і полягає у формуванні ключових доктринальних засад у сфері боротьби зі злочинністю та її практичної реалізації в системі органів й установ антикримінальної юстиції відповідно до положень кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої політики та законодавства України [24, с. 38]. Відповідно прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності, в тому числі спрямованих на її реалізацію входить до безпосередньої компетенції Верховної Ради України.

До повноважень Верховної Ради України, які стосуються сфери протидії злочинності, можна віднести: «прийняття законів; затвердження Державного бюджету України; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних

справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади; призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України; затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України тощо (ст. 85 Конституції України)» [64]. Оскільки відповідно до ст. 92 Конституції України значна кількість питань загальнонаціонального значення визначається законами України, зокрема засади захисту основоположних прав і свобод людини, національних інтересів і цінностей Українського народу, визначення, які діяння є злочинами та відповідальність за них, слід констатувати, що Верховна Рада України відіграє найважливішу роль у формування та реалізації кримінологічної політики України.

Аналізуючи положення Конституції України, слід відзначити, що Президент України як голова Української держави також є важливою фігурою щодо формування та реалізації кримінологічної політики України. Відповідно до ст. 106 Конституції України «Президент України забезпечує національну безпеку нашої держави. Вказані повноваження він реалізує через Раду національної безпеки і оборони України, яку він очолює, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони й до складу якої входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України (ст. 107 Конституції України)» [64]. В останні роки слід відзначити, що Рада національної безпеки і оборони України

здійснює не лише координаційні і контролюючі повноваження у сфері забезпечення національної безпеки і оборони відповідно до ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України», а й «реалізує надважливу роль стратегічного регулятора вказаного виду діяльності. Зокрема, відповідно до ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» в її компетенцію входить розробка проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони» [158]. Ураховуючи кардинальні зміни у політико-безпековій обстановці в Україні та стрімке збільшення кримінально-протиправних посягань на національну і громадську безпеку починаючи з 2013 р., Рада національної безпеки і оборони України на чолі з Президентом України прийняла низку стратегічних документів щодо протидії злочинності у вказаних сферах. Серед останніх важливих рішень Ради національної безпеки і оборони України, затверджені указами Президента України, слід відзначити Стратегію інформаційної безпеки [164], Стратегію кібербезпеки України [165], Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року [163], Стратегію національної безпеки України [166], Концепція боротьби з тероризмом в Україні [140]. Зазначені стратегічні документи охоплюють широке коло безпекових питань національного значення, враховуючи й протидію окремим видам злочинності, що загрожують національній безпеці країни. Відповідно вважаємо, що рішення Ради національної безпеки і оборони України мають не лише координаційне значення щодо протидії злочинності, а й стратегічну значимість для визначення актуальних криміногенних загроз, пріоритетних напрямів щодо протидії ним та розробки скоординованих заходів протидії найбільш небезпечним видам кримінально протиправної поведінки.

Президент України як голова Ради національної безпеки і оборони України, окрім стратегічної координації протидії злочинності, відповідно до

ст. 106 Конституції України «представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України, в тому числі щодо міжнародного співробітництва в кримінальних справах; призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора; вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України; здійснює помилування» [64]. Конституція України визначає, що Президент України є не лише гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, а й надає йому широкі повноваження щодо визначення стратегії реалізації зазначеного курсу, в тому числі в питаннях протидії злочинності.

Кабінет Міністрів України є вищим органом виконавчої влади в Україні, який відповідно до ст. 113 Конституції України, є відповідальним перед Президентом України і Верховною Радою України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України. Кабінет Міністрів України відіграє надважливу роль у реалізації кримінологічної політики України й протидії злочинності. Зокрема, відповідно до ст. 106 Конституції України Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи; він також спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади, а також утворює, реорганізовує та ліквідовує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади [64]. Так, наприклад, з метою реалізації Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 р. [110] 12 травня 2021 р. Кабінетом Міністрів України було видано Постанову «Про утворення Бюро економічної

безпеки України». Інші органи виконавчої влади, в тому числі ті, що наділені правоохоронними функціями або реалізують контролюючі функції в системі протидії злочинності, також реорганізується або створюються Кабінетом Міністрів України. Повноваження Кабінету Міністрів України, враховуючи й повноваження у сфері протидії злочинності, конкретизуються в Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [139]. Окрім того відповідно до Конституції України Кабінету Міністрів України підзвітні і підконтрольні місцеві державні адміністрації, які на відповідній території забезпечують законність і правопорядок й додержання прав і свобод громадян (ст.ст. 118 і 119 Конституції України) [64].

Конституція України у Розділі VIII також встановлює засади діяльності системи правосуддя, які конкретизуються у законах, які визначають компетенцію відповідних суб'єктів протидії злочинності: Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [167], «Про прокуратуру» [156], «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [107]. Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Згідно ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» поряд з іншими категоріями справ до спеціалізації судів входять кримінальні справи, тому суди справедливо визначають частиною системи протидії злочинності. Так, зокрема, О. М. Литвинов відносить суди до суб'єктів кримінально-правової протидії злочинності. Вчений вказує, що на першому етапі кримінально-правову протидію злочинності реалізують оперативно-розшукові та слідчі підрозділи, які використовують у цих цілях оперативні, криміналістичні та кримінально-процесуальні можливості (оперативно-слідча протидія); на другому етапі - суди, а їх інструментарієм є кримінальний і кримінально-процесуальний закони (судова протидія); на третьому етапі - органи, які виконують кримінальні покарання (пенітенціарна (кримінально-виконавча) протидія злочинності) [72]. Повноваження суду, що стосуються здійснення кримінально-правової протидії злочинності,

закріплені у нормах Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України. Таким чином вищевказані кодифіковані акти є важливими нормативно-правовими актами, що встановлюють засади кримінально-правової протидії злочинності в Україні.

У той же час слід відзначити, що для більш ефективної судової протидії окремими видам кримінальних правопорушень відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для розгляду окремих категорій справ відповідно до вказаного Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Так, відповідно до ч. 2 ст. 31 цього Закону в Україні наразі діють два спеціалізовані вищі суди: Вищий суд з питань інтелектуальної власності і Вищий антикорупційний суд [167]. І хоча перший із зазначених спеціалізованих вищих судів так досі й не було створено, Вищий антикорупційний суд з 2019 р. почав свою роботу і відповідно посилив судову профілактику за антикорупційним напрямом. Як зазначає Т. Є. Дунаєва, створення спеціалізованого антикорупційного суду має нарешті завершити вертикаль спеціалізованих органів, призначених протидіяти корупції в Україні. На підтвердження своєї думки дослідниця посиляється на експерту позицію GRECO, відповідно до якої створення антикорупційних спеціалізованих судів є винятковим кроком і тимчасовим (запроваджується на особливий період), який в Україні зробити доцільно. Як наголошують експерти, важливо забезпечити, щоб спеціалізовані судді для розгляду корупційних справ високопосадовців обиралися прозоро та були захищені від зовнішнього впливу [43, с. 178]. У цілому погоджуючись з позицією дослідниці, зазначимо, що правовий статус Вищого антикорупційного суду як завершальної ланки системи суб'єктів протидії корупції в Україні визначений Законом України «Про Вищий антикорупційний суд» [112], який слід віднести до нормативно-правових актів, що визначають правовий статус і повноваження суб'єктів протидії злочинності.

У ст. 131-1 Конституції України визначено повноваження прокуратури як системи наглядових органів, які відіграють важливе значення в процесу слідчої й судової протидії злочинності. Більш докладно правовий статус прокуратури як суб'єкта протидії злочинності буде висвітлено у Підрозділі 2.4 цієї дисертаційної роботи.

Конституція України у ст. 131-2 також визначає правове положення адвокатури як системи органів, створених для надання професійної правничої допомоги в Україні. У широкому розумінні адвокатуру можна віднести до системи суб'єктів, які виконують правоохоронну діяльність, при чому адвокатура посідає в ній особливе положення. Як влучно зазначає М. В. Завальний «саме адвокатура покликана забезпечити права й свободи людини в ході правоохоронної діяльності шляхом надання кваліфікованої юридичної допомоги. Адвокатура певною мірою виконує роль важеля між різними гілками влади, виступаючи своєрідним, так би мовити «буфером», який збалансовує правозахисні інтереси громадянського суспільства з потребами й можливостями держави. Хоча адвокатура й не належить до жодної з гілок влади, але, будучи специфічним суспільно-правовим інститутом, який є одним з найважливіших у вітчизняній юстиції, він посідає чільне місце в системі соціальних зв'язків, що забезпечують взаємодію різних гілок влади у правовій державі» [46, с. 51]. Цілком погоджуючись з дослідником, що правового положення адвокатури в Україні слід також додати, що відповідно до нормативно-правових положень поряд з функціями професійної правничої допомоги на адвокатуру також безпосередньо покладені функції протидії злочинності. Так, відповідно до ч.ч. 6 і 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» подання адвокатом в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та

протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, не є порушенням адвокатської таємниці. Крім того адвокат не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо він діяв у межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Указані положення, на нашу думку, можна визнати заохочуючими нормами, що стимулюють діяльність адвоката в дусі професійної етики та громадського обов'язку з метою протидії найбільш небезпечним проявам злочинності в нашій державі.

Наступними за юридичної силою після Конституції України слід визначити міжнародно-правові угоди у сфері протидії злочинності, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. До них слід насамперед віднести міжнародні договори щодо міжнародної допомоги в кримінальних справах і щодо протидії міжнародним злочинам і злочинам міжнародного характеру. Так, згідно даних українських дослідників наша держава на сьогодні є учасницею близько сорока договорів щодо протидії злочинам міжнародного характеру [217, с. 184-185]. До певної частини вказаних міжнародних угод Україна долучилася за часи незалежності; щодо іншої досить значної кількості міжнародної угод Україна виступає правонаступницею. Відповідно до ст.ст. 6 і 7 Закону України «Про правонаступництво України» Україна підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення

незалежності України та виступає правонаступником за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки [155]. До останніх слід, наприклад, віднести Конвенцію про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., Додаткову конвенцію про знищення рабства, работоргівлі та інститутів та звичаїв, подібних з рабством, 1956 р. тощо.

До міжнародних договорів України у сфері протидії злочинності слід також віднести низку угод щодо надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах, визнання й виконання вироків іноземних судів, зокрема, Європейську конвенцію про видачу правопорушників 1957 р., Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. тощо. Слід звернути увагу, що у ратифікаційних законах щодо вказаних міжнародних угод Верховною Радою України нерідко визначаються й повноваження щодо конкретних суб'єктів протидії злочинності. Так, наприклад, у Законі України «Про ратифікацію Угоди про незаконний обіг на морі, укладеної на виконання статті 17 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин» визначено, що «до пункту 3 статті 17 Угоди: Органом, відповідальним за надсилання запитів та відповідей на них згідно зі статтями 6 і 7 Угоди, в Україні є Міністерство транспорту та зв'язку України. Центральним органом, відповідальним за повідомлення про здійснення переважної юрисдикції згідно зі статтею 14 і за всі інші повідомлення згідно з Угодою, в Україні є Генеральна прокуратура України» [159]. Більш докладно повноваження відповідних органів за вказаними міжнародними угодами визначено в законодавстві України, в тому числі й в Кримінальному процесуальному кодексі України.

Наступними за юридичної силою після Конституції України й міжнародних угод слід відзначити закони України, які визначають правові засади діяльності суб'єктів протидії злочинності. До них слід віднести кодифіковані нормативно правові акти, які визначають матеріальні й

процесуальні аспекти діяльності суб'єктів протидії злочинності (Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення тощо), закони, що передбачають правові засади і процесуальні аспекти протидії злочинності, закони щодо протидії окремими видам злочинності і закони, що встановлюють компетенцію суб'єктів протидії злочинності закони. Так, зокрема, до законів, що передбачають правові засади і процесуальні аспекти протидії злочинності, наприклад, слід віднести Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», в якому визначаються завдання, правові основи, принципи оперативно-розшукової діяльності, підрозділи, які її здійснюють, підстави її здійснення, порядок міжнародного співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності тощо. Відповідно до ст. 5 Закону його положення розповсюджуються на оперативні підрозділи: Національної поліції (підрозділи кримінальної та спеціальної поліції); «Державне бюро розслідувань; Служби безпеки України; Служби зовнішньої розвідки України; Державної прикордонної служби України; управління державної охорони; органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; розвідувального органу Міністерства оборони України; Національного антикорупційного бюро України; Бюро економічної безпеки України» [146]. Таким чином вказаний Закон визначає засади здійснення оперативно-розшукової діяльності цілої низки підрозділів, які відносяться до різних правоохоронних органів України та забезпечують пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння, тим самим реалізуючи завдання протидії злочинності в Україні.

До окремої групи законів, як було зазначено вище, можна віднести закони, що встановлюють компетенцію суб'єктів протидії злочинності. До таких законів слід, зокрема, віднести Закони України «Про Національну поліцію» [145], «Про Службу безпеки України» [162], «Про Бюро економічної безпеки України» [110], «Про участь громадян в охороні

громадського порядку і державного кордону» [173] тощо. У перелічених законах, які визначають діяльність спеціалізованих правоохоронних органів та окремих громадян щодо протидії злочинності, визначено їх правовий статус і підзвітність (за наявності), правові засади діяльності, функції та завдання, повноваження щодо протидії злочинності, структуру та чисельність, порядок здійснення контролю за їхньою діяльністю тощо. Завдання щодо протидії злочинності стосовно неспеціалізованих суб'єктів, які здійснюють протидію злочинності не в якості основної, а в межах реалізації професійних або посадових обов'язків також визначають в законах, що встановлюють їхній правовий статус. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад серед іншого належать повноваження щодо утворення адміністративних комісій та комісій з питань боротьби зі злочинністю і спрямування їх діяльності [141].

Говорячи про закони у сфері протидії злочинності, слід зазначити, що незважаючи на те, що переважна більшість нормативно-правових актів стратегічної спрямованості, як вже вказувалося вище, є підзаконними актами, щодо найбільш важливих сфер протидії злочинності простежується тенденція прийняття саме законодавчих актів стратегічної спрямованості. Зокрема мова йде про Антикорупційну стратегію період на 2014-2017 роки, прийняту Верховною Радою України у виді закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» [121]. Прийняття Антикорупційної стратегії у виді закону було обумовлено виключною важливістю протидії корупції, яка становить серйозну загрозу для національної безпеки Української держави. Примітно, що за своїм змістом Антикорупційна стратегія визначила завдання лише стосовно вищих органів державної влади – Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України. Повноваження інших органів, установ та окремих громадян у сфері протидії корупційним проявам визначені іншими нормативно-правовими актами різної юридичної сили. На жаль, незважаючи

на наявність високих корупційних ризиків в Україні та необхідність здійснення поточного стратегічного планування антикорупційних заходів саме на загальнонаціональному рівні, після закінчення дії Антикорупційної стратегії період на 2014-2017 роки аналогічного документу на наступний період й досі не прийнято.

Іншим зазначеним вище підвидом законів, що визначають правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, є закони, що визначають правові засади протидії окремими видам злочинності. Як відомо, кримінологія досліджує злочинність як цілісний історично мінливий соціально-правовий феномен, а також виділяє в її структурі окремі види злочинності, які можливо об'єднати за низкою сукупних ознак їх кримінологічної характеристики. До таких видів злочинності зазвичай відносять організовану, корупційну, рецидивну, професійну, економічну, насильницьку, екологічну, необережну, пенітенціарну, жіночу злочинність, злочинність неповнолітніх тощо [72, с. 14]. Враховуючи кримінологічні особливості певних видів злочинності, а також поточну актуальність протидії ним, в українському законодавстві існує низка законів, спрямованих на протидію окремими видам кримінальних правопорушень. Серед таких законодавчих актів слід відмітити Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [149], «Про боротьбу з тероризмом» [109], «Про протидію торгівлі людьми» [157], «Про запобігання корупції» [117], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 2017 р., «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [119] тощо. Спільною ознакою вищевказаних законодавчих актів є те, що вони не лише визначають специфічні риси певного виду злочинності та заходи щодо протидії ним, а й чітко окреслюють органи, що мають здійснювати відповідні заходи протидії, їхні повноваження у вказаній сфері, порядок взаємодії з іншими органами та установами, а також координацію їхньої діяльності. Так,

наприклад, у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» у ст. 4 визначено перелік суб'єктів боротьби з тероризмом, визначено, що координацію діяльності суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, здійснює Антитерористичний центр при Службі безпеки України; у ст.ст. 5 і 6 конкретизовано повноваження суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, і суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом; у ст. 8 визначено порядок взаємодії суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, яка має здійснюватися у формах спільного припинення кримінально протиправної діяльності осіб, причетних до тероризму, обміну інформацією, сприяння забезпеченню ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею документів, що посвідчують особу, та проїзних документів з метою запобігання їх фальсифікації, підробленню або незаконному використанню, запобігання «діям або пересуванню терористів, терористичних груп чи терористичних організацій» тощо [109]. Вбачається, що прийняття законів щодо протидії окремими видам злочинності, які визначають і конкретизують роль та правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності за вказаними напрямками, є ефективним засобом організації протидії злочинності у вказаній сфері, сприяє консолідації зусиль відповідних суб'єктів та значно підвищує потенціал досягнення конкретних результатів у справі усунення криміногенних ризиків та зниження активності окремих кримінально протиправних проявів.

Продовжуючи аналіз правових основ діяльності суб'єктів протидії злочинності, наступними за юридичної силою має бути розглянуто підзаконні акти, що регулюють відповідні питання. Кількість та різноманітність вказаних нормативно-правових актів є найбільшою. Вони приймаються як центральними органами влади, так органами влади на місцях, і відповідно мають загальнонаціональне, регіональне або локальне значення. Суб'єктами видання підзаконних нормативно-правових актів, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, є

Кабінет Міністрів України, міністерства, центральні органи виконавчої влади, в тому числі правоохоронної спрямованості, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування. Головними вимогами до вказаних підзаконних нормативно-правових актів є їх відповідність Конституції, міжнародним зобов'язанням і законам України та векторна спрямованість на реалізацію кримінологічної політики держави. За своїм змістом вони конкретизують повноваження суб'єктів протидії злочинності за окремими напрямками та є тим інструментарієм, який дозволяє визначити конкретні форми і методи діяльності суб'єктів протидії злочинності у виконанні поставлених перед ними завдань.

При чому спрямованість юридичної дії зазначених підзаконних нормативно-правових актів може бути як внутрішньою, тобто розповсюджуватися на власну підсистему органів або установ, що здійснюють протидію злочинності, так і зовнішньою, тобто відігравати стимулюючу або заохочувальні роль щодо протидії злочинності стосовно інших установ, організацій або окремих громадян, які не знаходяться у прямому підпорядкуванні суб'єкта, який видає відповідний нормативно-правових акт. За юридичною формою указані підзаконні нормативно-правові акти можуть мати вигляд стратегії, доктрини, програми, положення, указу, рішення, розпорядження, інструкції тощо. Так, наприклад, Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2017 № 650 [123] відноситься до підзаконних нормативно-правових актів загальнонаціонального значення, який спрямований на врегулювання діяльності суб'єктів протидії злочинності, що входять до системи Національної поліції України – дільничних офіцерів поліції. Так, у Розділі II Інструкції визначено завдання, основні напрями діяльності та повноваження дільничних офіцерів поліції. У той же час слід відзначити, що загадана Інструкція також визначає завдання дільничних офіцерів поліції щодо організаційного впливу на окремих громадян, установи та організації з метою

залучення їх до протидії злочинності: Розділ III визначає порядок та особливості залучення дільничними офіцерами поліції населення до виконання функцій протидії злочинності, профілактики правопорушень та охорони публічного порядку.

Іншим прикладом підзаконних нормативно-правових актів, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, є рішення та розпорядження місцевих рад. Як влучно вказує О. П. Шайтуро, «правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності складається з нормотворчої діяльності зазначених органів, в якій визначається мета й завдання протидії злочинності, коло суб'єктів, що здійснюють цю діяльність, їхню компетенцію й основні форми і методи роботи» [207, с. 67]. Таким чином місцеві ради в межах наданим ним повноважень, визначених у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», видають власні нормативно-правові акти регіонального або локального значення для втілення в життя основних положень кримінологічної політики України. При чому органи місцевого самоврядування мають певний рівень самостійності та власної ініціативи у прийнятті рішень щодо підтримання правопорядку та вирішення специфічних питань щодо протидії злочинності, актуальних для певного регіону. Таким чином відповідні підзаконні нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування спрямовують і активізують діяльність суб'єктів протидії злочинності на місцях.

Наступними за юридичної силою серед нормативно-правових актів, які встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, є локальні нормативно-правові акти, тобто нормативно-правові акти, що видаються підприємствами, установами, організаціями та стосуються питань протидії злочинності. Як зазначає В. В. Василевич, адміністрації підприємств, установ і організацій за звертанням до них правоохоронних органів або власною ініціативною в межах своєї компетенції, передбаченої в установчих документах чи нормативних актах, з метою уникнення

матеріальних втрат прибутків вживають необхідних заходів щодо запобігання крадіжкам, іншим господарським злочинам, спричиненню шкоди іншими злочинними діями тощо [24, с. 143].

На середніх і великих підприємствах, як правило, створюються спеціалізовані відділи для забезпечення економічної, інформаційної, майнової безпеки; малий бізнес нерідко використовує договірну основу одержання необхідних охоронних послуг від державних або приватних спеціалізованих структур. Як зазначають фахівці з економічної безпеки «залежно від можливих економічних загроз кожне підприємство розглядає і формує свою власну структуру використання служби безпеки, а також внутрішню фірмову дисципліну і традиції. Західні компанії для зменшення ризику економічних загроз, збільшення ініціативи працівників, особистої зацікавленості, крім проведення чіткої кадрової політики відбору персоналу, провадять стимулюючу роботу, засновану на емоційно-матеріальних заохоченнях, чим створюють внутрішню дисципліну й організованість працівників» [200, с. 56].

З метою захисту підприємств, установ і організацій від внутрішніх і зовнішніх кримінальних загроз та підвищення ефективності їхнього функціонування адміністрації видають накази, що створюють організаційну основу діяльності відповідних безпекових відділів та встановлюють внутрішні правила поведінки персоналу. У разі виникнення конфліктів у процесі реалізації відповідних локальних нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності працівники або адміністрація підприємств, установ або організацій можуть звернутися до правоохоронних, контролюючих або судових органів з метою вирішення конфліктною ситуації або належного процесуального оформлення кримінального правопорушення.

Висновки до розділу 1

Здійснена системно-структурна характеристика суб'єктів протидії злочинності та аналіз правових основ діяльності суб'єктів протидії злочинності дозволяють зробити наступні висновки:

1. Визначено, що для комплексного аналізу суб'єктів протидії злочинності найбільш прийнятним є системно-структурний підхід, який дозволяє визначити їх місце і роль у загальній структурі протидії злочинності, їх функціональні зв'язки, подолати можливе дублювання виконуваних функцій або, навпаки, за необхідністю посилити вплив на певний сегмент криміногенних факторів, таким чином забезпечуючи векторно-компенсаторний вплив. Системно-структурний підхід до визначення суб'єктів протидії злочинності також дозволяє врахувати рівневу будову і взаєморозташування суб'єктів протидії злочинності та консолідує в собі зміст вертикальних і горизонтальних зв'язків між різними ланками цієї системи, що є передумовою її злагодженого функціонування та гарантією потенціалу до саморегуляції і самовдосконалення.

2. Під системою суб'єктів протидії злочинності запропоновано розуміти сукупність суб'єктів, об'єднаних за функціонально-структуровою ознакою, що здійснюють цілеспрямований взаємоузгоджений вплив, спрямований на зниження інтенсивності кримінально протиправних проявів, усунення причин та умов злочинності.

3. Під суб'єктами протидії злочинності запропоновано розуміти державні органи, державні й недержавні установи та організації, фізичних осіб, які здійснюють обумовлені їхньою компетенцією, правами або громадянським обов'язком заходи щодо організації протидії злочинності, припинення або попередження кримінальних правопорушень.

4. Запропоновано включити громадян до системи суб'єктів протидії злочинності за допомогою розвитку інституту громадянськості в українському суспільстві. У контексті протидії злочинності під громадянськістю пропонується розуміти внутрішнє сумлінне ставлення особи до виконання свого громадського обов'язку щодо захисту громадських

цінностей від кримінально протиправних небезпек, укріплення правопорядку, зниження поточних і потенційних криміногенних ризиків. Визначено, що громадянськість є засобом побудови партнерських відносин між державою і суспільством, і є одним з найбільш перспективних напрямів розвитку системи суб'єктів протидії злочинності.

5. Здійснено класифікацію суб'єктів протидії злочинності за наступними критеріям: функціональна ознака; спеціалізація; масштаб функціонування; періодичність (режим) здійснюваної діяльності. Відповідно до функціональної ознаки, тобто до специфіки виконуваних функцій в системі протидії злочинності, визначено наступні види суб'єктів протидії злочинності: 1) суб'єкти протидії злочинності, що формують кримінологічну політику; 2) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють загальну організацію та координацію протидії злочинності, а також її інформаційно-аналітичне забезпечення; 3) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють правоохоронну діяльність та/або превентивну діяльність щодо кримінально-протиправних проявів.

6. Відповідно до спеціалізації суб'єктів протидії злочинності, враховуючи покладені на них цілі та завдання, визначено наступні види суб'єктів протидії злочинності: 1) неспеціалізовані суб'єкти протидії злочинності. Для них протидія злочинності не є основною чи професійно обумовленою функцією і виконується супутньо зі їхніми основними функціями або повноваженнями. До неспеціалізованих суб'єктів протидії злочинності слід віднести суб'єктів, що здійснюють загальносоціальний вплив на злочинність; 2) спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності. До них слід віднести державні органи, а також різноманітні державні та недержавні установи і організації, основна функціональна ознака яких пов'язана з протидією злочинності. До спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності слід віднести правоохоронні органи та органи кримінальної юстиції, а також організації, основною функцією яких є здійснення цілеспрямованого впливу на злочинність та її прояви.

7. За масштабом функціонування визначено наступні види суб'єктів протидії злочинності:

- 1) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють свої функції на загальнодержавному рівні;
- 2) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють свої функції в межах окремого регіону/місцевості;
- 3) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють свої функції в межах певного підприємства, установи або організації, щодо певної групи людей або колективу;
- 4) суб'єкти протидії злочинності, що здійснюють свою діяльність щодо конкретного індивіду або певного кримінально протиправного прояву.

8. За режимом або періодичністю здійснюваної діяльності с сфері протидії злочинності визначено наступні види суб'єктів протидії злочинності:

- 1) суб'єкти, що здійснюють протидію злочинності системно, постійно й безперервно. До цих суб'єктів слід віднести правоохоронні органи, діяльність яких відповідно до правових та організаційних основ їх діяльності здійснюється на постійній основі;
- 2) суб'єкти, що здійснюють протидію злочинності періодично. При цьому така діяльність може здійснюватися відповідно до затвердженого графіку чи плану або реалізовуватися у зв'язку з виникненням специфічних подій, що потребують здійснення функцій протидії злочинності;
- 3) суб'єкти, що здійснюють протидію злочинності разово або епізодично. До таких суб'єктів відноситься діяльності неспеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, виконання функцій протидії злочинності щодо яких обумовлено певною криміногенною ситуацією або ж їх ініціативною діяльністю, яка не має планового або періодичного характеру.

9. Визначено, що багаторівневість та складний характер внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи протидії злочинності обумовлюють плюралістичність та різну правову природу нормативно-правових актів, що

врегульовують питання протидії злочинності. З метою здійснення комплексного аналізу нормативно-правових актів, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, запропоновано наступні класифікаційні критерії: зміст нормативно-правового акту, ступень юридичної сили, територіальне охоплення.

10. За змістом нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, поділено на:

1) нормативно-правові акти, що встановлюють стратегічну основу діяльності суб'єктів протидії злочинності. Визначено, що переважна більшість нормативно-правових актів стратегічної спрямованості є підзаконними актами, проте щодо найбільш важливих сфер протидії злочинності простежується тенденція прийняття законодавчих актів стратегічної спрямованості;

2) нормативно-правові акти, що встановлюють компетенцію суб'єктів протидії злочинності;

3) нормативно-правові акти, передбачають правові засади і процесуальні аспекти протидії злочинності;

4) нормативно-правові акти, що передбачають правові засади та особливості протидії злочинності за окремими напрямами. Визначено, що останні визначають і конкретизують роль та правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності за певними напрямами. Вони виступають ефективним засобом організації протидії злочинності за визначеними напрямами, сприяють консолідації зусиль відповідних суб'єктів та здатні підвищити потенціал досягнення конкретних результатів у справі усунення криміногенних ризиків та зниження активності окремих кримінально протиправних проявів.

11. За ступенем юридичної сили нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можна поділити на:

1) Конституцію України. Визначено, що Конституція України надає загальні напрями державної політики України у сфері протидії злочинності, встановлює повноваження у сфері протидії злочинності щодо Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України і органів виконавчої влади, органів правосуддя, включаючи прокуратуру й адвокатуру, а також визначає засади формування суспільних інститутів Української держави;

2) міжнародно-правові акти;

3) закони України;

4) підзаконні нормативно-правові акти. Визначено, що кількість та різноманітність вказаних нормативно-правових актів є найбільшою; серед яких можна виділити нормативно-правові акти (укази, розпорядження, рішення) РНБО України, Кабінету міністрів України, центральних органів виконавчої влади та їх представництв на місцях, органів місцевого самоврядування. Встановлено, що спрямованість юридичної дії зазначених підзаконних нормативно-правових актів може бути як внутрішньою, тобто розповсюджуватися на власну підсистему органів або установ, що здійснюють протидію злочинності, так і зовнішньою, тобто відігравати стимулюючу або заохочувальні роль щодо протидії злочинності стосовно інших установ, організацій або окремих громадян, які не знаходяться у прямому підпорядкуванні суб'єкта, який видає відповідний нормативно-правових акт;

5) нормативно-правові акти, що видаються підприємствами, установами, організаціями, що стосуються питань протидії злочинності. Визначено, що останніх відносяться нормативних акти, що видаються адміністраціями підприємств, установ і організацій за звертанням до них правоохоронних органів або власною ініціативною в межах свої компетенції, та стосуються питань попередження окремих видів кримінальних правопорушень.

12. За територіальним охопленням нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можливо поділити на:

- 1) міжнародні нормативно-правові акти;
- 2) нормативно-правові акти національного значення;
- 3) нормативно-правові акти регіональної дії;
- 4) локальні нормативно-правові акти.

13. Визначено, що Рада національної безпеки і оборони України здійснює не лише координаційні і контролюючі повноваження у сфері забезпечення національної безпеки і оборони, а й відграє стратегічну роль у визначенні актуальних криміногенних загроз, пріоритетних напрямів щодо протидії ним та розробці скоординованих заходів протидії найбільш небезпечним видам кримінально протиправної поведінки.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

2.1 Органи виконавчої влади та їх представництва на місцях

Відповідно до ст. 6 Конституції України «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України» [64]. Виходячи з цього конституційного положення виконавча гілка влади є необхідною складовою реалізації функцій держави в Україні, яка діє у тісній взаємодії з двома іншими гілками влади – законодавчою і судовою. У період радянської доби у правовій науці домінувала теорія про поєднання законодавчої та виконавчої влади, термін «виконавча влада» тривалий час був вилучений із наукового обігу. В умовах дії принципу поєднання влад замість терміну «виконавча влада» деякий час існував термін «державне управління (виконавчо-розпорядча діяльність)». У зв'язку з цим певний час в науці з цього приводу паралельно існували різні позиції щодо сутності та місця виконавчої влади в системі державного управління. Однак, як зазначає Я. В. Журавель, із закріпленням у Конституції України принципу розподілу влад суперечки з цього приводу припинилися [45, с. 283].

Наразі загальновизнаним є твердження, що взаємодія гілок державної влади в Україні здійснюється у відповідності до дії принципу стримування і протизваг, який забезпечує баланс гілок державної влади як скоординованого прагнення до їх врівноваження, метою якого є виключення домінування жодної з них, а також досягнення оптимальних результатів під час вирішення ними спільних завдань [202, с. 20]. Водночас уся система державних органів в Україні здійснює свою діяльність у тісній взаємодії з інститутами

громадянського суспільства, які не лише здійснюють комплементарну роль щодо низки напрямів державної політики України, а й забезпечує належний рівень громадського контролю за діяльністю державних установ.

Органи виконавчої влади займають важливе місце в системі державних органів влади та в системі протидії злочинності зокрема. Вони утворюють найбільш розгалужену систему органів та установ як загальнодержавного, так і місцевого значення, основною функцією яких є не лише реалізація державної політики щодо вказаного напрямку, а й в необхідних випадках його формування та коригування, визначення конкретних форм і методів його реалізації, забезпечення належної взаємодії із законодавчою і судовою гілкою влади, а також інститутами громадянського суспільства. Розглянемо систему органів виконавчої влади через призму реалізації ними функції протидії злочинності.

Основні засади діяльності системи органів виконавчої влади і правові засади їх діяльності окреслені у Розділі VI Конституції України. Так, у ст. 113 Конституції України передбачено, що «Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України» [64]. Окрім Кабінету Міністрів України ст. 119 Конституції також визначається існування місцевих державних адміністрацій на відповідній території, які є місцевими органами виконавчої влади та «забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади, законність і правопорядок на місцевому рівні, додержання прав і свобод громадян виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля» [64] тощо. У той же час порівняно з базовими положеннями, зазначеним у Конституції України, існуюча система органів виконавчої влади в Україні є набагато складнішою та включає в себе не лише міністерства та

місцеві органи виконавчої влади, а й також значну кількість інших центральних органів виконавчої влади, спеціалізованих агенцій тощо.

Виділяють наступні основні ознаки виконавчої влади:

- 1) представлена державними виконавчими органами; самостійна та незалежна в системі поділу влад (ст. 6 Конституції України);
- 2) відмінна від законодавчої та судової гілок державної влади, що зумовлено історико-правовим розвитком інституту виконавчої влади. Так, за радянських часів державної виконавчої влади як самостійної гілки влади не було, оскільки функціонували лише виконавчі комітети при радах;
- 3) створена для виконання Конституції та законів України, міжнародних договорів, указів Президента України, оперативного управління суспільними та державними справами;
- 4) виконавча влада діє на території України постійно, тобто функціональна діяльність органів виконавчої влади є безперервною;
- 5) представлена системою органів державної виконавчої влади, які перебувають в ієрархічній підпорядкованості [32, с. 45].

У науці існують різні підходи до класифікації органів виконавчої влади. Так, переважна більшість науковців виділяють наступні органи виконавчої влади: вищі, центральні та місцеві [45, с. 283; 32, с. 46;]. Деякі з них також до цього поділу додають ще спеціальні органи виконавчої влади [5, с. 16; 65, с. 97].

М. В. Ковалів, І. Б. Стахура виділяють й низку інших критеріїв класифікації органів виконавчої влади, зокрема, територіальний масштаб діяльності, обсяг і характер компетенції, порядок розв'язання підвідомчих питань, предмет спрямованості компетенції, становище та місце в системі органів [60, с. 24].

Вищевідзначені критерії більш докладно розкривають особливості структури та функцій в системі органів виконавчої влади України. Проте найбільш доцільним для здійснюваного нами дослідження вважаємо поділ

органів виконавчої влади на вищі, центральні та місцеві, який покладений в основу чинної конституційно-правової моделі.

Вищі та центральні органи виконавчої влади розповсюджують свою діяльність на всю територію України. Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» «систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади» [174]. Повний перелік центральних органів виконавчої влади та їх підпорядкування відповідним міністерствам та питання координації їх діяльності визначено Схемою спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2019 р. № 879) [190].

Міністерства є центральними органами виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» основними завданнями міністерств як органів, «що забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, є:

- 1) забезпечення нормативно-правового регулювання;
- 2) визначення пріоритетних напрямів розвитку;
- 3) інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;
- 4) узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України;

4-1) забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні» [174].

Наразі в Україні нараховується 20 міністерств. Значна кількість міністерств безпосередньо або опосередковано реалізують завдання протидії злочинності у визначеній сфері управління державними справами.

«Центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики за певними напрямками. Діяльність центральних органів виконавчої влади спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів згідно із законодавством» [174] (ст. 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»).

Відповідно до ст. 17 вказаного Закону «основними завданнями центральних органів виконавчої влади є:

- 1) надання адміністративних послуг;
- 2) здійснення державного нагляду (контролю);
- 3) управління об'єктами державної власності;
- 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність» [174].

Крім того закон також формулює особливості визначення назви та організаційно-правової форми центральних органів виконавчої влади. Наразі центральні органи виконавчої влади можуть мати п'ять організаційно-правових форм: служба, агентство, інспекція, комісія, бюро. У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування кримінальних правопорушень, центральний орган виконавчої влади може утворюватися як бюро. Наразі у формі бюро функціонує лише Бюро економічної безпеки України.

«У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба» [174]. До служб, які безпосередньо виконують функції протидії злочинності, можна

віднести, зокрема, Державну прикордонну службу України, Державну міграційну службу України, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Державну митну службу України.

«У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як агентство» [174]. До агентств, які безпосередньо виконують функції протидії злочинності, можна віднести, зокрема, Національне агентство з питань запобігання корупції та Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

«У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як інспекція» [174]. До інспекцій, які безпосередньо виконують функції протидії злочинності, можна віднести, зокрема, Державну екологічну інспекцію України і Державну інспекцію ядерного регулювання України.

Усього в Україні наразі функціонує 55 центральних органів виконавчої влади. Основними функціями деяких центральних органів виконавчої влади є правоохоронна або контрольно-наглядова функція. У науці й досі відсутня єдність позиції щодо віднесення певної установи до правоохоронної. Найбільший перелік органів, що належать до системи правоохоронних органів, наведено у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» № 3781-XII від 23.12.93 р. Так у ч. 1 ст. 2 цього Закону визначено, що правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і

установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [115]. Проте цей перелік не є вичерпним. У найбільш загальному розумінні правоохоронні органи можна визначити як органи державної влади, за функціональним критерієм спрямовані на фахове здійснення правоохоронної діяльності з метою забезпечення верховенства права і правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань [198, с. 69]. Більш докладно аналіз кримінологічної діяльності правоохоронних або контрольно-наглядових органів буде розглянуто Підрозділах 2.3 і 2.4 цієї дисертаційної роботи. У цьому підрозділі сконцентруємося на аналізі кримінологічної діяльності Кабінету Міністрів України, деяких центральних органів виконавчої влади, щодо яких правоохоронна функція не є основною, та місцевих державних адміністрацій.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Відповідно до ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України здійснює низку повноважень безпосередньо або опосередковано спрямованих на протидію злочинності. Зокрема, «Кабінет Міністрів України:

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;
- організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

- спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади» [64].

Слід відзначити, що вказані повноваження відносять до загальної організації протидії злочинності, а саме заходів планування протидії злочинності на загально національному рівні, координації діяльності підзвітних органів виконавчої влади та їх систем, визначення стратегії, тактики та доктринальних положень протидії злочинності. Так, зокрема, саме Кабінетом Міністрів України було прийнято низку програм протидії злочинності, зокрема, Комплексну програму профілактики правопорушень на 2007-2009 роки [125], Концепцію Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року [168], Концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року [169] та План заходів щодо її реалізації [126].

Незважаючи на те, що зазначені програми концепції протидії/профілактики правопорушень залишилися реалізованими лише частково, як науковці, так і практики зазначають доцільність застосування комплексного підходу у вказаній сфері.

Так, зокрема С. П. Рибаченко, зазначаючи необхідність прийняття закону України «Про профілактику правопорушень в Україні», також відзначає необхідність розробки й прийняття підзаконних нормативних актів стратегічного значення, що може істотно вплинути покращення ефективності профілактики правопорушень [176, с. 20].

Подібну позицію поділяють Л. О. Остапенко [97, с. 185], Т. Подковенко [102, с. 37] та інші науковці.

Окрім того О. О. Титаренко звертає увагу не лише на необхідність прийняття державних комплексних програм протидії злочинності, а й забезпечення необхідного кримінологічного рівня зазначених документів шляхом визначення їх основних засад у Законі України «Про державні цільові програми» та в окремій постанові КМУ «Про затвердження Порядку розроблення та виконання правоохоронних державних цільових програм».

Серед основних недоліків формування державних програм протидії злочинності в Україні на теперішній час науковець зокрема визначає: відсутністю взаємозв'язку з програмами різних рівнів; слабким контролем за виконанням програмних документів; наявною практикою розробки програм та планів протидії злочинності без урахування попередніх кримінологічних досліджень; відсутністю окремого нормативного акту, який регламентував би процедуру розроблення правоохоронних програм; неналежним використанням наявних технологій програмно-цільового планування, форм, способів і методів розробки державних комплексних програм протидії злочинності; недостатністю використання позитивного зарубіжного досвіду в питаннях програмування протидії злочинності, а також кращих зарубіжних практик впливу на злочинність та її стримування [194, с. 29-30].

Цілком поділяючи позиції вищезазначених науковців, відзначимо, що, на жаль, на теперішній час в Україні відсутня комплексна програма або концепція протидії правопорушенням. На наш погляд, комплексний підхід до планування протидії злочинності має бути реалізований на загальнонаціональному рівні відповідними вищими органами виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України у взаємодії з іншими міністерствами і відомствами. Відповідна діяльність з планування протидії злочинності на середньострокових період – 3-5 років – має бути здійснена з врахуванням досвіду попередніх років у вказаній сфері, належним рівнем прогнозування криміногенних ризиків, врахуванням передового досвіду зарубіжних країн та супроводжуватися планами реалізації відповідних програмних документів.

Повноваження Кабінету Міністрів України щодо протидії злочинності конкретизовані у Законі України «Про Кабінет Міністрів України». Відповідно до ст. 20 цього Закону «Кабінет Міністрів України у сферах правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина:

- забезпечує проведення державної правової політики;

- здійснює контроль за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади;
- вживає заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, боротьби із злочинністю, запобігання і протидії корупції;
- здійснює заходи щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками;
- створює умови для вільного розвитку і функціонування системи юридичних послуг та правової допомоги населенню;
- здійснює заходи щодо забезпечення функціонування системи безоплатної правової допомоги;
- забезпечує фінансування видатків на утримання судів у межах, визначених законом про Державний бюджет України, та створює належні умови для функціонування судів та діяльності суддів;
- організовує фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності правоохоронних органів, соціальний захист працівників зазначених органів та членів їхніх сімей;
- забезпечує координацію і контроль за діяльністю органів виконавчої влади щодо запобігання і протидії корупції» [139].

Окрім того у сфері національної безпеки та обороноздатності Кабінет Міністрів України: здійснює заходи щодо охорони та захисту державного кордону України і території України; здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань; забезпечує здійснення заходів із запобігання загрозам безпеці критичної інфраструктури та забезпечення безпеки критичної інфраструктури; забезпечує планування відновлення функціонування критичної інфраструктури у випадках надзвичайних ситуацій, яким не можна

запобігти; забезпечує стійкість критичної інфраструктури до ідентифікованих загроз і небезпек тощо [139].

Вищезазначені повноваження безпосередньо стосуються забезпечення діяльності системи суб'єктів протидії злочинності, організації такої діяльності, визначення криміногенних ризиків та вчасного вжиття заходів щодо їх усунення. Таким чином можна зробити висновок, що Кабінет Міністрів України відіграє визначальну стратегічно-координаційну роль у протидії злочинності та спрямовує діяльність усієї системи органів виконавчої влади на виконання відповідних завдань. Зазначена діяльність здійснюється шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на організацію діяльності системи суб'єктів протидії злочинності, забезпечення стійкості найбільш важливих об'єктів від зовнішніх криміногенних загроз, створення нових органів, що здійснюють повноваження у сфері протидії злочинності, наділення відповідними повноваженнями вже існуючих суб'єктів, забезпечення належного рівня координації та взаємодії під час реалізації вказаних завдань тощо.

Початок збройної агресії Російської Федерації на території України змінив не лише вимоги до захисту незалежності та територіальної цілісності України, безпеки її населення та об'єктів критичної інфраструктури тощо, а й щодо аспектів, пов'язаних з протидією злочинності. Оскільки Кабінет Міністрів України є вищим органом виконавчої влади в Україні, основні завдання щодо організації підтримання правопорядку в Україні та захисту населення від кримінально протиправних посягань були покладені саме на цей орган. Відповідно до Указу Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.22 р. Кабінет Міністрів України невідкладно увів в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні [111]. Так, згідно Плану запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні Кабінетом Міністрів України було організовано посилену охорону та оборону важливих об'єктів національної економіки та

об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення; здійснено заходи щодо заборони в'їзду, примусового повернення іноземців та осіб без громадянства до країни походження або до третьої країни, якщо їх дії суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку; запроваджено у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантської години; уведено в дію заходів щодо проведення перевірки документів в осіб, а в разі потреби огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян; ужито додаткових заходів з посилення охорони державної таємниці; забезпечено здійснення обов'язкової евакуації затриманих осіб, що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання; підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, що перебувають у слідчих ізоляторах, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають у пунктах тимчасового розміщення біженців та пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, осіб, які утримуються в місцях тимчасового тримання; етапування засуджених осіб, які відбувають такі покарання, як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі, з установ виконання покарань, розташованих у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ, які розташовані в безпечній місцевості тощо [98].

На виконання зазначених завдань Кабінетом Міністрів України були прийнято низку нормативно правових актів. Так, наприклад, забезпечення відповідного проведення постпенітенціарної профілактики серед осіб засуджених до обмеження волі на період воєнного часу і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій Кабінетом Міністрів України був прийнятий Тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України 193. Тимчасовим порядком визначено порядок евакуації засуджених, особливості їх тримання, обліку, умов відбування покарання, залучення до праці, забезпечення їх медичного обслуговування, особливості

взаємодії адміністрацій виправних колоній у вказаних питаннях з місцевими органами в[и]конавчої влади та органами місцевого самоврядування на період воєнного часу і відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади займає активну позицію щодо підвищення рівня безпеки в державі за окремими напрямками. Так, одним з найбільш актуальних питань у цьому зв'язку в останні час стало забезпечення належного рівня безпеки у кіберпросторі. Як відзначає Міністерство оборони України кібербезпека наразі є важливою складовою всієї системи захисту держави, а кібернетичні операції наразі стають невід'ємною частиною гібридної війни. Серед можливих наслідків кібератак були визначено вандалізм, пропаганда, збір інформації, відмова сервісу (атаки з великої кількості комп'ютерів, основна мета яких - порушення функціонування сайтів або комп'ютерних систем), втручання в роботу обладнання, атаки на об'єкти критичної інфраструктури [56].

У зв'язку з ескалацією агресивних дій відносно України у кіберпросторі 26 серпня 2021 р. Президентом України було прийнято нову Стратегію кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни». У цьому стратегічному документі констатовано небезпеку зростання інтенсивності міждержавного протиборства і розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі. У стратегії також відзначено розширення кола держав, які намагаються сформувати власну кіберрозвідку, оволодіти сучасними технологіями розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі та посилюють державний контроль за національними сегментами мережі Інтернет; поширення інструментарію, що передбачає накопичення великих масивів інформації щодо поведінки людини, соціальних груп та використання сучасних досягнень у сфері штучного інтелекту; посилення тенденції здійснення розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі шляхом залучення спецслужбами окремих держав, насамперед Російської Федерації, міжнародних хакерських

угруповань для реалізації кібервпливу [185]. Із плином часу зазначений кримінологічний прогноз повною мірою втілюється у реальність.

З початком відкритої збройної агресії Російської Федерації на території України водночас значно збільшилися кількість кримінально протиправної активності у кіберпросторі. Так, наприклад, 28 березня 2022 року Укртелеком як частина критичної інформаційної інфраструктури України зазнав потужної атаки, під час якої хакери намагались проаналізувати, як влаштована ІТ-інфраструктура, вивести з ладу обладнання та сервіси, а також отримати контроль над мережею та обладнанням компанії [55]. 23 березня 2022 р. невідомі хакери намагався здійснити кібератаку на державні установи України з використанням шкідливої програми Cobalt Strike Beacon, яка уражає комп'ютер у випадку її відкриття [54]. Як зазначають дослідники, гібридний характер сучасних кібератак нерідко включає в себе задіяння третіх сторін для вчинення агресивних актів у кіберпросторі, так званих кібернайманців [215, с. 96], що робить ще складнішим протидію зазначеним видам кримінально протиправної активності в мережі Інтернет. Загалом у І півріччі 2022 р. Урядовою командою реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA, яка діє при Держспецзв'язку, зафіксовано 1350 кібератак. Серед галузей, які найбільше атакували російські хакери фахівці CERT-UA відзначають державні та місцеві органи влади, сектор безпеки та оборони, енергетичний сектор, фінансовий сектор, комерційний сектор, телеком-сектор, транспортну галузь [177].

Серед основних засад розбудови національної системи кібербезпеки на засадах стримування, кіберстійкості, взаємодії у Стратегії кібербезпеки України від 26 серпня 2021 р. визначено наступні стратегічні напрями діяльності:

- посилення спроможності національної системи кібербезпеки для унеможливлення збройної агресії проти України у кіберпросторі або з його використанням, нейтралізації розвідувально-підривної діяльності, мінімізації загроз кіберзлочинності та кібертероризму (стримування);

- набуття здатності швидко адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз у кіберпросторі, підтримувати та відновлювати стале функціонування національної інформаційної інфраструктури, насамперед об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (кіберстійкість);

- забезпечення розвитку комунікації, координації та партнерства між суб'єктами забезпечення кібербезпеки на національному рівні, розвиток стратегічних відносин у сфері кібербезпеки із ключовими іноземними партнерами, передусім з Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки та іншими державами – членами НАТО, співробітництво у цій сфері з іншими акторами (взаємодія) [185].

З метою забезпечення належного рівня кіберзахисту системи державного управління та об'єктів критичної інфраструктури від кримінально протиправних посягань та з метою реалізації положень Стратегії кібербезпеки України і Плану запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні 12 березня 2022 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Щодо деяких питань забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану». Цим документом було визначено низку додаткових заходів щодо забезпечення належного функціонування інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів та захисту інформації, що обробляється в них, а також захисту державних інформаційних ресурсів. Основними з них Кабінет Міністрів України визначив розміщення державних інформаційних ресурсів та публічних електронних реєстрів на хмарних ресурсах та/або в центрах обробки даних, що розташованих за межами України, створення їх додаткових резервних копій, в тому числі у зашифрованому вигляді. Зазначені організаційні заходи спрямовані на підвищення стійкості вітчизняних інформаційно-телекомунікаційних систем, що використовуються міністерствами, іншими центральними та місцевими

органами виконавчої влади, державними та комунальними підприємствами, установами, організаціями, що належать до сфери їх управління, та на попередження кримінально-протиправних проявів з боку держави-агресора. Крім того Постановою Кабінету Міністрів України були встановлено заборону використання хмарних ресурсів та/або центрів обробки даних, розташованих на тимчасово окупованій території України, або тих, що належать державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором чи державою-окупантом, або належать державі чи суб'єктам, діяльність яких підпадає під дію Закону України «Про санкції» [40]. Оскільки виявлення та притягнення до відповідальності осіб, що вчиняють кібератаки в умовах розгортання воєнних дій, є практично неможливим, вважаємо превентивний напрям у сфері протидії кіберзлочинам разом з діями щодо своєчасного припинення вказаних посягань та мінімізації їх наслідків наразі найбільш актуальними.

Аналогічні нормативно-правові акти, які мають превентивний характер були прийняті Кабінетом Міністрів України й в інших безпекових сферах. Так, зокрема, 29 квітня 2022 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Стратегію інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу на період до 2024 року. Як зазначено у самому документі його прийняття було обумовлено повномасштабним вторгненням збройних сил Російської Федерації, що визначає потенційні ризики завдання шкоди не тільки навколишньому природному середовищу, але і населенню нашої держави та всього світу, а також можливість вчинення диверсійних операцій чи терористичних актів на об'єктах атомних електростанцій або застосування агресором на території України ядерної зброї. Головною стратегічною метою цього документу визначено побудова інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу шляхом функціонального поєднання окремих суб'єктів моніторингу в єдину систему та забезпечення її автоматизованої взаємодії із системою радіологічного моніторингу ЄС, в тому числі й у

випадках кримінально протиправних посягань на об'єкти радіаційної небезпеки [184].

У сфері забезпечення хімічної безпеки 26 квітня 2022 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято План заходів з реалізації Концепції підвищення рівня хімічної безпеки до 2026 року. У Плані визначено низку заходів щодо впровадження вимог та гармонізації національного законодавства з Регламентом Європейського Парламенту щодо використання небезпечних хімічних сполук та їх використання в різних сферах виробництва, контролю за несанкціонованим обігом і ввезенням на територію України небезпечних хімічних речовин а також посилення нагляду за виробництвом, зберіганням, транспортуванням, використанням, торгівлею, вилученням з обігу та утилізацією або знешкодженням хімічних речовин, насамперед, придатніших для здійснення терористичних актів [99].

У той же час вбачається, що в зв'язку із значним підвищенням ризику вчинення протиправних дій на об'єктах атомної енергетики, інших об'єктах, що використовують радіоактивні речовини, та об'єктах хімічної промисловості зазначені моніторингові заходи, на нашу думку, мають бути терміново доповнені превентивними заходами, спрямованими на попередження кримінально протиправних діянь на вказаних об'єктах. За даними Генштабу Збройних сил України в результаті повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України зберігається висока ймовірність проведення диверсій на об'єктах хімічної промисловості України [29].

Під час військових дій не менш загрозливою є ситуація й на об'єктах, пов'язаних з використанням атомних речовин. На думку директора Інституту проблем безпеки атомних електростанцій академік НАН України А. Носовського, дії Російської Федерації стосовно ядерних об'єктів на території України можна визначити як ядерний тероризм. До таких інцидентів він зокрема відносить збройне захоплення Чорнобильської АЕС, утримання в заручниках обслуговуючого персоналу та ведення бойових дій в

зоні відсудження, обстріл, часткове знищення та захоплення Запорізької АЕС, обстріли дослідницької ядерної установки «Джерело нейтронів, засноване на підкритичній збірці, що керується лінійним прискорювачем електронів», розташованої на майданчику Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут». За свідченням А. Носовського, дії російських окупантів мають бути кваліфіковані як злочини за ст. 2 Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму та ст. 7 Конвенції про захист ядерних матеріалів [41].

Цілком поділяючи занепокоєння щодо кримінально протиправних актів, вчинених Російською Федерацією стосовно об'єктів хімічної промисловості та ядерних об'єктів на території України, разом із уніфікацією Кабінетом Міністрів України законодавства щодо моніторингу згаданих безпекових сфер вбачається доцільним визначити комплексу попереджувальних заходів щодо об'єктів потенційної хімічної та ядерної небезпеки. Враховуючи реальне підвищення криміногенних ризиків у сфері хімічної та ядерної безпеки оперативне вжиття заходів щодо їх попередження є першочерговим завданням Кабінету Міністрів України.

Окремо слід наголосити на важливості діяльності Збройних сил України щодо протидії злочинності в умовах запровадження воєнного стану. Відповідно до ст. 106 Конституції України Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; він «призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави» [64]. У той же час відповідно до Положення про Міністерство оборони України останнє визнається центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який формує та реалізовує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період [104].

Слід відзначити, що в останнє десятиріччя функції та завдання Збройних Сил України зазнали значних трансформацій. Вони були доповнені низкою нових, раніше непритаманних їм ознак, пов'язаних з підтриманням або відновленням правопорядку в країні або в окремих її регіонах. Так, наприклад, функції Збройних Сил України були доповнені відсіччю та стримуванням збройної агресії проти України, захистом критичної інфраструктури, проведенням військових інформаційно-психологічних операцій, боротьбою з тероризмом і піратством, захистом суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпеченням безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходами щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидією незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідацією кризових ситуацій тощо [138].

Вочевидь, зазначені функції виходять за межі традиційного розуміння діяльності збройних сил і набувають ознак виконання функцій правоохорони. При цьому більшість науковців розглядають діяльність Збройних Сил України щодо попередження злочинності суто у внутрішньому аспекті, а саме як виявлення, протидію корупції у Збройних Силах України, протидію військовим кримінальним правопорушенням та мінімізацію інших ризиків, які можуть утворюватися в процесі здійснення службової діяльності [42; 87; 205].

Проте деякі з них визначають, що Збройні Сили України можна вважати самостійним суб'єктом протидії злочинності при чому не лише внутрішньої, тобто у підрозділах Збройних Сил України, а й у зовнішній сфері, поза структурою Збройних Сил. Так, зокрема, Ю. Б. Данильченко у своїй докторській дисертації, захищеної у 2018 р., розглядав особливості застосування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України у протидії

тероризму. Дослідник акцентував увагу на тому, що «існує низка організаційно-правових питань щодо порядку застосування підрозділів Збройних Сил України для протидії тероризму, в тому числі й під час антитерористичних операцій та у зв'язку з цим запропонував комплекс заходів щодо мінімізації негативних наслідків дії названих чинників механізму протидії тероризму, в тому числі й із застосуванням підрозділів Збройних Сил України» [37, с. 22].

Я. В. Грінченко також визнає Збройні Сили України як суб'єкта протидії злочинності в широкому розумінні цього терміну. Дослідник вказує, що в сучасних умовах діяльність Збройних Сил України вимагає принципово нового підходу, адже поява нових видів злочинів, напружена ситуація в Україні, а саме на Сході України, потребує перегляду своїх основних завдань і функцій, хоча головне призначення – забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства і держави – залишається незмінним [35, с. 236].

Вважаємо доцільним підтримати другий підхід щодо ролі та широкого потенціалу використання Збройних Сил України в якості суб'єктів протидії злочинності. Відповідно до функцій, якими був доповнений Закон України «Про Збройні Сили України» останні поряд з відсіччю та стримування збройної агресії проти України та охорони її територіальної цілісності не лише на відповідно до закону, а й реально протягом декількох останніх років виконують низку правоохоронних функцій, зокрема, здійснюють заходи щодо протидії тероризму, вживають низку заходів щодо захисту критичної інфраструктури України, особливо після початку збройної агресії Російської Федерації на території України, активно протидіють піратству, розповсюдженню зброї масового ураження, незаконному перевезенню зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі тощо. Окрім того поставлене Президентом України завдання у Стратегії кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни» від 26 серпня 2021 року щодо створення у

системі Міністерства оборони України кібервійськ та забезпечення їх належними фінансовими, кадровими та технічними ресурсами для стримування збройної агресії у кіберпросторі та надання відсічі агресору [185], ще більше розширює повноваження й функції Збройних сил України щодо злочинності тепер не лише в фізичному просторі, а й у кіберсфері. З причин необхідності забезпечення кібербезпеки нашої країни та надання гідної відсічі кібератакам супротивника інформація щодо подальшого створення та функціонування кібервійськ є засекреченою [91]. Проте покладання такого завдання на Міністерства оборони України та аналіз аналогічних практик інших країн надає ще більше аргументів на користь визнання Збройних Сил України одним суб'єктів правоохоронної діяльності. Наразі можна зробити висновок, що Збройні Сили України можна визнати одним із суб'єктів протидії злочинності в широкому змісті цього терміну, тобто не лише щодо військових правопорушень або правопорушень, вчинюваних у Збройних Силах України. Вважаємо, що потенційно з розвитком та визначенням організаційно-правової основи такої діяльності Збройні Сили України можна розглядати як один з надважливих органів виконавчої влади, що виконує правоохоронні функції.

Не зупиняючись на аналізі центральних органів виконавчої влади, значна кількість яких виконують функції загальної протидії злочинності, розглянемо діяльність місцевих державних адміністрацій у контексті виконуваних ними функцій у сфері протидії злочинності.

Відповідно до ст. 118 Конституції України «Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій, які призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України» [64]. Згідно зі ст. 119 Конституції України «місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України,

інших органів виконавчої влади, в тому числі кримінологічної спрямованості, законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; взаємодію з органами місцевого самоврядування» тощо [64].

Таким чином місцеві державні адміністрації забезпечують виконання законів України та рішень вищих органів виконавчої влади в конкретних регіонах нашої країни, у тому числі у сфері протидії злочинності. Зазначені повноваження місцевих органів виконавчої конкретизовані у Законі України «Про місцеві державні адміністрації». Згідно ст. 25 цього Закону до повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян, що безпосередньо стосуються сфери протидії злочинності, можна віднести:

- забезпечення здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадської безпеки і порядку, боротьби зі злочинністю;
- здійснення заходів щодо організації правового інформування і виховання населення;
- забезпечення виконання актів законодавства з питань громадянства, пов'язаних з перебуванням іноземців та осіб без громадянства, сприяє органам та підрозділам центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у додержанні правил паспортної системи;
- оголошення у разі стихійного лиха, аварій, катастроф, епідемій, епізоотій, пожеж, інших надзвичайних подій зони надзвичайної ситуації; здійснення передбачених законодавством заходів, пов'язаних з підтриманням у них громадської безпеки і порядку, врятуванням життя людей, захистом їх здоров'я і прав, збереженням матеріальних цінностей;

- розгляд справ про адміністративні правопорушення, віднесених до її відання, утворення адміністративних та спостережних комісій, координація їх діяльність;
- забезпечення здійснення заходів щодо соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк;
- забезпечення здійснення заходів щодо осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк і потребують медичної допомоги у зв'язку із захворюванням на туберкульоз;
- забезпечення захисту критичної інфраструктури, взаємодію між суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури тощо [142].

Таким чином місцеві державні адміністрації виконують широке коло повноважень щодо загальносоціальної та індивідуальної протидії злочинності.

Окрім того, як зазначає Р. С. Веприцький, на місцеві державні адміністрації покладені також широкі повноваження у здійсненні контролю за додержанням законів у діяльності галузевих служб з питань забезпечення прав і свобод людини, охорони громадського порядку та громадської безпеки, правил технічної експлуатації транспорту та дорожнього руху, запобіганню надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, запобіганню і протидії корупції, усуненню причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів. Вчений цілком вірно констатує: «Однією з головних функцій місцевих державних адміністрацій є координація діяльності галузевих служб виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Місцеві державні адміністрації розробляють проекти програм соціально-економічного розвитку, у т.ч. і в сфері протидії злочинності, і подає їх на затвердження відповідній раді, забезпечує їх виконання, звітує перед відповідною радою про їх виконання, розглядає та приймає рішення за пропозиціями органів місцевого самоврядування щодо проектів, планів та

заходів підприємств, установ, організацій, розташованих на відповідній території, складає і подає на затвердження ради проект відповідного бюджету та забезпечує його виконання, звітує перед радою про його виконання» [26, с. 18].

Таким чином місцеві державні адміністрації виконують надзвичайно важливу роль у багатьох сферах життя місцевих громад, в тому числі з підтримання правопорядку, вирішення проблем зниження криміногенних ризиків, притаманних конкретному регіону. У той же час, як вірно зазначають Ю. С. Кіцул і Р. О. Лиса, органи публічної адміністрації не можуть реалізовувати свого соціального призначення, якщо не знаходяться у взаємозв'язку з іншими суб'єктами, в іншому випадку вони не зможуть спричинити певні зміни в зовнішньому світі [57, с. 34]. Так, зокрема з метою покращання діяльності в зазначених напрямках деякі місцеві адміністрації у своєму складі створюють спеціалізовані відділи взаємодії з правоохоронними органами [103]. На доцільність здійснення такої діяльності в загальнодержавному масштабі зверталася увага і на науковому рівні, зокрема шляхом ухвалення Типового положення про порядок взаємодії місцевих державних адміністрацій та правоохоронних органів [21, с. 71].

Окрім того з метою реалізації антикорупційних заходів, в тому числі й чинної Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки [122], доволі розповсюдженою є практика створення обласними державними адміністраціями відділів із запобігання корупції. Наприклад, у складі Харківської обласної державної адміністрації було створено Відділ з питань запобігання і виявлення корупції при та ухвалено відповідне Положення у 2021 р. [27] На нашу думку, практика створення спеціалізованих відділів, головною метою яких є протидії злочинності або координація такої діяльності, у складі обласних державних адміністрацій слід визнати корисною та має бути використана в якості позитивного досвіду реалізації державного управління у вказаній сфері на регіональному рівні.

Доцільним вбачається також зупинитися на такому окремому напрямку діяльності місцевих державних адміністрацій щодо протидії злочинності як протидія злочинності неповнолітніх. Відповідно до законодавства здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень в першу чергу покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, а також відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад [147]. Так, місцеві державні адміністрації утворюють у своїй структурі служби у справах дітей, які здійснюють роботу з попередження правопорушень та злочинності, попередження бездоглядності, безпритульності серед дітей тощо. В обласних державних адміністраціях зазначені служби об'єднуються у відповідні департаменти. Окрім того на відповідні служби у справах дітей, створені місцевими державними адміністраціями, покладається завдання проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, із соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, контроль та координація діяльності служб у справах дітей тощо.

Розв'язання на території України військових дій з боку Російської Федерації докорінно змінило порядок функціонування та вимоги до функціонування місцевих державних адміністрацій. 24 лютого 2022 р. у зв'язку з оголошенням на всій території України воєнного стану на базі існуючих обласних державних адміністрацій Указом Президента України було створено відповідні обласні військові адміністрації, також як і на базі на базі існуючих районних державних адміністрацій було створено відповідні районні військові адміністрації [170]. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» основним завданням військових

адміністрацій є «запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян» [154]. Таким чином під час дії на території України воєнного стану виконання функцій місцевих державних адміністрацій покладено на відповідні військові адміністрації. Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.22 р. при місцевих військових адміністраціях у взаємодії з органами місцевого самоврядування було створено ради оборони, які мають забезпечувати сприяння військовому командуванню у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану [111]. Відповідна рада оборони була створена в Харківській області 24 лютого 2022 р. [171].

Порівняльний аналіз функцій місцевих державних адміністрацій у мирний час і військових адміністрацій здебільшого співпадають, окрім того що відповідні функції військових адміністрацій, що реалізуються під час дії воєнного стану, мають здійснюватися у тісній координації з військовим командуванням.

Розв'язання військового конфлікту на території України призвело до значного загострення криміногенної ситуації, що у свою чергу призвело до криміналізації Верховною Радою України цілої низки діянь. Не вдаючись до детального аналізу новел Кримінального кодексу України, необхідним є вказати до криміналізації зазначених нижче кримінально протиправних діянь безпосередньо пов'язано з реалізацією функцій місцевими військовими адміністраціями у сфері протидії злочинності в умовах воєнного стану:

- у сфері забезпечення національної безпеки: ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору», ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань», ст. 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України

чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»;

- у сфері охорони власності: посилення відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені у ст.ст. 185 (крадіжка), 186 (грабіж), 187 (розбій), 189 (вимагання), 191 (заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем) шляхом введення нової кваліфікуючої ознаки до частин четвертих вказаних статей – вчинення в умовах воєнного (надзвичайного) стану. Певну дискусійність зазначених положень [92] залишимо за межами здійснюваного дослідження;

- у сфері господарської діяльності: ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги»;

- у сфері забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Звичайно це далеко не повний перелік діянь, якими був доповнений КК України, проте протидія саме вказаним правопорушенням є найбільш актуальною на місцевому рівні. Станом на 30 червня 2022 р. Національна поліція України зареєструвала більш як 280 кримінальних проваджень за розкрадання гуманітарної допомоги та благодійних пожертв. За даними Міністра внутрішніх справ Д. Монастирського найбільше подібних правопорушень зафіксовано у Києві та на Львівщині [1]. Оскільки саме на місцеві військові адміністрації покладено обов'язок забезпечення правопорядку, безпеки та добробуту населення в окремих регіонах України, протидія саме розкраданням гуманітарної допомоги та викладанням майна усіх видів власності в умовах воєнного стану є протидія вказаним правопорушенням у взаємодії є ключовим завданням місцеві військові адміністрації. Указана діяльність реалізується у тісній взаємодії з

представництвами правоохоронних та контрольно-наглядових органів на місцях.

2.2 Органи місцевого самоврядування

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції України функціонування органів місцевого самоврядування є одним із способів реалізації народовладдя в Україні та основою існування сучасної демократичної держави. При чому, як вірно зазначають О. В. Батанов, В. В. Кравченко, Х. В. Приходько реальна, дієздатна муніципальна влада передбачає не лише конституційно-правове визнання прав територіальних громад, декларування самостійності місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення, не тільки закріплення правових, соціальних та інших гарантій цієї самостійності, встановлення функцій та компетенції місцевого самоврядування, а й просування ідеї муніципалізму як іманентного атрибуту конституційної демократичної держави і сучасного громадянського суспільства [14, с. 12-13].

Таким чином розвиток засад місцевого самоврядування, а також впровадження системи партисипативної демократії, тобто активного залучення широкої громадськості до вирішення суспільних справ [178], є есенціальною складовою реалізації державної вдали на регіональному рівні в Україні.

Відповідно до ст. 92 Конституції України засади місцевого самоврядування визначаються виключно законами України. Згідно ст. 140 Конституції України «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи» [64].

Серед важливих аспектів діяльності органів місцевого самоврядування, які тісно пов'язані з загальносоціальною протидією злочинності, слід відмітити повноваження обласних та районних рад щодо затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контроль їх виконання (ст. 143 Конституції України). Водночас слід наголосити, що відповідно до ст. 119 Конституції України здійснення діяльності органів місцевого самоврядування здійснюється у взаємодії з місцевими державними адміністраціями, які забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, програм національно-культурного розвитку національних меншин, підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів, а також звітують про виконання відповідних бюджетів та програм [64].

На основі законодавства України, аналізу діяльності органів місцевого самоврядування та наукових напрацювань у вказаній сфері проаналізуємо діяльність органів місцевого самоврядування щодо виконання ними функцій протидії злочинності. Основи такої діяльності конкретизовані у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Так згідно ст. 38 цього Закону серед діяльності органів місцевого самоврядування, яка безпосередньо стосується забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можна виділити наступні повноваження:

а) серед власних (самоврядних) повноважень:

- підготовку і «внесення на розгляд ради пропозицій щодо створення відповідно до закону міліції, що утримується за рахунок коштів місцевого самоврядування, вирішення питань про чисельність працівників такої міліції, про витрати на їх утримання, здійснення матеріально-технічного забезпечення їх діяльності, створення для них необхідних житлово-побутових умов» [141];

- «сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України» [141];

- «внесення подань до відповідних органів про притягнення до відповідальності посадових осіб, якщо вони ігнорують законні вимоги та рішення рад і їх виконавчих органів, прийняті в межах їх повноважень» [141];

б) серед делегованих повноважень:

- «забезпечення вимог законодавства щодо розгляду звернень громадян, здійснення контролю за станом цієї роботи на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності» [141];

- «вжиття у разі надзвичайних ситуацій необхідних заходів відповідно до закону щодо забезпечення державного і громадської безпеки і порядку, життєдіяльності підприємств, установ та організацій, врятування життя людей, захисту їх здоров'я, збереження матеріальних цінностей» [141];

- «вжиття необхідних заходів щодо захисту критичної інфраструктури, відновлення функціонування важливих державних об'єктів національної економіки, об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення, підвищення стійкості громад до кризових ситуацій, викликаних припиненням або погіршенням надання важливих для їх життєдіяльності послуг чи припиненням здійснення життєво важливих функцій, взаємодія між суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури з урахуванням вимог Закону України «Про критичну інфраструктуру»» [141];

- вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадської безпеки і порядку;

- погодження «проекту плану проведення потенційно небезпечних заходів в умовах присутності цивільного населення за участю особового складу Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів з використанням озброєння і військової техніки; взаємодія з органами військового управління під час планування та проведення таких заходів з метою запобігання і недопущення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків відповідно до закону» [141];

- розгляд справ про адміністративні правопорушення, віднесені законом до їх відання; утворення адміністративних комісій та комісій з питань боротьби зі злочинністю, спрямування їх діяльності [141] тощо.

Окрім того на органи місцевого самоврядування покладені важливі повноваження щодо здійснення координації діяльності інших суб'єктів протидії злочинності на регіональному рівні. Так, зокрема, відповідно до п. 36 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» виключно на пленарних засіданнях районних та обласних рад заслуховують інформацію прокурорів та керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби із злочинністю, охорони громадської безпеки і порядку та результати діяльності на відповідній території [141]. Органи місцевого самоврядування також мають право укладати угоди про співпрацю з метою координації взаємних зусиль у питаннях протидії злочинності. О. П. Шайтуро вказує, що укладання договорів про співпрацю або координаційних договорів між органами місцевого самоврядування та місцевою поліцією (міліцією) не є абсолютно новою практикою для України. До 2015 р. органи внутрішніх справ доволі часто використовували метод укладання адміністративних договорів для організації взаємодії з відповідними органами місцевого самоврядування. Як зазначає дослідниця, адміністративні договори про взаємодію між органами місцевого самоврядування та підрозділами Національної поліцією можуть не тільки охоплювати відносини зазначених суб'єктів щодо підтримки публічного порядку та протидії злочинності в регіоні, а й організовувати діяльність

місцевих громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, діяльність яких безпосередньо координується та контролюється зазначеними суб'єктами публічних відносин [206, с. 259-360].

Іншою формою координації діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності є їх організуюча діяльність щодо громадських формувань відповідної спрямованості. Згідно Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» органи місцевого самоврядування разом з місцевими державними адміністраціями здійснюють координацію діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. 3), мають право вводити за рахунок коштів місцевого бюджету посади інструктора з питань роботи з цими формуваннями, начальника загону народної дружини підприємства, установи, організації, заслуховують повідомлення і звіти керівників зазначених формувань (ст. 16), сприяють громадським формуванням в охороні громадського порядку і державного кордону (ст. 15), застосовують до їх членів заходи заохочення і стягнення, Забезпечення діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. 18), вирішують питання щодо забезпечення діяльності громадських формувань, надають їм службові приміщення, необхідний інвентар та засоби зв'язку (ст. 19) та здійснюють контроль за діяльністю (ст. 20) [172]. Узагальнюючи слід зазначити, що органи місцевого самоврядування є важливою ланкою координації протидії злочинності, реалізації завдань протидії злочинності на місцях та сприяння іншим суб'єктам протидії злочинності в реалізації відповідних функцій.

У той же час під час аналізу координуючих функції органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності хотілося б звернути увагу щодо певних недоліків такої діяльності стосовно громадських утворень, які реалізують функції протидії злочинності на місцях. По-перше, вбачається, що після 2015 р., коли міліцію як загальнодержавний суб'єкт протидії злочинності було ліквідовано, використання застарілої термінології стосовно

загонів «міліції», які відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» можуть бути утворенні органами місцевого самоврядування, є не зовсім доречним. На прагнення позбутися цієї морально застарілої термінології на різних етапах розвитку Української державності свідчать певні законодавчі ініціативи, зокрема Проекти Законів про місцеву поліцію № 4199 від 13.03.2009 р. і про муніципальну поліцію № 4276а від 10.07.2014 р., які, на жаль, не були прийняті Верховною Радою України. По-друге, слід погодитися з Ю. М. Кириченком, який зауважує на відсутність спеціального закону, який надав би змогу органам місцевого самоврядування реалізувати норму щодо створення місцевої міліції коштами місцевого самоврядування [53, с. 254].

Таким чином вбачається, що положення щодо можливості створення органами місцевого самоврядування загонів місцевої міліції можна визнати застарілим за своєю формою, проте жодним чином не своєю сутністю. Справа у тому, що залучення громадських формувань та створення спеціалізованих загонів на основі добровільної участі громадян в охороні громадського порядку є одним з найбільш ефектних засобів реалізації функції протидії злочинності на місцях. Такий підхід повністю відповідає сучасній концепції партисипативного управління, яка широко застосовується на рівні територіальних громад багатьох демократичних країн світу. Як цілком вірно зазначає В. М. Семяновський, «залучення населення до участі в управлінні державними справами є головним ресурсом підвищення ефективності та конкурентоздатності країни, території, громади. Цей процес потребує кардинального перерозподілу повноважень, фінансів та відповідальності від державного управління до місцевого самоврядування, відповідно до принципів ефективності управління та європейських стандартів» [181, с. 47]. Найбільш розповсюдженими в Західних країнах світу формами залучення громадськості до реалізації функцій протидії злочинності та побудови партнерських відносин з місцевими громадами є запровадження

програм community policing та інших подібних ініціатив на місцевому рівні. Проте більш докладно питання буде розглянуто у Підрозділі 2.5 цієї роботи.

З початком збройної агресії проти України органи місцевого самоврядування займають особливе місце щодо протидії злочинності проти національної та громадської безпеки. Починаючи з 2014 р. в Україні значно збільшилася кількість суспільно небезпечних діянь диверсійної та терористичної спрямованості, а також інших кримінальних правопорушень проти національної безпеки України. Протидія зазначеним кримінально протиправним проявам стала важливим завданням не лише на загальнодержавному рівні, а й повсякденною роботою місцевих громад. З цією метою Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про основи національного спротиву», який став основою національного руху опору, спрямованого на протидію посяганням на національну безпеку та територіальну цілісність України. Цим Законом передбачено заходи щодо підвищення обороноздатності держави, надання обороні України всеохоплюючого характеру, сприяння забезпеченню готовності громадян України до національного спротиву, а органи місцевого самоврядування було визначено цивільною складовою територіальної оборони [150].

Аналіз положень вказаного закону дозволяє визначити низку завдань територіальної оборони, які безпосередньо пов'язані із протидією злочинності в регіонах, зокрема: «участь законів територіальної оборони в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів обласного, районного, сільського, селищного, міського значення, районного у містах рад, сільських, селищних, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення; участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах; участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; участь в

інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника)» [150]. Таким чином територіальна оборона відіграє надважливу роль у зниженні криміногенних ризиків у сфері національної та громадської безпеки. При цьому слід зазначити, що добровольці територіальної оборони не є військовослужбовцями Збройних Сил України або інших військових формувань. Вони мають право вийти зі складу вказаних формування за потребою чи бажанням, щоб, наприклад, повернутися на робоче місце.

Відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву» на органи місцевого самоврядування покладено ключові повноваження щодо формування руху національного супротиву та здійснення координуючої діяльності у вказаній сфері. Так, відповідно до положень Закону підготовка громадян України до національного спротиву здійснюється органами місцевого самоврядування разом з відповідними державними органами. Метою цієї діяльності є формування патріотичної свідомості та стійкої мотивації, набуття ними знань та практичних вмінь, необхідних для захисту України. Підготовка громадян України до національного спротиву організовується з використанням фондів органів місцевого самоврядування, а підрозділи територіальної оборони утримуються коштом територіальної громади. У той же час взаємодія між органами місцевого самоврядування та територіальною обороною має і зворотній характер: зокрема, підрозділи територіальної оборони «беруть участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та органів військового управління; на керівника зони (району) територіальної оборони покладено обов'язок забезпечити взаємодію з питань територіальної оборони з органами місцевого самоврядування у відповідній зоні (районі) територіальної оборони» [150].

Процес формування територіальної оборони на місцевому рівні в Україні, як частини системи підтримання громадського порядку та протидії актам злочинної агресії, відбувався за наступною схемою: спочатку в

областях формувалися батальйони територіальної оборони в окремих районах, а наступним етапом було утворення добровольчих формувань у громадах. Органи місцевого самоврядування разом з місцевими державними адміністраціями розміщали відповідну інформацію на своїх Інтернет порталах, проводили активну інформаційну політику у регіонах щодо ролі територіальної оборони та важливості спротиву у кожному місті, селищі, селі, тим самим підвищувався рівень мотивації мешканців до здійснення оборони своїх територій. Чітке розуміння мешканцями громад системи оборони сприяло формуванню добровольчих груп та можливості для громадян, які мають цивільний статус, у добровільному порядку долучатися до підрозділів територіальної оборони.

У той же час за свідченням вибіркового опитування представників місцевих громад, незважаючи на наявність законодавчої регламентації національного супротиву та здійснення підготовчої діяльності у вказаному напрямку, органи місцевого самоврядування зіштовхнулися зі певними труднощами в організації територіальної оборони, серед яких можна виділити: тривалу процедуру офіційного затвердження сил спротиву, яка не дозволяла швидко мобілізувати добровольців; відсутність системності координації діяльності добровольчих батальйонів, військових адміністрації, правоохоронних органів; труднощі в ідентифікації певних груп територіальної оборони як добровольчих формувань, забезпеченні приміщеннями для розміщення підрозділів територіальної оборони та забезпеченні добровольчих батальйонів зброєю; певну узгодженість між організацією підрозділів територіальної оборони та проведенням підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони; відсутність належного правового оформлення підрозділів територіальної оборони та розповсюдження на їх членів передбачених законом соціальних гарантій [192]. У той же час, незважаючи на певні труднощі у формуванні підрозділів територіальної оборони, які станом на лютий 2022 р. у 13 прикордонних областях були укомплектовані

не менше ніж на 70%, завчасна підготовча діяльність органів місцевого самоврядування довела високу ефективність підрозділів територіальної оборони не лише в оборонній діяльності, а й щодо здійснення превентивних функцій у відповідних регіонах. Таким чином розгортання територіальної оборони є не лише одним із способів запобігання зовнішній агресії, а й територіальна оборона має важливе значення для підтримки і контролю порядку та безпеки в тилу [192]. Це свою чергу дозволяє концентрувати сили армії на пріоритетних напрямках для відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України та забезпечити належне виконання функцій протидії кримінальним правопорушенням проти основ національної та громадської безпеки.

Аналіз функцій органів місцевого самоврядування у протидії злочинності під час збройної агресії та їх взаємодії з громадськими формуваннями з охорони громадського порядку та кордону та підрозділами руху національного спротиву дозволяє визначити їх як важливих суб'єктів протидії злочинності у сфері національної та громадської безпеки. У той же час дослідники справедливо вказують на неповноту національного законодавства щодо відображення функцій органів місцевого самоврядування щодо захисту національної та громадської безпеки. Зокрема В. О. Демиденко вказує: «Неврахування в Законі України «Про національну безпеку України» органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з-поміж суб'єктів сектору безпеки й оборони абсолютно унеможливило повноцінне її забезпечення» [38, с. 246]. На думку дослідника, «ця теза нині актуалізується в контексті децентралізації публічної влади та подальшого розширення повноважень органів місцевого самоврядування, зміцнення їх матеріально-фінансової основи, формування ефективних територіальних громад. Адже повноваження органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб спрямовані, серед іншого, на забезпечення: законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; мобілізаційної підготовки та своєчасного й організованого проведення мобілізації;

виконання військового обов'язку громадянами України; оборонної роботи; захисту стратегічних національних інтересів України – прогресивного демократичного розвитку, а також створення безпечних умов життєдіяльності, добробуту людини та громадянина. Саме в регіонах зароджуються негативні чинники забезпечення національної безпеки держави, що з локальних згодом трансформуються в глобальні реальні загрози національній безпеці держави. Національна безпека держави передусім залежить від безпеки регіонів» [38, с. 246-247]. Повністю погоджуючись з дослідником зазначимо, що актуальним вбачається здійснення законодавчого закріплення функцій органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності у сфері національної безпеки.

Поряд із забезпеченням гідної відсічі найбільш небезпечних кримінально протиправних посягань проти основ національної та громадської безпеки органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у реалізації загальносоціальної профілактики на регіональному рівні та зниженні небезпеки реальних та потенційних криміногенних ризиків. Зазначена діяльність здійснюється за допомогою низки різноманітних методів і форм діяльності та може мати форму від прийняття регіональних програм розвитку регіонів до застосування заходів адміністративної відповідальності, передбачених ст. 219 Кодексу України про адміністративні правопорушення [62]. Так, на думку О. П. Шайтуро основними цілями програмування протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування є:

- 1) планування розвитку регіону/місцевості з урахуванням пріоритетів публічної безпеки;
- 2) мінімізація дії факторів злочинності на рівні конкретного регіону;
- 3) забезпечення реалізації загальнодержавних комплексних програм (стратегій) протидії злочинності на регіональному рівні з урахуванням соціальнодемографічних, економічних, культурних і географічних особливостей конкретного регіону;

4) забезпечення взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності й інститутами громадянського суспільства в питаннях протидії злочинності на рівні конкретного регіону.

Серед найбільш важливих принципів програмування протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування дослідниця визначає поєднання місцевих і державних інтересів, відповідність регіональних програм протидії злочинності загальнонаціональним нормативним документам у правоохоронній сфері, врахування особливостей розвитку конкретного регіону та наявних у ньому криміногенних ризиків, забезпечення взаємодії органів місцевого самоврядування, суб'єктів правоохорони та громадського суспільства в питаннях протидії злочинності в регіоні, наступність, взаємозв'язаність, повнота охоплення проблеми, логічність викладу та відсутність суперечностей і повторів [208, с. 17].

Окрім правотворчої діяльності органів місцевого самоврядування, яка є безперечно найбільш важливою щодо створення гідних умов розвитку та безпеки регіонів, органи місцевого самоврядування виконують низку контролюючих функцій щодо різних суб'єктів, що діють у певному регіоні, та виховних функцій, включаючи й правовиховну діяльність. Так органи місцевого самоврядування визначають та припиняють порушення положень щодо охорони праці, охорони та належного використання земель, правил благоустрою, екологічної й харчової безпеки в регіоні, а також є суб'єктами цивільної контролю за сектором безпеки і оборони України. З метою реалізації зазначених функцій місцеві ради можуть створювати тимчасові контрольні комісії з різних питань. Так відповідно до ст. 48 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» тимчасові контрольні комісії ради є органами ради, які обираються з числа її депутатів для здійснення контролю з конкретно визначених радою питань, що належать до повноважень місцевого самоврядування. Рішення про створення тимчасової контрольної комісії ради, її назву та завдання, персональний склад комісії та її голову вважається прийнятим, якщо за це проголосувало не менше однієї третини

депутатів від загального складу ради. Засідання тимчасових контрольних комісій ради проводяться, як правило, закриті. Депутати, які входять до складу тимчасової контрольної комісії, та залучені комісією для участі в її роботі спеціалісти, експерти, інші особи не повинні розголошувати інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з її роботою [141]. Так, наприклад, у 2017 р. Харківською обласною радою було створено тимчасову контрольну комісію з питань моніторингу ефективного й раціонального використання природних ресурсів та здійснення контролю за використанням та охороною надр, дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища на території Харківської області [105]. Органи місцевого самоврядування також здійснюють контролюючі функції і в інших сферах. Так відповідно до змін від 2021 р. згідно положень Податкового кодексу України передбачено подання органам місцевого самоврядування звітності у розрізі джерел доходів згідно Бюджетного кодексу, зокрема, про суми нарахованих та сплачених податків та/або зборів, суми податкового боргу та надмірно сплачених до місцевих бюджетів податків та/або зборів на відповідних територіях, про суми списаного безнадійного податкового боргу; суми розстрочених і відстрочених грошових зобов'язань та/або податкового боргу платників податків, які повинні бути сплачені до місцевих бюджетів на відповідних територіях; суми наданих податкових пільг, включаючи втрати доходів бюджету від їх надання [101]. Таким чином органи місцевого самоврядування виконують низку різних за сферами застосування контролюючих функцій, які безпосередньо стосуються питань спеціально кримінологічної профілактики в регіонах.

Під час аналіз діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності, не можна не зазначити низку функцій загальносоціальної профілактики, які реалізуються органами місцевого самоврядування через управління соціальною сферою, зокрема, соціальними програмами, освітою, охороною здоров'я, сферами культури, молодіжної політики, фізкультури і спорту. Вказані повноваження визначені у ст. 32

Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Серед них слід виділити забезпечення нормальної роботи системи освітніх закладів у регіоні, розвиток культури та спорту, мережі позашкільних закладів освіти, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких громадських об'єднань, молодіжних центрів, допомогу в працевлаштуванні випускникам загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів державної або комунальної форми власності, організація роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх, надання допомоги дітям, позбавленим батьківського піклування тощо. Не занурюючись в особливості реалізації зазначених функцій органами місцевого самоврядування, лише зазначимо, що наразі більшість кримінологів підтримує позицію, що реалізації профілактичних заходів особливо на місцевому рівні є значно ефективнішою за застосування засобів кримінальної репресії [211, с. 59]. Відповідно забезпечення нормального соціального, економічного і культурного розвитку регіонів, підтримання духу національної єдності можна визнати основоположними завданнями органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності.

Окрему увагу слід приділити правовиховним заходам, здійснюваним органами місцевого самоврядування. На нашу думку, останні мають бути тісно поєднанні із заходами національно-патріотичного виховання, що має стати запорукою зміцнення Української держави перед зовнішніми загрозами. Доволі докладно правоосвітні заходи проаналізовано у докторській дисертаційній роботі О. П. Шайтуро, яка надала їх докладну класифікацію. За змістом інформації дослідниця виділяє: інформаційно-просвітницькі, профілактичні, агітаційні. За способами реалізації: використання засобів масової інформації, використання всесвітньої мережі Інтернет, використання налагоджених відносин взаємодії з державними та недержавними суб'єктами протидії злочинності, використання взаємодії з освітніми установами, закладами охорони здоров'я, громадськими організаціями, міжнародними установами та релігійними організаціями,

залучення волонтерів. За формами реалізації визначено такі види правовиховних заходів органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності: проведення інформаційних кампаній, акцій і марафонів, конференцій, круглих столів та обговорень, проведення практичного навчання, тренінгів, випуск друкованої й цифрової агітаційної продукції, буклетів, брошур і соціальної реклами, проведення творчих конкурсів, організація флешмобів, розвивально-патріотичних ігор, квестів, олімпіад з правової тематики, проведення святкувань, зокрема роковин, спрямованих на піднесення національного патріотичного духу, зміцнення почуття єдності країни, пріоритетності забезпечення публічної безпеки тощо [208, с. 18-19]. Звертаючись до низки зазначених правоосвітніх заходів, здійснюваних органами місцевого самоврядування, хотілося б лише підкреслити, що в умовах збройної агресії проти України вони не лише не втратили своєї актуальності, а й набули особливого значення для підвищення рівня поінформованості українського суспільства щодо питань правового характеру щодо відсічі збройної агресії Російської Федерації та є ключовою складовою укріплення та об'єднання руху національного супротиву перед лицем ворога. Не менш важливою правоосвітня діяльність є для зменшення рівня віктимності населення, що перебуває в зоні бойових дій, та фактором, що сприятиме документуванню військових злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються на території України. Відповідно вважаємо, що питання наукового осмислення питань правовиховного та патріотичного виховання, здійснюваного органами місцевого самоврядування в умовах злочинних військових дій на території практичного всіх регіонів України, потребують свого подальшого наукового осмислення.

2.3 Правоохоронні органи

Термін «правоохоронні органи» використовується в численних нормативно-правових актах, однак й до нині відсутні як загально визначений

перелік таких органів, так і саме нормативне визначення. У зв'язку з цим питання віднесення того чи іншого суб'єкту до правоохоронного органу залишається дискусійним.

Поняття «правоохоронні органи» є одним із найбільш невизначених в українському правознавстві, внутрішньо суперечливим і надмірним за обсягом. Це поняття також відрізняється своєю безпредметністю в конституційних законах, відсутністю суб'єктності складу [191]. За твердженням П. Я. Таця, термін «правоохоронні органи» було був введений в нормативне регулювання з прийняттям Конституції України. Однак подальшого роз'яснення даного терміну не було здійснено в жодному законодавчому акті. Така ситуацій призвела до нескінчених суперечок серед науковців щодо змісту цього терміну [191].

В наукових публікаціях виокремлюють від 17 до 80 правоохоронних органів. А деякі на науковці взагалі поширюють термін «правоохоронні органи» фактично на всі органи виконавчої влади.

Стаття 17 Конституції України закріплює положення про те, що «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [64]. Жодної іншої згадки про правоохоронні органи в Конституції України немає. У переважній більшості наукових публікації для визначення даного терміну згадується Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Даний Закон було прийнято ще до прийняття Конституції України. У ст. 2 вказаний закон закріплює, що правоохоронні органи – це «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або

правоохоронні функції» [115]. Фактично законодавець здійснив спробу просто надати перелік правоохоронних органів, але залишив цей перелік відкритим, відсилаючи до інших нормативно-правових для визначення чи має той чи інший орган правозастосовні та правоохоронні функції.

В минулому спостерігалися спроби здійснити додаткове визначення поняття «правоохоронний орган». Зокрема, такі положення містилися в законах України «Про основи національної безпеки України» та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Однак ці нормативно-правові акти втратили чинність після прийняття Закону України «Про національну безпеку України», але в якому правоохоронні органи хоча і згадуються, проте їхнє визначення не надається.

Згадані Закони України «Про основи національної безпеки України» та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» за своїм підходом до визнання терміну «правоохоронні органи» були подібні до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Правоохоронні органи визначались як «органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій» [151] або як «державні органи, які, відповідно до законодавства, здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [114].

Така нормативна невизначеність призводить до варіювання думок й науковців. Інколи правоохоронними органами визначаються не лише державні органи, але й недержавні суб'єкти. Зокрема А. Колодій та А. Олійник правоохоронними органами визначають «структуровані колективи службовців, що здійснюють державні і недержавні функції контролю, нагляду, досудового слідства, охорону і захист усіх форм власності, охорону природи, охорону прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина інші правоохоронні функції» [63]. До специфічних ознак правоохоронних

органів, які відрізняють їх від інших державних органів, А. Колодій та А. Олійник відносять наступні:

- їх правоохоронна діяльність має певну спеціалізацію та в багатьох випадках є не тільки головним, але й єдиним напрямом діяльності;
- вони створюються і діють лише на підставі Конституції і законів України;
- мають державно-владні повноваження для виконання своїх обов'язків;
- мають змогу застосовувати засоби державного примусу до правопорушників;
- застосовують інші передбачені законом види обмежень;
- мають порівняну самостійність, власну структуру, деякі особливості щодо інших державних органів;
- безпосередньо займаються попередженням правопорушень;
- можуть бути державними і недержавними [63].

Відповідно до виділених ознак автори наводять власний перелік державних правоохоронних органів органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митної служби, охорони державного кордону, державної податкової служби, органи служби виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони й інших, які здійснюють правозастосовчі або правоохоронні функції. До недержавних правоохоронних органів віднесли наступні: правоохоронні органи місцевого самоврядування; корпорації, фірми, бюро, інші організації, що надають правоохоронні послуги усім зацікавленим державним та приватним закладам, організаціям і окремим особам; внутрішні «служби безпеки», що створюються промисловими компаніями, фірмами та підприємницькими товариствами; організації по охороні комерційної та службової таємниць; структури для забезпечення діяльності в умовах конкуренції; фізичні і юридичні особи по здійсненню окремих видів охоронних функцій [63].

На нашу думку, таке широке трактування саме правоохоронних органів є хибним. До правоохоронних органів слід відносити виключно державні органи загальнодержавного та регіонального рівнів. Такої ж думки дотримується М.В. Завальний, який пропонує замінити термін «недержавні правоохоронні органи» терміном «недержавні суб'єкти правоохорони» [47].

М. Мельник та М. Хавронюк до переліку правоохоронних органів відносять суд, прокуратуру, органи міліції, органи податкової міліції, органи Служби безпеки України, органи Управління державної охорони, органи Прикордонних військ [89, с. 3]. Звісно, значна частина зазначених авторами правоохоронних органів були реорганізовані або ліквідовані. Крім того було створено низку нових органів, які за наведеними ними критеріями слід було б віднести до правоохоронних. Однак доктринальна позиція науковців й донині є актуальними. Такого ж широкого тлумачення поняття дотримується значна кількість науковців визначаючи правоохоронний орган як «державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади і виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності української держави» [187, с. 7].

Правоохоронні органи є інституціональним владним утворенням, які безпосередньо беруть участь у реалізації правової політики держави й протидії злочинності зокрема. Вони є інструментом правового регулювання суспільних відносин у країні, суб'єктом міжнародних правових комунікацій держави, забезпечують реалізацію норм права, контроль над їхнім виконанням. Правоохоронним органам належить визначальне місце в реалізації правозастосовного напрямку державної правової політики.

Правоохоронні органи, представляючи формалізовану взаємозалежну систему окремих державних органів влади, у зв'язку з їхньою відносною відособленістю, місцем в ієрархії державної влади, правовим статусом виконують різні завдання в галузі охорони права, забезпечення правового порядку, громадської та державної безпеки, безпеки особистості. Деякі з них

виконують лише одне завдання, інші – декілька, а окремі завдання виконуються спеціально вповноваженими правоохоронними органами.

Загальні й спеціальні завдання, виконувані правоохоронними органами з метою захисту права, прав і свобод людини й громадянина, забезпечення правового порядку, громадської та державної безпеки, безпеки особи, залежно від реальної внутрішньої суспільної й зовнішньої ситуації, як правило, конкретизуються, трансформуються в конкретні напрямки діяльності. Актуальні напрямки діяльності державних правоохоронних органів в Україні та визначені в Стратегії національної безпеки України [161] та Законі України «Про національну безпеку» [143].

Серед основних напрямів державної політики національної безпеки України визначено, що реформа Міністерства внутрішніх справ України має забезпечити максимально доцільну консолідацію правоохоронної діяльності у сфері його відповідальності, позбавлення невластивих контрольних і дозвільних функцій, підвищення рівня довіри громадян до правоохоронних органів, трансформацію у цивільний центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах правоохоронної діяльності, захисту державного кордону, міграційної діяльності та цивільного захисту [161].

«Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [143].

В Законі України «Про національну безпеку» законодавець певним чином здійснив розмежування понять «державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями», «правоохоронний орган», «правоохоронний орган спеціального призначення».

«Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, призначеним для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з іншими органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, організованих злочинних груп та організацій» [144].

«У мирний час Національна гвардія України входить до складу сил безпеки і виконує правоохоронні функції, а також розвиває спроможності, необхідні для виконання завдань у складі сил оборони» [144; 154]. Із введенням воєнного стану Національна гвардія України приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану, входить до сил оборони, виконує завдання та підпорядковується відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [154] та Закону України «Про Національну гвардію України» [144].

У відповідних положеннях зафіксоване визначення Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної міграційної служба, описується їх функціонал, закріплюються завдання, правові основи діяльності. Перелічені органи також є значущими суб'єктами в системі протидії злочинності, а надто в умовах воєнного стану.

В Законі України «Про Національну поліцію» в ст. 23 поняття «органи правопорядку» та «правоохоронні органи» фактично ототожнюються. Однак по тексту даного закону найбільш уживаним є саме термін «орган правопорядку»: «взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади» (ч. 1 ст. 5), «виконує ... запити органів правопорядку інших держав...» (п. 23, ст. 25), «здійснює інформаційну взаємодію з ...

органами правопорядку іноземних держав» (п. 4 ч. 2. ст. 25), здійснює ведення баз даних осіб, затриманих згідно з дорученнями органів правопорядку (п. 7 ч.1 ст. 26) [145].

Національна поліція України, як «центральный орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку» [145] є правоохоронним органом, оскільки виконує завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності та ін., а значить вона здійснює особливий вид державної діяльності – правоохоронну. В цьому випадку Національна поліція України здійснює реалізацію правоохоронної функції держави у особливій притаманній їй формі в межах та порядку визначеними чинним законодавством України [22].

Національна поліція України посідає важливе та самостійне місце в системі суб'єктів протидії злочинності. В переважній більшості провідних держав світу саме на поліцію покладено найбільший об'єм повноважень у сфері протидії організованих злочинності.

Роль Національної поліції у сфері протидії організованих злочинності постійно зростає. Зазначене обумовилось низкою реформаційних процесів, які наразі тривають у правоохоронному секторі нашої держави взагалі, та у галузі протидії організованих злочинності, зокрема. Наразі, Національна поліція України як центральний орган виконавчої влади, знаходиться у стані зміни переліку принципів та стандартів, які мають визначати основи побудови та діяльності органів внутрішніх справ України як елемента публічної адміністрації: верховенства права; законності; демократії; пріоритету прав та свобод людини й громадянина; рівності (заборони дискримінації); заборони зловживання владою; справедливості; етичності; професіоналізму. Осучаснення органів Національної поліції повинно відбуватися разом із вимогами громадянського суспільства, відповідати вимогам і запитам. [33, с.55].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», «Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [145].

Поліція відповідно до покладених на неї завдань [145]:

- «1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;
- 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;
- 6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;
- 7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання

кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом;

8) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

9) доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

10) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;

11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;

13) видає відповідно до закону дозволи на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видає та погоджує дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху»; тощо [145].

Національна поліція України під час реалізації правоохоронної функції сфері протидії злочинності взаємодіє з державними та недержавними суб'єктами такої протидії. При цьому поліція зберігає власну автономність, що дає їй змогу повною мірою реалізовувати покладені на неї законом завдання з протидії злочинності [209, с. 220].

Як відзначає Д. М. Тичина, Національна поліція здійснює свою діяльність щодо протидії злочинності не ізольовано, а в поєднанні з іншими суб'єктами такої протидії. Зокрема, Національна поліція взаємодіє з органами: 1) які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України); 2) які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання та

протидії злочинності (Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори; Рада національної безпеки і оборони України); 3) які провадять правоохоронну діяльність у сфері боротьби зі злочинністю (серед суб'єктів цієї групи варто виділяти дві підгрупи: а) органи, для яких боротьба зі злочинністю є однією з основних функцій (наприклад, Департамент кримінального розшуку Національної поліції України, Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ України та ін.); б) органи, які провадять таку діяльність лише у процесі виконання ними основних функцій, що безпосередньо не пов'язані з боротьбою зі злочинністю (Національний банк України, Державна прикордонна служба України, а також інші міністерства та відомства, що мають контрольні повноваження в межах покладених на них обов'язків щодо взаємодії зі спецпідрозділами по боротьбі зі злочинністю); 4) які здійснюють контролюючу та інші види управлінської діяльності (громадські організації, об'єднання, органи державного контролю, преса) [195, с. 158–159].

З метою реалізації діяльності Національної поліції України у сфері протидії організованим злочинностям, в її структурі було ряд Департаментів та управлінь:

- управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування;
- Департамент Кіберполіції [130];
- Департамент боротьби з наркозлочинністю.

В той же час М.О. Семенишина відзначає певне зміщення пріоритетів у діяльності Національної поліції та гальмування виконання базових положень Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, що на її думку негативно вплинуло на організаційне забезпечення запобігання злочинам органами Національної поліції, зокрема: 1) не усунення дублювання повноважень та розмежування компетенції суб'єктів запобігання злочинам; 2) необґрунтована ліквідація окремих підрозділів; 3) відсутність наступності кадрової політики в реформуванні правоохоронної системи [180, с. 342].

Курс на скорочення чисельності й оновлення особового складу правоохоронних органів спричинив відтік і втрати значної кількості кваліфікованих співробітників, що призвело до порушення принципу спадковості організаційного забезпечення системи запобігання злочинам. Звісно, скорочення штатної чисельності правоохоронних органів та демілітаризація їхніх окремих підрозділів відповідає потребам часу, однак цей процес має проходити поступово, зі збереженням найкращих традицій та цінних кадрів у сфері протидії злочинності [17, с. 185–188].

На Службу безпеки України як суб'єкта протидії злочинності покладається велике коло прав та обов'язків. Відповідно до ст. 24 «Служба безпеки України зобов'язана:

- здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України;

- виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, проводити їх досудове розслідування;

- розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень;

- забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань» [162] тощо.

У свою чергу, відповідно до ст. 25 цього ж нормативно-правового акта Службі безпеки України, її органам і працівникам для виконання покладених на них обов'язків та завдань надається право:

- «– вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень Служби безпеки України, перевіряти у зв'язку з цим документи, які посвідчують їх

особу, а також проводити огляд осіб, їх речей і транспортних засобів, якщо є загроза втечі підозрюваного або знищення чи приховання речових доказів злочинної діяльності;

– входити у порядку, погодженому з адміністрацією підприємств, установ та організацій і командуванням військових частин, на їх територію і в службові приміщення;

– складати протоколи про адміністративні правопорушення, віднесені законом до компетенції Служби безпеки України, проводити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення» [162] тощо.

Окрім профільного закону, яким врегульовано діяльність СБУ, додаткові права даній службі як суб'єкту протидії злочинності передбачен Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [146].

Перелік повноважень СБУ як суб'єкта протидії виключно організований злочинності також закріплено в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. № 3347-XII [149].

В 2019 році було анонсовано початок розробки нового проекту Закону «Про Службу безпеки України» і в 2020 році до Верховної Ради України було подано законопроект № 3196. Як запевняють автори проекту, він приведено у відповідність із Законом України «Про національну безпеку України» статус СБУ, значно посилено контррозвідальний та антитерористичний напрямки діяльності СБУ і розширено її повноваження щодо застосування сил та засобів Служби проти терористичних організацій, незаконних збройних і воєнізованих формувань, транснаціональних злочинних угруповань за межами України, а також щодо проведення спеціальних інформаційних операції та протидії проведенню таких операцій проти України.

Запропоновано виключити СБУ із Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та відповідно ліквідувати спеціальні підрозділи СБУ по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. Однак це не значить, що СБУ позбавляється можливості протидіяти організованій та транснаціональній злочинності. Така діяльність буде охоплюватися поняттям «протидія розвідувально-підбивній діяльності на шкоду Україні». Крім того планується поступово позбавити СБУ правоохоронної функції шляхом передачі функції досудового розслідування до Державного бюро розслідувань. Цей законопроект пройшов перше читання ще на початку 2021 року, але й донині залишається на цьому етапі.

Натомість нині можемо спостерігати протилежну тенденцію. За період воєнного стану парламентом було розширено підслідність СБУ. Зокрема, до сфери її компетенції віднесли нові злочини: це колабораційна діяльність (стаття 111-1 КК), пособництво державі-агресору (стаття 111-2 КК) та несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 114-2 КК).

Окремої уваги заслуговує питання віднесення прокуратури до правоохоронних органів. Зазвичай серед науковців поширена позиція щодо невключення прокуратури до жодної з гілок державної влади. При цьому наголошується на особливому статусі прокуратури в правовій системі України. Така позиція, як бачиться нам, була обумовлена наявністю в Конституції України окремого розділу, який був присвячений органам прокуратури. Ю. С. Шемшученко зазначає, що прокуратура не відноситься ні до законодавчої, ні до виконавчої, ні до судової гілки влади виходячи зі змісту Конституції України [210, с.257-258], В. М. Бесчастний вказує на особливе положення прокуратури України в системі суб'єктів державної у

зв'язку з наявністю власної централізованої структури та специфічними завданнями і функціями [175, с.53].

Нині діюча редакція Конституції України вже не містить окремого розділу, який був присвячений прокуратурі. Нині норми, які визначають статус органів прокуратури, включені до розділу 8 «Правосуддя». Прихильники віднесення прокуратури до системи судової влади пояснюють функціональним зв'язком діяльності прокуратури зі здійсненням правосуддя [196, с. 21]. Однак це не означає, що прокуратуру можна відносити до судових органів.

2.4 Контрольно-наглядові органи

Завдання щодо забезпечення законності та протидії злочинності досягається в процесі повсякденної діяльності різноманітних державних органів, які здійснюють контрольно-наглядову діяльність. Контрольно-наглядова діяльність є окремими різновидом соціальної діяльності взагалі та юридичної діяльності, зокрема.

Будучи правовою формою здійснення публічного управління, контрольно-наглядова діяльність реалізується відповідними суб'єктами – державними органами. Особливостями державно-владного характеру контрольно-наглядової діяльності є те, що будь-який уповноважений державою суб'єкт вправі видавати від імені держави правові акти, здійснювати нагляд за виконанням вимог, що містяться в їхніх приписах, забезпечувати і захищати ці приписи від порушень різними методами аж до застосування державного примусу. Контрольно-наглядова діяльність, будучи невід'ємним правом і обов'язком органів державної влади, здійснюється відповідно до приписів правових норм, забезпечує реалізацію конституційних принципів народовладдя, верховенства права і закону, розподілу влади для нормального функціонування держави. Це дає підстави виокремити таку специфічну ознаку контрольно-наглядової діяльності як її

спрямованість на забезпечення законності та правопорядку у суспільстві загалом [188].

Що ж до самого розуміння контрольно-наглядової діяльності в національній правовій думці, то вона розуміється як правова форма здійснення функцій держави, має власний юридичний вимір, пов'язаний із забезпеченням режиму законності і правопорядку [90]. Протягом тривалого часу існує суперечка в науковому середовищі щодо розмежування понять «контроль» і «нагляд». На перший погляд ці поняття вбачаються тотожними. Зазвичай під цими термінами розглядається спостереження, перевірка щодо дотримання певних правил. Дуже часто навіть у тлумачних словниках ці терміни розглядаються один через одне. Зокрема, «нагляд» є «дія за ким-, чим-небудь для контролю, забезпечення порядку тощо» [44, с. 558; 94, с. 884]. Така ж позиція прослідковується в працях частини науковців. «Контроль» та «нагляд», на їхню думку, є єдиним системним явищем – контрольно-наглядовою діяльністю, та є її окремими підфункціями [186, с. 29; 19, с. 11]. Проте є велика плеяда науковців, які заперечують таке ототожнення інститутів контролю і нагляду. На їхню думку, це самостійні форми реалізації державної влади у правовій державі [34, с. 37]. В цілому погоджуємося з позицією про розмежування понять «контроль» та «нагляд». Незважаючи на певну схожість контролю та нагляду за зовнішніми ознаками, цілями і завданнями органів державного нагляду і контролю, вони мають суттєві відмінності. Зокрема, для контролю як форми діяльності державних органів є характерним те, що він пов'язаний з управлінською діяльністю, та передбачає організаційно-владний вплив з боку вищого суб'єкта. Наглядова ж діяльність полягає в тому, що вона є крос-сферичною, наскрізною щодо всіх без виключення сфер життєдіяльності, на підставі чого й формується уявлення про диференціацію контролю та нагляду.

Змістом контрольної діяльності є перевірка отриманих результатів тим цілям та параметрам, які були визначені уповноваженими органами. Ці уповноважені органи здійснюють перевірку чи відповідає діяльність

підконтрольних об'єктів нормативним приписам і нормативним правовим актам, поставленим перед ними завданням. У разі виявлення певних відхилень від поставлених вимог, уповноважений орган має право втрутитися в таку діяльність та вжити заходів щодо притягнення винних до відповідальності. Сутністю нагляду є не забезпечення ефективності управління, а забезпечення законності та правопорядку. Зміст нагляду складає діяльність спеціально уповноважених суб'єктів щодо виявлення та попередження порушень закону з метою забезпечення верховенства закону, забезпечення конституційних прав і свобод громадян і охоронюваних законом інтересів суспільства і держави. Контроль не має адміністративних функцій. Нагляд на відміну від контролю не містить адміністративних функцій. Поняття контролю є ширшим від поняття нагляду, оскільки розмежування контролю та нагляду може відбуватися ще й на тій основі, що контроль може бути не тільки державним, але і громадським, тоді як нагляд здійснюється виключно державними органами [90, с. 64].

Незважаючи на визначені відмінності понять нагляду та контролю, можемо все ж констатувати, що і контроль, і нагляд переслідують загальну мету забезпечення законності й протидії злочинності. І контрольна, і наглядова діяльність здійснюється здебільшого в формі перевірки.

Слід зазначити, що законодавець здебільшого не здійснює принципового розмежування між цими поняттями [152; 108]. Така тенденція прослідковується і в подальшій сучасній вітчизняній нормотворчій діяльності.

Досліджуючи наукові дослідження контролю та нагляду у контексті діяльності державних органів щодо запобігання злочинності, можемо констатувати, що вчені-юристи зазвичай також не проводять принципового розмежування між цими поняттями або не акцентують на цьому особливої уваги, а навіть вказують «що вони є основними засобами превенції, виявлення і припинення порушень законодавства, факторами, які

дисциплінують поведінку державних службовців та приватних суб'єктів як у сфері управління, так і в суспільстві загалом [18, с. 83].

О. Г. Бондар визначає контрольно-наглядову діяльність як спрямовану на забезпечення законності і правопорядку в різних сферах суспільного життя однорідну діяльність уповноважених державних органів, по своєчасному виявленню проблем, створенню умов для їх вирішення та усуненню конфліктів між владними і підлеглими структурами, що здійснюється за допомогою спеціальних правових засобів [20, с. 253].

Зважаючи на неоднозначність розуміння поняття контрольно-наглядової діяльності складно навести вичерпний перелік органів, які здійснюють таку діяльність в країні. Насамперед, це зумовлено постійними процесами реформування владних органів в Україні, постійної їхньої трансформації та зміни їх підпорядкованості. Крім того вкрай складно охопити всю сукупність нормативно-правових актів, які визначають контрольно-наглядові функції державних органів.

У навчальній та науковій літературі також відсутня єдність щодо класифікації суб'єктів здійснення контрольно-наглядової діяльності. Так, одні науковці виокремлюють контроль з боку органів законодавчої влади, громадський контроль, контроль з боку представницьких органів місцевого самоврядування, судовий контроль і контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів. Інші обмежуються державним та громадським контролем. Треті виокремлюють контрольну діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, громадський контроль, судовий контроль, нагляд прокуратури, контроль органів місцевого самоврядування, внутрішньовідомчий контроль тощо [7, с. 159].

В контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговують державні контрольно-наглядові органи, адже саме вони мають найбільше значення в безпосередньому виявленні та попередженні правопорушень.

Основним критерієм (підставою, ознакою) виокремлення окремих суб'єктів контрольно-наглядової діяльності серед всієї сукупності є наявність

визначеного об'єкту (предмету), на який спрямовано контроль, наприклад державний контроль за використання земель сільськогосподарського призначення, державний контроль у сфері ліцензійної діяльності, державний контроль на ринку цінних паперів України, державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні, державний контроль за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення, державний контроль у галузі автомобільних перевезень, державний контроль у сфері національної безпеки України тощо.

Відповідно до ст. 98 Конституції України контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата. Рахункова палата є єдиним органом фінансового контролю в Україні, який працює на засадах прямих конституційних повноважень. Рахункова палата діє відповідно до Закону України «Про рахункову палату» від 02.07.2015 р. [160]. Рахункова палата є державним колегіальним органом, який «від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням» [160]. Є підзвітною Верховній Раді України, яку регулярно інформує про результати своєї роботи.

Повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України та Законом, здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту). Державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) забезпечується Рахунковою палатою шляхом здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту).

У разі виявлення при здійсненні заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) ознак кримінального правопорушення Рахункова палата повідомляє відповідні правоохоронні органи. Надіслання відповідного повідомлення ініціюється членом Рахункової палати та здійснюється на підставі відповідного рішення Рахункової палати. Повідомлення про виявлення ознак кримінального правопорушення за

підписом Голови Рахункової палати направляється на адресу правоохоронного органу, до підслідності якого належить здійснення досудового розслідування злочинів, ознаки якого виявлено Рахунковою палатою.

Державна інспекція ядерного регулювання України фокусує «у своїх руках» нагляд за додержанням законодавства, умов виданих документів дозвільного характеру, норм, правил і стандартів з питань ядерної та радіаційної безпеки, вимог фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, обліку та контролю ядерних матеріалів та інших джерел іонізуючого випромінювання здійснюють державні інспектори Держатомрегулювання, які мають право відвідувати безперешкодно в будь-який час підприємства, установи та організації незалежно від форми власності для проведення в межах повноважень, передбачених законом, відповідних перевірок, а також мають інші права, передбачені законом.

Державна інспекція ядерного регулювання України нині здійснює фіксацію всіх порушень, які відбуваються на Запорізькій АЕС, яка знаходиться на тимчасово окупованих територіях. Захоплення ЗАЕС й перебування там збройних сил і персоналу Росатому суперечить фундаментальним принципам безпеки МАГАТЕ. Аналіз, що проведений фахівцями Державної інспекції ядерного регулювання України показує, що ризики для ЗАЕС є наслідком захоплення станції та присутності на ній персоналу Росатома та російських військових. Повернути ситуацію в нормальний безпековий стан можливо виключно за умови деокупації та демілітаризації промислового майданчика ЗАЕС і міста Енергодар [82].

Іншими державними органами, які здійснюють контрольно-наглядову діяльність є:

- Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція) реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у

сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [133].

- Державна архітектурно-будівельна інспекція України (Держархбудінспекція) реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду [132];

- Державна інспекція енергетичного нагляду України (Держенергонагляд) реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики та теплопостачання [39];

- Державна авіаційна служба України (Державіаслужба) реалізує державну політику у сфері цивільної авіації та використання повітряного простору України та є уповноваженим органом з питань цивільної авіації [131];

- Державна служба України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпека) реалізує державну політику з питань безпеки на наземному транспорті [135];

- Державна служба України з питань праці (Держпраці) реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне [136];

- Державна служба геології та надр України (Держгеонадра) реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр [134] тощо.

Окремої уваги під час дослідження суб'єктів протидії злочинності заслуговують органи прокуратури. Роль прокуратури як суб'єкта протидії злочинності визначається сукупністю функцій, які покладаються на неї. Аналіз світового досвіду діяльності прокуратури дозволяє виділити два основні напрями: в кримінально-правовій сфері та поза її межами. Кримінально-правова сфера є пріоритетною в діяльності прокуратури.

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя визначає такі функції прокуратури:

1. «Прокурори є представниками органів державної влади, які від імені суспільства та в інтересах держави гарантують застосування закону, коли його порушення веде до кримінальних санкцій, враховуючи як права фізичної особи, так і необхідну ефективність системи кримінального судочинства»[4].

2. В усіх системах кримінального судочинства прокурори:

- приймають рішення про порушення і продовження кримінального переслідування;
- підтримують кримінальне обвинувачення в суді;
- подають апеляції на деякі судові рішення.

3. «У деяких системах кримінального судочинства прокурори також:

- здійснюють національну політику щодо злочинності, пристосовуючи її за необхідності до дійсності на місцях і в регіонах;
- проводять, керують і здійснюють нагляд за слідством;
- стежать, щоб потерпілі отримували необхідну допомогу і сприяння;
- розглядають альтернативи кримінальному переслідуванню;
- наглядають за виконанням судових рішень тощо» [4].

Таким чином констатується, що рівень залучення прокуратури до кримінального правосуддя суттєво відрізняється в окремих країнах. Зокрема для Німеччини та Південної Кореї характерним є повний контроль над кримінальним переслідуванням з боку прокуратури, а в США та Японії прокуратура визначається лише як лідируючий суб'єкт [189, с. 13].

В той же час визнається, що прокуратура має пріоритетну роль в кримінальному провадженні фактично у всіх країнах світу. На національному рівні обсяг втручання прокуратури в кримінальне провадження може варіюватися.

Прокурорський нагляд в Україні – це передбачена Конституцією України та іншими законами України специфічна державна діяльність спеціально уповноважених посадових осіб – прокурорів – щодо здійснення нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [146] та КПК України.

Змістом наглядової діяльності є:

а) виявлення фактів порушення Конституції України та вимог інших законів України органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також іншими правоохоронними органами та їх посадовими особами при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;

б) установлення винних у правопорушеннях;

в) ужиття заходів щодо усунення порушень закону і поновлення порушених прав;

г) притягнення в установленому законом порядку до відповідальності осіб, які порушили закон.

Із вказаного можна визначити основні риси прокурорського нагляду:

– *по-перше*, прокурорський нагляд – це специфічний вид державної діяльності, яку, крім органів прокуратури, не можуть здійснювати інші державні органи, організації, установи або посадові особи;

– *по-друге*, прокурорський нагляд здійснюється від імені держави – України. Прокурор, здійснюючи нагляд, виявляє правопорушення, уживає заходів щодо їх усунення та покарання винних не від імені виконавчої чи судової влади, а від імені держави;

– *по-третє*, прокурорський нагляд – це самостійний вид державної діяльності. Його відмінність від діяльності інших державних органів визначається специфікою його змісту та засобів, право на застосування яких законом надано виключно прокуратурі.

Виходячи із норм ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» можна прийти до висновку, що наглядова функція прокуратури реалізується у *двох напрямках*:

- «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство» (ст. 25) [188];
- «нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» (ст. 26) [188].

Слід зазначити, що серед науковців немає єдиного підходу до визначення сутності протидії злочинності з боку прокуратури. Здебільшого протидію злочинності визначають саме як функцію прокуратури. Протидія злочинності виділяється як окрема функція прокуратури [2; 12; 73].

Інші ж дослідники відзначають, що прокуратура відіграє лише роль координуючого суб'єкта протидії злочинності, яка є функцією всіх правоохоронних органів [189; 85; 197]. В свою чергу мусимо відзначити, що протидія злочинності має міжфункціональний характер. Протидія злочинності прослідковується у всіх напрямках діяльності прокуратури.

Безпосередньо у вітчизняному законодавстві на прокуратуру не покладено таку функцію як протидія злочинності. Конституція України визначає лише три функції прокуратури: «Підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом» [64].

А Закон України «Про прокуратуру» в ст. 1 надає дуже широке трактування цілей функціонування прокуратури: «здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави» [156]. Таке формулювання не розкриває специфічну роль прокуратури в державному механізмі. Реформи прокуратури 2012-2016 років суттєво розширили її можливості щодо протидії злочинності, прокурори набули додаткового значення в досудовому розслідуванні. На нашу думку узагальненим завданням прокуратури є протидія злочинності з метою захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Виконання такого загального завдання обумовлюється нинішнім функціональним статусом прокуратури в нашій країні в останні роки.

Зазначене реформування прокуратури не було одномоментним, а пройшло через декілька етапів. Насамперед, мова йде про прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу. Прокурори набули статусу процесуального керівника досудового розслідування та отримали розширені повноваження. Другий етап (2014 рік) відзначився обмеженням функцій прокуратури. Зокрема було скасовано функції нагляду за дотриманням та виконанням законів. Таким чином було суттєво обмежено функції прокуратури поза сферою кримінального правосуддя [197, с. 149]. В 2016 році в наслідок конституційної реформи щодо правосуддя прокуратурі Конституцією України було залишено лише три функції, які вже були зазначені нами вище. На цьому реформа не була закінчена. Їй донині ані до Закону України «Про прокуратуру», ані до процесуально законодавства не внесено відповідних змін, які б відповідали новій редакції Конституції України.

Повертаючись до ролі прокуратури у протидії злочинності, хотілося б відзначити, що прокуратура приймає участь в реалізації більшості елементів такої протидії:

- виявлення та усунення негативних соціальних процесів та явищ, що породжують злочинність та сприяють їй;

- виявлення, припинення та розслідування злочинів;
- притягнення винних до відповідальності;
- відшкодування шкоди, яка була завдана злочинами [86]

Як вже було відзначено, основне значення в сфері протидії злочинності має функція процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Ця функція має багатоаспектний характер та охоплює як імперативний напрямок, так і вжиття заходів щодо узгодження діяльності органів досудового розслідування для забезпечення його ефективності [84, с. 359.].

Під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, прокурор уповноважений починати досудове розслідування; має повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; уповноважений доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках - особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії тощо [69].

Таким чином прокурор має доволі широкі владно-розпорядчі повноваження, які надають йому можливість впливати на органи дізнання та досудового розслідування в імперативному порядку.

Керівництво досудовим розслідуванням посідає головне місце серед функцій прокуратури й вимагає залучення майже всіх її працівників. За даними Офісу Генерального прокурора України в 2021 році було зареєстровано 321443 кримінальні правопорушення [120].

За кожним цим кримінальним правопорушенням прокурор здійснював процесуальне керівництво. За цими провадженнями прокурорами або за їхнім погодженням було оголошено 174494 повідомлення про підозру. 153109

кримінальних проваджень направлено прокурорами до суду с з обвинувальними актами [120].

Прокурори є найважливішими суб'єктами досудового розслідування, адже вони мають безпосередню можливість спрямовувати його плин та визначати його результати.

Вітчизняна прокуратура, спираючись на широкі повноваження у сфері кримінального провадження, мають грандіозні можливості щодо протидії злочинності в аспекті офіційного реагування на вчинені злочини. Безпосередньо від прокурора залежить ініціювання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передача цього питання на розгляд суду та винесення судом рішення у кримінальній справі. В той же час в процесуальній діяльності прокурора вбачається певна обмеженість, адже вона практично не передбачає здійснення кримінологічної профілактики.

Внаслідок реформ останніх років функції прокуратури у кримінально-правовій сфері зазнали певних обмежень. Насамперед це стосується змін щодо підслідності окремих категорій злочинів, зокрема, військових злочинів, злочинів, що вчинені працівниками правоохоронних органів, суддями, вищими посадовими особами держави тощо. Суб'єктом розслідування таких злочинів визначено новий незалежний орган – Державне бюро розслідувань [182, с. 63]. Незважаючи на вузьку підслідність прокуратури, втрата цієї функції дещо обмежила її можливості у сфері протидії злочинності.

Крім того, спостерігається тенденція на позбавлення прокуратури такої функції як «нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» [93]. Ця ідея вже не перший рік лобіюється певними особами. Замість прокуратури цю функцію пропонується покласти на так звану «подвійну систему

регулярних пенітенціарних інспекцій», до яких перейде контроль за дотриманням законності та прав засуджених у «місцях несвободи» [93].

За основу пропонується взяти досвід Сполучених Штатів. Ми не погоджуємося с доцільністю перенесення такого досвіду. Все це негативно вплине на можливості реалізації прокуратурою завдань щодо протидії злочинності. Кримінальне покарання є невід'ємним елементом такої протидії. І вилучення прокуратури з цієї сфери є недоцільним. Вважаємо, що нинішні повноваження прокуратури слід зберегти, адже лише після виконання покарання можна вважати вичерпними правовідносини, що пов'язані із вчиненням особою кримінального правопорушення, а завдання прокуратури виконаними.

Певних трансформацій в останні роки зазнала координаційна діяльність прокуратури щодо протидії злочинності. Тривалий час координаційна функція виділялася як самостійна ненаглядова функція прокуратури. Вона мала законодавчо визначені організаційні форми, способи та методи реалізації. Підкреслювалося, що метою координаційна діяльність є саме протидія злочинності.

В чинній редакції Закону України «Про прокуратуру» координаційна функція щодо протидії злочинності фактично втратила самостійну законодавчу регламентацію. Дана функція згадується лише в ч. 2 ст. 25 згаданого закону, яка присвячена питанню нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

На перший погляд, такий підхід має певну логіку, адже за основною функцією прокуратури є керівництво досудовим розслідуванням й координаційна діяльність саме в цій сфері має бути основною. Ефективне розслідування кримінальних правопорушень та притягнення винних до відповідальності можливе шляхом узгодження зусиль різних правоохоронних органів, більшість з яких безпосередньо здійснюють слідчі та розшукові дії, за якими в свою чергу здійснює нагляд прокуратура.

В той же час слід відзначити й певні недоліки такого підходу до обмеження координаційної функції прокуратури, адже при цьому не враховується низка суттєвих відмінностей координаційної діяльності від процесуального керівництва. Значна кількість координаційних повноважень реалізуються поза межами досудового розслідування. Відповідно до вже згаданої ч.2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. У п. 9 Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, затвердженого Наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28, визначаються узвичаєні форми координації, основна з яких – координаційні наради.

Здебільшого в межах конкретного досудового розслідування прокурори використовують лише таку форму координації, як створення слідчо-оперативних та міжвідомчих слідчо-оперативних груп. Інші форми координації розраховані більш універсальне застосування і стосуються протидії злочинності взагалі або за окремими напрямками.

Крім того, такі координаційні заходи мають організаційний, а не процесуальний характер. Потреба у координації виникає саме у зв'язку з тим, що відповідні органи не знаходяться в системі влади/підпорядкування один від одного у своїй практичній діяльності. Адже в протилежному випадку всі питання можна було б вирішувати в імперативному порядку [10].

Саме у зв'язку з цим, координаційна діяльність прокуратури має суттєві відмінності від процесуального керівництва досудовим розслідуванням, і регламентувати їх в одному контексті не коректно.

Існують певні проблеми щодо оцінки ефективності координаційної діяльності прокуратури України як засобу протидії злочинності. В загальному доступі відсутня будь-яка офіційна звітність щодо показників реалізації координаційної діяльності прокуратури в Україні. На офіційному

сайті Офісу Генеральної прокуратури України відсутні дані щодо координаційної діяльності прокуратури. Присутні лише публікації про окремі координаційні наради на сайтах прокуратур областей, але вони подаються лише як повідомлення про факт проведення таких нарад. Як показує аналіз повідомлень на офіційних сайтах прокуратур та в ЗМІ, протягом 2021 року координаційні наради проводилися не всіма прокуратурами. Крім того не було виявлено якої-небудь періодичності проведення таких заходів. Як зазначає М.М. Бурбика, координаційна діяльність прокурорів найчастіше зводиться лише до проведення нарад, тоді як інші форми координації майже не застосовуються [23, с. 29].

Такий стан реалізації координаційних повноважень в сфері протидії злочинності потребує суттєвих заходів щодо підвищення її ефективності. До найголовніших таких заходів можемо запропонувати наступні:

- вдосконалення нормативно-правового регулювання координаційної діяльності прокуратури в аспекті безпосередньої протидії злочинності, виокремивши цю діяльність від процесуального керівництва досудовим розслідуванням;
- доопрацювання Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності задля врахування інтересів всіх правоохоронних органів, які беруть участь у координації;
- забезпечення необхідної періодичності проведення координаційних заходів;
- провадження координаційної діяльності на всіх рівнях системи прокуратури;
- включення результатів координаційної діяльності до офіційної звітності прокуратури та опублікування її результатів;
- розробка та впровадження системи оцінки ефективності координаційної діяльності, яка враховує показники злочинності на території, що перебуває під юрисдикцією відповідної прокуратури.

Слід зазначити, що за законодавством України прокуратура наділяється широкими повноваженнями щодо всебічної та комплексної протидії злочинності: за допомогою реалізації функцій процесуального керівництва та підтримки публічного звинувачення вона забезпечує публічну реакцію на скоєні кримінальні правопорушення та притягнення винних у їх скоєнні осіб до кримінальної відповідальності; у межах представницької функції сприяє відшкодуванню державі збитків, завданих злочинами; за допомогою координаційних повноважень здійснює узгодження та спрямування діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Підвищити ефективність ролі прокуратури у цьому напрямі можна за рахунок визначення протидії злочинності як міжфункціонального завдання прокуратури, покладення на прокуратуру повноважень щодо формування державної політики у цій сфері, а також удосконалення окремих напрямків її діяльності.

2.5 Громадяни і громадські формування

У попередніх підрозділах цієї роботи неодноразово підіймалося питання участі громадян і громадських формувань у заходах протидії злочинності. У цьому підрозділі підсумуємо місце і значення громадян і громадських формувань у системі суб'єктів протидії злочинності, визначимо конкретні форми участі громадськості у протидії злочинності та окреслимо основні напрями подальшого розвитку участі громадськості у протидії злочинності.

Частина науковців й донині не розглядають окремих громадян в якості суб'єкта протидії злочинності. Така позиція обґрунтовується тим що правоохоронна діяльність й протидія злочинності, зокрема, вимагає використання цілого комплексу різноманітних засобів, форм та методів її здійснення. Однак норми про обов'язок та правомірність дій громадян під

час захисту інтересів держави, прав і свобод громадян містяться у Конституції України та інших нормативно-правових актах [31; с. 82].

Натомість нині все частіше в кримінології нарівні з державними правоохоронними органами в системі протидії злочинності виділяють і окремих громадян.

Аналіз наукової літератури виявляє, що в останні роки визнання громадськості серед найбільш важливих суб'єктів протидії злочинності є провідним трендом у вітчизняній кримінології. І якщо конкретні позиції авторів щодо форм участі і залучення громадськості до виконання функцій протидії злочинності можуть різнитися, контекстуальний характер такої діяльності зазвичай розглядається через призму демократичного розвитку суспільства та активного залучення його членів для досягнення загальних суспільно корисних цілей.

Так, наприклад, В. В. Голіна у підручнику за своєю редакцією вказує, що «систему суб'єктів запобігання злочинності складають юридичні і фізичні особи, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадянського обов'язку виконують дану роботу. Це законодавчі органи, органи виконавчої і судової, органи державного і господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні та приватні розшукові установи, сім'я, громадяни» [74].

Вчений фактично визначає громадські організації, громадян і сім'ю як рівноправних суб'єктів протидії злочинності поряд із державними органами та державними й недержавними установами. Правовим механізмом залучення громадськості до справи протидії злочинності він визначає повноваження зазначених суб'єктів, їх соціальний статус або громадянський обов'язок, який референтний до окремих громадян.

О. М. Джу́жа і А. В. Кирилюк також визнають громадські організації та окремих громадян серед самостійних суб'єктів протидії злочинності. Учені

вказують, що окрім громадських формувань, у запобіжній діяльності беруть участь окремі громадяни, формами участі яких можна назвати:

- недопущення антигромадського впливу на дітей;
- створення нормальних умов життя і виховання неповнолітніх;
- вжиття заходів щодо запобігання і припинення протиправної поведінки, своєчасного подання заяв у правоохоронні органи;
- застосування необхідної оборони;
- шефство, наставництво над особами, які стоять на запобіжному обліку [71, с. 203].

Як вже було нами зазначено, до системи суб'єктів протидії злочинності відносяться органи виконавчої влади та їх представництва на місцях, органи місцевого самоврядування; правоохоронні органи; контрольно-наглядові органи; громадяни і громадські формування. Особливістю суб'єкта протидії злочинності є те, що він спрямовує свою діяльність на розробку та впровадження заходів, що спрямовані на випередження, виявлення, усунення криміногенних явищ і процесів, що породжують злочини, а також на їх недопущення на різних стадіях злочинної поведінки, у зв'язку з чим мають права, обов'язки та несуть відповідальність [31, с. 62; 49, с. 346]. Суб'єкт превентивної діяльності повинен виконувати хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація або здійснення [74, с. 150].

Громадськість має значний потенціал щодо протидії злочинності та розвитку превентивної діяльності. І кожен окремий громадянин може стати важливим елементом такої діяльності.

Громадянин як суб'єкт протидії злочинності може бути розглянутий:

- як індивід, самостійно або в складі групи – родини, колективу, громадського об'єднання, що відстоює свої права та свободи й законні інтереси інших осіб;
- як посадова особа, що здійснює свої повноваження в сфері правоохоронної діяльності, наприклад працівник поліції, прокуратури тощо;

- як особа, що сприяє правоохоронним структурам за певних обставини (надання працівникам поліції під час затримання злочинця) [47, с. 63].

Сутність протидії злочинності громадянами, які є посадовими особами, що здійснює свої повноваження в сфері правоохоронної діяльності, розглянуто нами вище. Тому зупинимосся лише на першій та третій категорії таких осіб. Для таких громадян характерним є те, що вони є представниками громадськості, найбільш соціально активної частини нашого суспільства, яка добровільно спрямовує свою діяльність щодо протидію злочинним посяганням та іншим правопорушенням і діє в межах суворого дотримання законодавства та засад моралі [213, с. 136].

Таким чином учені визначають низку повноважень громадян, які вони зазвичай виконують на добровільній основі або які впливають з правого або ж соціального статусу. Так, наприклад, відповідно до законодавства батьки мають піклуватися про своїх дітей і створювати нормальні умови їх розвитку, що в свою чергу вищевказані вчені справедливо визнають формою загальносоціальної кримінологічної профілактики злочинності. Інші форми протидії злочинності мають правовий статус не обов'язку, а права людини, яке відповідно до закону громадяни мають право реалізовувати за певних обставин. Так, наприклад, право на необхідну оборону, передбачене ч. 3 ст. 27 Конституції України і ст. 36 КК України, може бути реалізоване за бажанням громадянина, і особа не несе юридичної відповідальності за вибору іншої форми поведінки аніж вчинення акту необхідної оборони. Аналогічну правову природу в праві України має й норма про недонесення про кримінальне правопорушення. Відповідно до ч. 7 ст. 27 КК України «не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення кримінального правопорушення неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого кримінального правопорушення». Відповідно за загальним правилом

особа не несе відповідальність за неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення, коли особа стала свідком такої діяльності або навіть у тих випадках, коли вона надала згоду співучасником про нерозголошення відповідних фактів. У той же час, як нами зазначалося вище, до 2001 р. у ст. 187 «Недонесення про злочин» КК України ред. 1960 р. була передбачена кримінальна відповідальність за неповідомлення про достовірно відомі підготовлювані або вчинені тяжкі злочини проти держави або громадської безпеки або ж за тяжкі насильницькі злочини [68].

Відповідно за заганим правилом законодавство України передбачає обов'язку громадян щодо повідомлення про достовірно відомі ним кримінальні правопорушення та криміногенні ризики, крім випадків коли це є частиною їх професійних або службових обов'язків, і зазначені діяння здійснюються суто на добровільній основі. У той же час слід зауважити, що в країнах розвинутої демократії подібна соціально корисна поведінка визнається позитивною, а відповідно нехтування своїм громадянським обов'язком викликає громадський осуд.

Чинне законодавство не передбачає обов'язку громадян вживати заходів щодо припинення злочинним проявам. Цей обов'язок знаходиться в моральній площині. Високий рівень правосвідомості зазвичай є підґрунтям до активних дій для співпраці з правоохоронними органами. Окрім вже згаданого права на необхідну оборону Кримінальний кодекс України передбачає ще таку обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння – затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України). Дане положення фактично закріплює право як потерпілого, так і інших осіб затримувати особу, що вчинила кримінальне правопорушення: кожен має право затримати будь-яку особу «при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні» [69] (ст. 207 КПК України).

Водночас Кримінальний процесуальний кодекс України покладає на таких громадян обов'язок негайно «доставити затриману особу до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення» [69].

В якості особи, яка сприяє діяльності правоохоронних органів, доцільно виділити громадських помічників працівників правоохоронних органів. Законодавством України передбачена діяльність різних видів громадських помічників (громадський екологічний інспектор, громадський мисливський інспектор, громадський помічник дільничного офіцера поліції, громадський інспектор Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, громадський інспектор сільського господарства та ін.), а також гласних та негласних позаштатних працівників правоохоронних органів. Їхню діяльність спрямовано переважно на попередження правопорушень та на охорону громадського порядку.

До 2017 року інститут громадських помічників дільничних офіцерів поліції. Добровільні помічники мали право: вимагати від громадян та службових осіб неухильного дотримання громадського порядку і негайного припинення правопорушень; вимагати від порушників громадського порядку пред'явлення документів, що посвідчують особу, у випадках, коли встановлення особи необхідне для вирішення питання про притягнення до відповідальності за допущене правопорушення; доставляти до органу внутрішніх справ, у службові приміщення дільничного інспектора, виконавчого органу селищної (сільської) ради або громадського пункту охорони порядку осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, з метою його припинення, якщо вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи порушника, складання протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складання протоколу є обов'язковим; проводити індивідуально-профілактичну роботу з особами, схильними до вчинення

адміністративних правопорушень і злочинів, та тими, хто перебуває на профілактичних обліках органів внутрішніх справ; складати протоколи про адміністративні правопорушення. Крім того, громадський помічник дільничного інспектора має право застосовувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби.

Однак Наказом МВС України від 28 липня 2017 року № 650 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України від 18 травня 2022 року № 301) [123] такі права були фактично ліквідовані, адже зазначене положення, скасувавши попереднє, не визначає жодних прав таких помічників. Жодних інших нормативно-правових актів щодо діяльності громадських помічників прийнято не було. Отже, на сьогоднішній день утворився «юридичний вакуум» у сфері регулювання діяльності громадських помічників дільничних офіцерів поліції, що призводить до неможливості їх роботи у правовому полі.

Іншою формою участі громадянина в протидії злочинності є конфіденційне співробітництво з правоохоронними органами. Така можливість передбачена Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [146]. З такими громадянами за їхньою згодою може бути оформлено письмову угоду з гарантуванням конфіденційності співробітництва. Зазвичай таке співробітництво виражається шляхом надання правоохоронним органами інформації про злочини, що готуються або вчиняються, для їхнього відвернення або припинення. На практиці такими особами виступають інформатори. Інформаторами є особи, які добровільно або на платній основі надають правоохоронним органам інформацію, що їх цікавить. Використання інформаторів є поширеним в правоохоронній, розвідувальній та контррозвідувальній діяльності. Основна цінність інформатора в тому, що він володіє інформацією, що недоступна за звичайних умов для працівників правоохоронних органів. Ця цінність може прямо залежати від ступеня його інтеграції до злочинного світу.

Законодавство України (переважно на рівні підзаконних актів) передбачає індивідуальну участь громадян в охороні правопорядку та

протидії злочинності в якості громадських інспекторів: громадські інспектори з охорони довкілля, громадські інспектори рибоохорони, громадські мисливські та лісові інспектори, громадські інспектори сільського господарства, громадських інспекторів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури та Українського товариства охорони природи тощо.

Громадські інспектори з охорони довкілля діють відповідно до Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля від 27.02.2002 [127]. Громадські інспектори мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення при виявленні порушень природоохоронного законодавства, доставляти осіб, які вчинили порушення природоохоронного законодавства, до органів місцевого самоврядування, органів внутрішніх справ та штабів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, перевіряти документи на право використання об'єктів тваринного світу, зупиняти транспортні (у тому числі плавучі) засоби та проводити огляд речей, транспортних (у тому числі плавучих) засобів, знарядь полювання і рибальства, добутої продукції та інших предметів, проводити у випадках, установлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для попередження і розкриття порушень законодавства в галузі охорони, навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів тощо [127].

Громадський контроль у галузі охорони, використання і відтворення водних біоресурсів здійснюють громадські інспектори рибоохорони. Вони мають право: спільно з працівниками органів рибоохорони брати участь у проведенні перевірок дотримання вимог законодавства у галузі охорони, використання і відтворення водних біоресурсів рибодобувними підприємствами, установами та організаціями (незалежно від форм власності), громадянами, які здійснюють вилучення водних біоресурсів; разом з працівниками органів рибоохорони доставляти осіб, які порушують

законодавство у галузі охорони, використання і відтворення водних біоресурсів, до поліції чи в приміщення виконавчого органу сільської, селищної ради, якщо особа порушника не може бути встановлена на місці вчинення правопорушення; проводити у випадках, передбачених законом, фотографування, звукозапис, кіно- та відеозйомку як допоміжні засоби для попередження і розкриття порушень законодавства у галузі охорони, використання і відтворення водних біоресурсів [128].

Громадські мисливські та лісові інспектори мають право: перебувати в мисливських угіддях у межах території, зазначеної в посвідченні, з особистою мисливською зброєю незалежно від термінів полювання під час проведення рейдів з охорони державного мисливського фонду, перевіряти документи на право полювання, зупиняти транспортні (у тому числі плавучі) засоби, проводити їх огляд та огляд речей, знарядь полювання, добутої продукції та інших предметів у межах території, зазначеної в посвідченні; доставляти осіб, які порушують правила полювання, в органи внутрішніх справ, органи місцевого самоврядування; складати протоколи про порушення правил полювання; проводити фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як додаткові заходи для запобігання та розкриття порушень правил полювання [129].

У статті 190 Земельного кодексу України [50] та статті 21 Закону України «Про охорону земель» [153] визначено, що громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюється громадськими інспекторами, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування, Держсільгоспінспекцією України, Держекоінспекцією України. Згідно з пунктом 7-1 частини другої статті 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення у разі виявлення порушень земельного законодавства протоколи про адміністративні правопорушення мають право складати громадські інспектори сільського господарства. Вони здійснюють громадський контроль за використанням та охороною земель

Важливою є також діяльність громадських інспекторів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури та Українського товариства охорони природи. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури є науково-творчою громадською організацією, яка була заснована в 1966 році з метою збереження, реставрації, вивчення та пропаганди пам'яток історії та культури, а також контролю за додержанням законодавства про їх охорону і використання. У складі цієї організації діють відповідні громадські інспектори охорони пам'яток історії та культури, яким КУпАП надає право складати протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 92 «Порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини». Українське товариство охорони природи є громадською екологічною організацією, заснованою в 1946 році. В складі цієї організації діють найчисельніші в Україні загони громадських екологічних інспекторів [47].

Визнаючи важливість індивідуальної участі громадян у протидії злочинності, слід зазначити, що дуже важливу роль в цій діяльності мають такі об'єднання громадян, як громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону. Зв'язок таких об'єднань громадян з протидією злочинності видається нам найбільш очевидними. До завдань громадських формувань з охорони громадського порядку та кордону нормативно-правові акти, наприклад, відносять наступні: сприяння правоохоронним органам у діяльності по охороні прав і законних інтересів громадян; участь у попередженні й припиненні правопорушень; участь разом з органами поліції у діяльності по охороні громадського порядку, захисту всіх форм власності; сприяння, у тому числі індивідуальне, органам поліції у поширенні правових знань і проведенні профілактичної роботи з попередження правопорушень.

Зважаючи на обсяг завдань, що поставлені перед громадськими формуваннями з охорони громадського порядку та державного кордону, вони мають широке коло повноважень: вимагати від громадян додержання правопорядку, припинення адміністративних правопорушень і злочинів,

додержання режиму державного кордону, у тому числі на територіях, що межують із державним кордоном, де прикордонну смугу не визначено; у разі підозри у вчиненні адміністративних правопорушень і злочинів перевіряти у громадян документи, що посвідчують їх особу; складати протоколи про адміністративні правопорушення (такі протоколи можуть складатися членами громадських формувань на підставі ст.ст.: 92, 148, 152, 154, 160, 175-1, 179, 185-7, 186-2, 186-4 КУпАП [62]); спільно з працівниками правоохоронних органів затримувати і доставляти до органу внутрішніх справ, підрозділу Державної прикордонної служби України, штабу громадського формування з охорони громадського порядку або громадського пункту охорони порядку осіб, які проявили злісну непокору законним вимогам члена громадського формування і не виконували вимог щодо припинення адміністративного правопорушення; входити до клубів, кінотеатрів, стадіонів, інших громадських місць і приміщень за згодою власника чи уповноваженого ним органу для переслідування правопорушника, який переховується, або припинення адміністративних правопорушень чи злочинів; у разі участі спільно з прикордонниками у пошуку порушників кордону за згодою громадян або власника підприємства, установи, організації чи уповноваженого ним органу та в присутності їх представників входити у будь-який час доби до житлових приміщень, на територію і в приміщення підприємств, установ, організацій та оглядати транспортні засоби; у невідкладних випадках використовувати транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям або громадянам (за їх згодою), крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення, для доставлення до лікувальних закладів осіб, що перебувають у безпорадному стані, а також осіб, які потерпіли від нещасних випадків або правопорушень і потребують термінової медичної допомоги; у разі порушення водіями Правил дорожнього руху, створення реальної загрози життю або здоров'ю громадян

вживати заходів щодо припинення цього правопорушення, здійснювати перевірку документів у водіїв на право користування та керування транспортними засобами, а також не допускати осіб, які не мають документів або перебувають у стані сп'яніння, до подальшого керування транспортними засобами; під час виконання обов'язків члена громадського формування використовувати за власним бажанням свій або інший приватний автомобілотранспорт за згодою власника або особи, у володінні якої він перебуває [173].

Певна кореляція правового статусу таких громадських формувань із правоохоронними органами прослідковується у ст. 348 КК України, яка передбачає відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця. Постановка представників громадських формувань в один ряд з працівниками правоохоронних органів підкреслює важливість для держави таких осіб, а їхня правоохоронна діяльність фактично прирівнюється за значенням до діяльності державних правоохоронних органів.

Нормативна база, що регулює діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону складається із: Кримінального кодексу України [69]; Кодексу України про адміністративні правопорушення [62]; Закону України від 22.06.2000 «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» [173]; Закону України від 22.03.2012 «Про громадські об'єднання» [113]; Закону України від 11.07.2001 «Про органи самоорганізації населення» [148]; Указу Президента України від 16.06.1999 «Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ та громадських формувань з охорони громадського порядку» [116]; Постанови КМУ №1872 від 20.12.2000 року «Про затвердження типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, описів зразків бланка посвідчення і нарукавної пов'язки члена такого формування» [137]; Наказу

МВС від 27.04.2009 «Про затвердження Інструкції про порядок придбання, видачі та зберігання спеціальних засобів членів громадських формувань з охорони громадського порядку» [124].

Аналіз Закону України «Про громадські формування з охорони громадського порядку та державного кордону» дозволяє виділити наступні організаційні форми їхньої діяльності: зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння поліції, асоціації громадських формувань.

Ініціатива залучення громадян до охорони громадського порядку і профілактики правопорушень належить: а) місцевим державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування, посадовим особам органів виконавчої влади, які самостійним волевиявленням (без участі органів внутрішніх справ і представників громадськості) приймають відповідні рішення зі створення громадських формувань правоохоронної спрямованості й залучення до участі в них громадян; б) місцевим державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування, місцевим органам виконавчої влади за безпосередньою участю органів внутрішніх справ; в) органам внутрішніх справ; г) громадянам, які самостійно, не чекаючи прийняття відповідних рішень з боку владних структур, створюють громадські формування різноманітної правоохоронної спрямованості [47].

Поряд із проблемою недостатньої активності громадських формувань охорони правопорядку, в Україні протягом 2014-2020 рр. виникла не менш актуальна проблема, яка стосується створення непередбачених законодавством добровільних формувань правоохоронної спрямованості з числа так званих громадських активістів, яка потребує негайного вирішення на законодавчому рівні, оскільки їх діяльність нерідко прямо порушує закон та права людини.

Новітнє західне суспільство характеризується соціологами та філософами як індивідуалістичне [15]. В індивідуалізованому суспільстві для людей властивим діяти як певна особистість, а не в якості члена певної групи

суспільства. Індивідуальна форма участі громадян в протидії злочинності нерідко визначається вітчизняними дослідниками як найбільш перспективною для нашої країни. М.В. Завальний, посилаючись на проведене соціологічне дослідження, зазначає, що 88% респондентів надають перевагу індивідуальним, а не колективним формам сприяння правоохоронним органам [47]. Акцентуючи увагу на діяльності ДНД в СРСР, на їх ефективності та поширеності, часто не враховуються факт зміни соціального ладу. Всі без виключення тоталітарні держави культивують колективізм серед населення. Важко уявити, що в нинішньому індивідуалізованому суспільстві колективні форми участі громадян в охороні громадського порядку дістануть таке ж поширення.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що Україна має значний потенціал для залучення громадськості до протидії злочинності. Активна громадськість вже сама по собі є основою для розвитку превентивної діяльності в цій сфері. У зв'язку з цим держава зобов'язана стимулювати як індивідуальні, так і організовані форми участі громадян в охороні правопорядку та протидії злочинності, прищеплювати дух нетерпимості до будь-яких проявів злочинності. Кожен представник громадськості може взяти участь діяльності щодо зменшення рівня злочинності.

Досягнення поставленої загальної мети – зменшення рівня злочинності потребує вдосконалення законодавчого регулювання деяких аспектів участі в правоохоронній діяльності окремих осіб.

Висновки до розділу 2

Проведений кримінологічний аналіз діяльності суб'єктів протидії злочинності дозволяють зробити наступні висновки:

1. Визначено систему органів виконавчої влади, які реалізують функції протидії злочинності та їх координаційно-субординаційні повноваження. Зроблено висновок, що Кабінет Міністрів України відіграє визначальну

стратегічно-координаційну роль у протидії злочинності та спрямовує діяльність усієї системи органів виконавчої влади на виконання відповідних завдань. Зазначена діяльність здійснюється шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на організацію діяльності системи суб'єктів протидії злочинності, забезпечення стійкості найбільш важливих об'єктів від зовнішніх криміногенних загроз, створення нових органів, що здійснюють повноваження у сфері протидії злочинності, наділення відповідними повноваженнями вже існуючих суб'єктів, забезпечення належного рівня координації та взаємодії під час реалізації вказаних завдань. Проаналізовано заходи у сфері протидії злочинності, вжиті Кабінетом Міністрів України після розгортання збройної агресії Російської Федерації проти України. Визначено, що в умовах підвищення криміногенних ризиків у сфері хімічної, ядерної та кібербезпеки зроблено висновок про необхідність актуалізації застосування попереджувальних заходів Кабінетом Міністрів України за вказаними напрямками.

2. Збройні Сили України визначено важливим самостійним суб'єктом протидії злочинності в умовах збройної агресії на території України. Зроблено висновок про необхідність удосконалення організаційно-правового забезпечення Збройних Сил України як важливого суб'єкту протидії злочинності.

3. Визначено, що місцеві державні адміністрації виконують широке коло повноважень щодо загальносоціальної та індивідуальної протидії злочинності, координують діяльність галузевих служб виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у вказаній сфері. Визначено та проаналізовано функції протидії злочинності місцевих військових адміністрацій. Зроблено висновок, що функції місцевих державних адміністрацій у мирний час і функції місцевих військових адміністрацій за своїм змістом співпадають, проте останні мають здійснюватися у тісній координації з військовим командуванням. Корисною визначена практика створення спеціалізованих відділів місцевих державних адміністрацій,

головною метою яких є протидії злочинності та/або координація такої діяльності.

4. Органи місцевого самоврядування є есенціальним суб'єктом виконання функцій протидії злочинності на регіональному та місцевого рівнях. Серед функцій органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності можна виділити: здійснення загальносоціальної протидії злочинності, координація, забезпечення та взаємодія з іншими суб'єктами протидії злочинності, реалізації контролю стосовно різноманітних суб'єктів, що діють у відповідних регіонах, та реалізація правовиховних функцій щодо населення регіонів.

5. Визначено важливість здійснення координаційної діяльності органів місцевого самоврядування щодо громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та підрозділів територіальної оборони. Недоліками законодавчого забезпечення координаційної діяльності органів місцевого самоврядування щодо громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону визначено використання застарілого термінологічного апарату та відсутність законодавчого закріплення порядку фінансування відповідних підрозділів органами місцевого самоврядування.

6. Визначено функції органів місцевого самоврядування у сфері формування руху національного супротиву, їх взаємодію з підрозділами територіальної оборони та ролі останніх у реалізації функцій протидії злочинності. Зроблено висновок, що в умовах збройної агресії проти України органи місцевого самоврядування є важливими суб'єктами протидії злочинності у сфері національної та громадської безпеки та вказано на недосконалість законодавчого регулювання правового статусу останніх у вказаній сфері. Визначено, що правоосвітня діяльність органів місцевого самоврядування є ключовим компонентом зміцнення руху національного супротиву, зменшення рівня віктимності населення, що перебуває в зоні бойових дій, та фактором, що сприятиме можливості фіксації та

документування військових злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються не території України.

7. Діяльність всіх державних органів та публічно-правових структур певним чином спрямована на реалізацію правоохоронної функції та протидію злочинності зокрема. Незалежно від правової природи ці органи виконують функцію правоохорони щодо прав і свобод людини від імені та за дорученням держави з суворим дотриманням принципу законності. Спеціальними суб'єктами протидії злочинності є правоохоронні органи. Під правоохоронними органами пропонується розуміти органи виконавчої влади, для яких правоохоронна функція є основною, що здійснюють повноваження, спрямовані на захист прав, свобод людини та охорони правопорядку; ці органи мають право легального застосування примусу до людей; у своєму складі вони мають озброєні формування. До таких органів віднесено органи Національної поліції, Служби безпеки, органи військової служби правопорядку, органи фіскальної служби, прикордонної служби тощо.

8. Правоохоронні органи як суб'єкти протидії злочинності розглядаються в якості елемента держави, частини її виконавчих структур, інструмента силового впливу на частину суспільства, що порушує закон. Однак таке розуміння занадто звужує справжнє призначення правоохоронних органів і правоохоронної діяльності. Ці органи покликані не просто припиняти правопорушення, а й формувати правовий порядок, захищати права людини й суспільства. Втрата довіри громадян до державних органів, у тому числі й до правоохоронних, додатково стимулює виникнення інститутів самоорганізації громадянського суспільства і є передумовою більш активної участі громадян і громадських організацій в протидії злочинності. Держава в особі правоохоронних органів має пріоритет у протидії злочинності, але в той же час не можна заперечувати право учасників суспільних відносин на саморегулювання й самозахист.

9. Під контрольно-наглядовими органами виконавчої влади запропоновано розуміти органи виконавчої влади, які здійснюють контрольні

повноваження в різних сферах. В Україні до таких сфер належать: збереження і раціональне використання державного майна; додержання фінансової дисципліни, порядку ведення обліку та звітності, виконання державних контрактів і зобов'язань перед бюджетом, належне і своєчасне відшкодування збитків, заподіяних державі; використання та охорона земель, лісів, надр, води, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та інших природних ресурсів; охорона пам'яток історії та культури, збереження житлового фонду тощо.

10. Визначено місце і роль прокуратури в системі протидії злочинності та серед інших суб'єктів контрольно-наглядової діяльності. Доведено наявність широких повноважень прокуратури у сфері протидії злочинності; окреслено координаційні повноваження прокуратури у вказаній сфері. Запропоновано підвищення ефективності ролі прокуратури у сфері протидії злочинності за рахунок визначення протидії злочинності як міжфункціонального завдання прокуратури, покладення на прокуратуру повноважень щодо участі у формуванні державної політики у сфері протидії злочинності, а також удосконалення окремих напрямків її діяльності.

11. Відзначено, що Україна має значний потенціал для залучення громадськості до протидії злочинності, а активна громадськість вже сама по собі є основою для розвитку превентивної діяльності в цій сфері. У зв'язку з цим держава зобов'язана стимулювати як індивідуальні, так і організовані форми участі громадян в охороні правопорядку та протидії злочинності, прищеплювати дух нетерпимості до будь-яких проявів злочинності. Кожен представник громадськості може взяти участь діяльності щодо зменшення рівня злочинності.

12. Громадянин як суб'єкт протидії злочинності розглядається: як індивід, самотійно або в складі групи – родини, колективу, громадського об'єднання, що відстоює свої права та свободи й законні інтереси інших осіб; як посадова особа, що здійснює свої повноваження в сфері правоохоронної діяльності, наприклад працівник поліції, прокуратури тощо; як особа, що

сприяє правоохоронним структурам за певних обставини (надання працівникам поліції під час затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення).

ВИСНОВКИ

На основі наукового узагальнення теоретичних і правових джерел та аналізу практичної діяльності суб'єктів протидії злочинності в умовах воєнного стану було визначено авторське розуміння системи суб'єктів протидії злочинності, особливостей їх функціонування і взаємодії та сформульовано низку оригінальних положень, які мають істотне значення для подальшого розвитку удосконалення протидії злочинності в Україні. Отримані науково обґрунтовані результати дослідження дозволяють сформулювати певні положення, висновки та рекомендації, основними з яких є наступними:

1. Суб'єкти протидії злочинності є необхідною компонентою системи протидії злочинності. Під суб'єктами протидії злочинності пропонується розуміти державні органи, державні й недержавні установи та організації, фізичних осіб, які здійснюють обумовлені їхньою компетенцією, правами або громадянським обов'язком заходи щодо організації протидії злочинності, припинення або попередження кримінальних правопорушень.

2. Із застосуванням системно-структурного підходу до аналізу суб'єктів протидії злочинності доведено, що діяльність суб'єктів протидії злочинності поєднано за допомогою внутрішньо системних зв'язків. Під системою суб'єктів протидії злочинності пропонується розуміти сукупність суб'єктів, об'єднаних за функціонально-структуровою ознакою, що здійснюють цілеспрямований взаємоузгоджений вплив, спрямований на зниження інтенсивності кримінально протиправних проявів, усунення причин та злочинності. Зроблено висновок про доцільність застосування системно-структурного підходу до розуміння діяльності суб'єктів протидії злочинності оскільки він дозволяє визначити їх місце і роль окремих суб'єктів протидії злочинності у в загальній структурі протидії злочинності, окреслити їх функціональні зв'язки, подолати можливе дублювання виконуваних функцій або, навпаки, за необхідністю посилити вплив на певний сегмент

криміногенних факторів, таким чином забезпечуючи векторно-компенсаторний вплив. Зазначений підхід до визначення суб'єктів протидії злочинності також дозволяє врахувати рівневу будову і взаєморозташування суб'єктів протидії злочинності та консолідує в собі зміст вертикальних і горизонтальних зв'язків між різними ланками цієї системи, що є передумовою її злагодженого функціонування та гарантією потенціалу до саморегуляції і самовдосконалення.

3. На основі чотирьох основних критеріїв розроблено класифікацію суб'єктів протидії злочинності, яка дозволяє визнати місце і значення кожного окремо взятого суб'єкту протидії злочинності в їх загальній структурі. За функціональною ознакою (специфікою виконуваних функцій в системі протидії злочинності) визначено: 1) суб'єктів протидії злочинності, що формують кримінологічну політику; 2) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють загальну організацію та координацію протидії злочинності, а також її інформаційно-аналітичне забезпечення; 3) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють правоохоронну діяльність та/або превентивну діяльність щодо кримінально-протиправних проявів. За спеціалізацією суб'єктів протидії злочинності визначено: 1) неспеціалізовані суб'єкти протидії злочинності; 2) спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності. За масштабом функціонування визначено: 1) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють свої функції на загальнодержавному рівні; 2) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють свої функції в межах окремого регіону/місцевості; 3) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють свої функції в межах певного підприємства, установи або організації, щодо певної групи людей або колективу; 4) суб'єктів протидії злочинності, що здійснюють свою діяльність щодо конкретного індивіду або певного кримінально протиправного прояву. За режимом або періодичністю здійснюваної діяльності с сфері протидії злочинності визначено: 1) суб'єктів, що здійснюють протидію злочинності системно, постійно й безперервно; 3) суб'єктів, що здійснюють протидію злочинності разово або епізодично.

Зазначена класифікація дозволила в подальшому визначити особливості діяльності суб'єктів протидії злочинності у змістовному і територіальному вимірі.

4. Визначено правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, з'ясовано зміст відповідних нормативно-правових актів, ступінь їх юридичної сили та територіальне охоплення. Здійснено їх класифікацію за вказаними критеріями. За змістом нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, поділено на: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють стратегічну основу діяльності суб'єктів протидії злочинності; 2) нормативно-правові акти, що встановлюють компетенцію суб'єктів протидії злочинності; 3) нормативно-правові акти, передбачають правові засади і процесуальні аспекти протидії злочинності; 4) нормативно-правові акти, що передбачають правові засади та особливості протидії злочинності за окремими напрямками. За ступенем юридичної сили нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можна поділити на: 1) Конституцію України. 2) міжнародно-правові акти; 3) закони України; 4) підзаконні нормативно-правові акти; 5) нормативно-правові акти, що видаються підприємствами, установами, організаціями, що стосуються питань протидії злочинності. За територіальним охопленням нормативно-правові акти, що встановлюють правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності, можливо поділити на: 1) міжнародні нормативно-правові акти; 2) нормативно-правові акти національного значення; 3) нормативно-правові акти регіональної дії; 4) локальні нормативно-правові акти. Аналіз правових основ діяльності суб'єктів протидії злочинності дозволив визначити компетенцію суб'єктів протидії злочинності та особливості їх ролі та місця в системі протидії злочинності. Зокрема, було доведено, що в умовах збройної агресії проти України Рада національної безпеки і оборони України відіграє стратегічну роль у протидії найбільш небезпечним видам злочинності, а саме: визначає актуальні криміногенні загрози, пріоритетні напрями щодо

протидії ним та необхідність розробки скоординованих заходів протидії найбільш небезпечним видам кримінально протиправної поведінки. Доведено, що Рада національної безпеки і оборони України є головним координаційним суб'єктом протидії злочинності в умовах воєнного стану.

5. Визначено роль та значення діяльності органів виконавчої влади в системі протидії злочинності. Доведено, що Кабінет Міністрів України відіграє визначальну стратегічно-координаційну роль у протидії злочинності та спрямовує діяльність усієї системи органів виконавчої влади на виконання відповідних завдань. Визначено, що в умовах підвищення криміногенних ризиків у сфері хімічної, ядерної та кібербезпеки зроблено висновок про необхідність актуалізації застосування попереджувальних заходів Кабінетом Міністрів України за вказаними напрямками. Збройні Сили України визначено самостійним суб'єктом протидії злочинності в умовах збройної агресії на території України. Визначена необхідність удосконалення організаційно-правового забезпечення Збройних Сил України як важливого суб'єкту протидії злочинності.

6. Органи місцевого самоврядування визнано есенціальним суб'єктом виконання функцій протидії злочинності на регіональному та місцевого рівнях. Серед функцій органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності можна виділити: здійснення загальносоціальної протидії злочинності, координація, забезпечення та взаємодія з іншими суб'єктами протидії злочинності, реалізації контролю стосовно різноманітних суб'єктів, що діють у відповідних регіонах, та реалізація правовиховних функцій щодо населення регіонів. Визначено важливе значення функцій органів місцевого самоврядування щодо формування руху національного супротиву та його значення в протидії злочинності в регіонах. Визначено, що правоосвітня діяльність органів місцевого самоврядування є ключовим компонентом зміцнення руху національного супротиву, зменшення рівня віктимності населення, що перебуває в зоні бойових дій, та фактором, що сприятиме

можливості фіксації та документування військових злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються не території України.

7. Визначено, що протидія злочинності та захист законності є основною функцією правоохоронних органів. Відмітною ознакою правоохоронних органів є те, що вони мають право легально застосувати примус до осіб та мають у своєму складі озброєні формування. Доведено, що правоохоронні органи мають не лише припиняти правопорушення, а й формувати правовий порядок, захищати права людини й суспільства. Втрата довіри громадян до державних органів, у тому числі й до правоохоронних, додатково стимулює виникнення інститутів самоорганізації громадянського суспільства і є передумовою більш активної участі громадян і громадських організацій в протидії злочинності. Держава в особі правоохоронних органів має пріоритет у протидії злочинності, але це не виключає право учасників суспільних відносин на саморегулювання й самозахист.

8. Доведено наявність широких повноважень прокуратури у сфері протидії злочинності. Визначено важливість та зміст координаційних повноважень прокуратури у сфері протидії злочинності. Запропоновано шляхи підвищення ефективності ролі прокуратури у сфері протидії злочинності за рахунок визначення протидії злочинності в якості міжфункціонального завдання прокуратури, покладення на прокуратуру повноважень щодо участі у формуванні державної політики у сфері протидії злочинності, а також удосконалення окремих напрямків її діяльності.

9. Визначено та охарактеризовано роль громадян як суб'єктів протидії злочинності. Визначено відсутність спеціального нормативно-правового акту, який врегульовує питання участі громадян в протидії злочинності та охороні правопорядку. Визначено наступні основні напрями індивідуальної участі громадян в протидії злочинності: виконання громадського обов'язку із запобігання злочинним проявам у суспільстві (припинення правопорушення, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення); добровільне конфіденційне співробітництво з правоохоронними органами (надання

інформації про підготовку або вчинення злочину для своєчасного втручання з боку правоохоронних органів); гласна активна співпраця з працівниками Національної поліції, під час виконання ними правоохоронної діяльності; пасивне сприяння працівникам поліції при виконанні ними службових обов'язків.

10. Доведено доцільність включення громадян до системи суб'єктів протидії злочинності за допомогою розвитку інституту громадянськості в українському суспільстві. У контексті протидії злочинності під громадянськістю запропоновано розуміти внутрішнє сумлінне ставлення особи до виконання свого громадського обов'язку щодо захисту громадських цінностей від кримінально протиправних небезпек, укріплення правопорядку, зниження поточних і потенційних криміногенних ризиків. Визначено, що громадянськість є засобом побудови партнерських відносин між державою і суспільством, і є одним з найбільш перспективних напрямів розвитку системи суб'єктів протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 18 тижнів повномасштабної війни: Національна поліція України розпочала понад 20 600 кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів РФ, - Ігор Клименко. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/18-tizhniv-povnomasshtabnoyi-vijni-nacionalna-policiya-ukrayini-rozpochala-ponad-20-600-kriminalnih-provadzhen-za-faktami-voyennih-zlochiniv-rf-igor-klimenko> (дата звернення: 01.06.2021).
2. Burbyka M.M. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office of Ukraine in the Sphere of Combating Crimes as a Component of Prosecutor's Office Criminological Function. *Forum of Law*. 2016. № 1. P. 23–29
3. Graham K. Book review. Crime in America: Observations in its Nature, Causes, Prevention and Control by Ramsey Clark. By Ramsey Clark. *National Black Law Journal*, 1(2). 1971.
4. The Role of Public Prosecution in the Criminal Justice system : Recommendation Rec (2000) 19 / Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 Oct. 2000. URL: <https://rm.coe.int/16804be55a>
5. Авер'янов В. Б. Органи виконавчої влади в Україні / В. Б. Авер'янов; НАН Укр. : Ін-т держави ім. Корецького. К.: ІнЮре, 1997. 48 с.
6. Авер'янов В. Б., Пухтецька А. А. Удосконалення організації та діяльності системи органів виконавчої влади з урахуванням європейських принципів і стандартів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 110–117.
7. Адміністративний процес : навч. посіб. / [Салманова О. Ю., Комзюк А. Т., Гусаров С. М. та ін.] ; за заг. ред. О. Ю. Салманової, А. Т. Комзюка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 412 с.
8. Айдемський Є. В. Кримінальний контроль організованої злочинності за діяльністю гральних закладів. *Форум права*. 2012, № 2. С. 15–22.

9. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. К., 2002. 295 с.
10. Бабкова В.С. Принципи координаційної діяльності прокуратури у сфері протидії злочинності та корупції. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_27
11. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 18 с.
12. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.
13. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 308 с.
14. Батанов О. В., Кравченко В. В., Приходько Х. В. Партисипативна демократія в системі місцевого самоврядування: проблеми законодавчого регулювання. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 9–10 (11–12). С. 12–28.
15. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Пер. с англ. К. : Києво-Могилянська академія, 2008. 108 с.
16. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків, 2017. 360 с.
17. Бесчастний В. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 400 с.
18. Бондар О.Г. До питання про сутність правового інституту контрольно-наглядової діяльності у сільському господарстві України // Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали всеукраїнськ. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 10-11 жовтня 2014 р.) Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 82-85.
19. Бондар О.Г. Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України: аграрно-правовий аспект : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право;

природоресурсне право» 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2015. 41 с.

20. Бондар О.Г. Поняття контрольно-наглядової діяльності як основа дослідження контрольно-наглядової діяльності у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 251–255.

21. Боршош І. С. Удосконалення взаємодії місцевої державної адміністрації з іншими суб'єктами забезпечення законності та правопорядку в регіоні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 68–72.

22. Бугайчук К. Л. Національна поліція України як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави // *Правоохоронна функція держави: теоретикометодологічні та історико-правові проблеми : тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 30–33.*

23. Бурбика М.М. Координаційна діяльність органів прокуратури у сфері протидії злочинності: організаційно-правові засади. Суми : Сумський державний університет, 2011. 305 с.

24. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. К. 2005. 1728 с.

26. Веприцький Р. С. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування як суб'єкти протидії злочинності в регіоні. *Право.UA*. 2015. № 2. С. 17-22.

27. Відділ з питань запобігання і виявлення корупції Харківської обласної державної адміністрації: розпорядження голови обласної державної адміністрації від 14 вересня 2021 р. № 475. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1043/104296/Attaches/475.pdf> (дата звернення: 01.05.2022).

28. Галенская Л. Н. Международная борьба с преступностью. М. 1972. 169 с.
29. Генштаб попередив українців про нову небезпеку. URL: <https://www.unian.ua/war/u-genshtabi-ne-viklyuchayut-ymovirnist-diversiy-na-ob-yekтах-himichnoji-promislovosti-ukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11820003.html> (дата звернення: 01.05.2022).
30. Гишинский Я. Профессор Нильс Кристи. URL: <http://crimpravo.ru/ru/blog/562.html/> (дата звернення: 01.05.2022).
31. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
32. Гордій Р.А. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України // Проблеми становлення України як демократичної правової держави : збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 17 жовтня 2014 року). Національна академія внутрішніх справ. 2014. С. 45–46.
33. Григоренко О. В. Національна поліція України як сучасний орган публічної адміністрації. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 50–55.
34. Грицаєнко Л. Державний контроль і прокурорський нагляд : сутність і співвідношення. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 34–38.
35. Грінченко Я. В. Збройні сили України як суб'єкт протидії злочинності. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3 (87). С. 234–244.
36. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография. Харьков, 2005. 302 с.
37. Данильченко Ю. Б. Тероризм : феномен, детермінація, протидія : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (д-ра наук) : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.
38. Демиденко В. О. Місце й роль органів місцевого самоврядування в забезпеченні національної безпеки України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 238–249.

39. Деякі питання Державної інспекції енергетичного нагляду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2018 № 77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2018-%D0%BF>

40. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#top> (дата звернення: 01.06.2022).

41. Директор Інституту проблем безпеки атомних електростанцій академік НАН України Анатолій Носовський закликає зупинити ядерний тероризм РФ в Україні й закрити небо над АЕС та іншими ядерними об'єктами України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8819> (дата звернення: 01.06.2022).

42. Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у збройних силах України. : дис...д-ра філософії : 081 «Право». Херсон, Одеса, 2020. 235 с.

43. Дунаєва Т. Є. Спеціалізовані суб'єкти протидії корупції в Україні та їх роль у мінімізації рівня корупційної злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1(10). С. 174–187.

44. Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 2. Д-Копці / [редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. К. : Наук. думка, 1985. 572 с.

45. Журавель Я. В. Концепт «виконавча влада» у сучасному політико-управлінському дискурсі. *Юридичний бюлетень*. 2019. Випуск 11. Ч. 1. С. 281–286.

46. Завальний М. В. Адвокатура в системі недержавних суб'єктів правовохорони України. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 3. С. 47–52.

47. Завальний М. В. Адміністративно-правові засади діяльності та взаємодії державних та недержавних суб'єктів правоохорони в Україні : монографія. Харків : Константа, 2018. 376 с.

48. Завальний М. В. Перспективи залучення громадян до охорони громадського порядку в Україні. *Наше право*. 2020. № 3. С. 38-44.

49. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. К. 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

50. Земельний кодекс України : Закон від 25.10.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. ст. 27.

51. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія. Харків. 2013. 650 с.

52. Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии. М., 1976. 224 с.

53. Кириченко Ю. М. Адміністративні процедури органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 253-256.

54. Кібератака на державні організації України з використанням шкідливої програми Cobalt Strike Beacon. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/kiberataka-na-derzhavni-organizaciyi-ukrayini-z-vikoristannyam-shkidlivoyi-programi-cobalt-strike-beacon> (дата звернення: 01.06.2022).

55. Кібератака на Укртелеком 28 березня: деталі. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/kiberataka-na-ukrtelekom-28-bereznaya-detali> (дата звернення: 01.06.2022).

56. Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави. URL: <https://www.mil.gov.ua/ukbs/kiberbezpeka-yak-vazhliva-skladova-vsiei-sistemi-zahistu-derzhavi.html> (дата звернення: 01.06.2022).

57. Кіцул Ю. С., Лиса Р. О. Функції органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Вип. 32. Том 3. С. 33-35.

58. Клімович В. Розвиток громадянськості як основи консолідації суспільства та зміцнення держави. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 1(20). С. 14-23.

59. Кобець О. В. Правосвідомість як основа професійної компетентності прокурора. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Вип. 16. Т. 12. С. 181–189.

60. Ковалів М. В., Стахура І. Б. Особливості адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 807. С. 22-26.

61. Коваль В. М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток : афтореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2004. 21 с.

62. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X.
URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

63. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Правознавство. Правова єдність ВАВ, 2009. 792 с.

64. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

65. Криворучко В. Органи виконавчої влади як суб'єкти адміністративного управління. *Підприємництво, господарства і право*. 2018. № 3. С. 95-99.

66. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.

67. Кримінологічний довідник / за наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джужі та О. М. Литвинова : довідкове видання. – Х. : Діса Плюс, 2013. 412 с.

68. Кримінальний кодекс України в ред. 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

69. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

70. Кримінологія : підручник / А.М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків, 2018. 416 с.

71. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

72. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.

73. Кримінологія: академічний підручник / Богатирьов І.Г., Колб О.Г., Топчій В.В. та ін.; за заг. ред. доктора юридичних наук професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова І.Г. Чернівці: Технодрук, 2020. 336 с.

74. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 440 с.

75. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. М., 1985. 416 с. – С. 3-4.

76. Курс советской криминологии: Предупреждение преступности. М., 1986. 352 с.

77. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103-112.

78. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08-кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Х., 2002. 38 с.

79. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ. 2010. 432 с.

80. Литвинов О. М. Суб'єкти протидії злочинності (ознаки). Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 570-572.

81. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Суб'єкти протидії злочинності як правоохоронні корпорації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 1(20). С. 90–98.

82. Лише деокупація та демілітаризація Запорізької АЕС можуть стабілізувати ситуацію на станції. Офіційний сайт Державної інспекції ядерного регулювання України. URL: <https://snriu.gov.ua/news/lishe-deokupaciya-ta-demilitarizaciya-zaporizkoyi-aes-mozhut-stabilizuvati-situaciyu-na-stanciyyi-oleg-korikov>

83. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність : кримінологічно-правове дослідження. К. : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.

84. Луцик В.В. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як функція прокуратури у кримінальному процесі Німеччини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 359–361.

85. Марчук Н. Основні напрями участі прокурора в кримінальному провадженні на досудових стадіях. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. Т. 4. С. 57–62

86. Марчук Н.В. Щодо визначення змісту діяльності прокурора зі здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 369–376.

87. Медвідь Л. П. Особливості кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення військових кримінальних правопорушень.

URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/20529> (дата звернення: 01.06.2022).

88. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Монографія. К., 2004. 400 с.

89. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: навч. посіб.. Київ: Атіка, 2000. 512 с.

90. Мельничук С.М. Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності: особливості теоретичного розуміння. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 62-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_7_9

91. Мигаль М. Міноборони засекретило інформацію про формування кібервійськ. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/minoboroni-zasekretilo-informaciyu-pro-formuvannya-kiberviysk-795665.html> (дата звернення: 01.06.2022).

92. Мовчан Р.О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 281-285.

93. Неділько В. Подвійна система регулярних пенітенціарних інспекцій у зарубіжних країнах: порівняльна характеристика. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 80–86.

94. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 2. К-П / [укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко]. К. : Аконіт, 2001. 926 с

95. Ной И. С. Методологические проблемы советской криминологии. Саратов. 1975. 222 с.

96. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків, 2016. 656 с.

97. Остапенко О. Про сучасні правові засади протидії вчиненню адміністративних правопорушень. *Вісник Національного університету*

«Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 876. С. 182–187.

98. План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#top> (дата звернення: 01.06.2022).

99. План заходів з реалізації Концепції підвищення рівня хімічної безпеки до 2026 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 314-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D1%80#n10> (дата звернення: 01.06.2022).

100. Погорецький М., Шоломенцев В. Взаємовідносини держави, суспільства і злочинності: боротьба чи протидія? *Вісник прокуратури*. 2010. № 9 (111). С. 36-42.

101. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 01.06.2021).

102. Подковенко Т. Протидія злочинності: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1 (21). С. 32-39.

103. Положення про відділ взаємодії з правоохоронними органами та оборонної роботи. Офіційний сайт Рівненської обласної державної адміністрації. URL: <https://www.rv.gov.ua/polozhennya-pro-viddil-vzayemodiyi-z-pravoohoronnimi-organami-ta-oboronnoyi-roboti> (дата звернення: 01.06.2021).

104. Положення про Міністерство оборони України, постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 730). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

105. Положення про тимчасову контрольну комісію Харківської обласної ради з питань моніторингу ефективного й раціонального

використання природних ресурсів та здійснення контролю за використанням та охороною надр, дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища на території Харківської області, затверджене Рішенням обласної ради від 25 травня 2017 року № 472-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2021).

106. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2021. 45 с. С. 9.

107. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

108. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994. № 264/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. ст. 455

109. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

110. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

111. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24.02.22 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 01.06.2022).

112. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 р. № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

113. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 // *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

114. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 р. № 975-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15> (втратив чинність).

115. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.93 р. № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#top> (дата звернення: 01.06.2022).

116. Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ та громадських формувань з охорони громадського порядку : Указ Президента України від 16.06.1999. *Офіційний вісник України*. 1999. №24. ст. 69.

117. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.07.2021).

118. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

119. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

120. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

121. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

122. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93> (дата звернення: 01.07.2021).

123. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад: Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text>

124. Про затвердження Інструкції про порядок придбання, видачі та зберігання спеціальних засобів членів громадських формувань з охорони громадського порядку : Наказ МВС України від 27.04.2007. *Офіційний вісник України*. 2009. № 55. ст. 1947.

125. Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки: постанова Кабінету Міністрів України № 1767 від 20.12.2006 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-%D0%BF> (дата звернення: 01.06.2022).

126. Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України № 767 від 08.08.2012 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-%D0%BF> (дата звернення: 01.10.2018).

127. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля : Наказ Мінекоресурсів України від 27.02.2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 12. Ст. 631.

128. Про затвердження Положення про громадських інспекторів рибоохорони : Наказ Мінагрополітики України від 24.02.2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 23. Ст. 894.

129. Про затвердження Положення про громадських мисливських інспекторів: Наказ Держкомлісгоспу України від 01.03.2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 13. Ст. 683.

130. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 10

листоп. 2015 р. № 85. Національна поліція : URL: http://old.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/1816252

131. Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2014-%D0%BF>

132. Про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.07.2014 № 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-%D0%BF>

133. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF>

134. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України: постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1174, ред. від 10.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF> (дата звернення 05.10.2019).

135. Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 103. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-%D0%BF>

136. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: постанова Кабінету міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96, ред. від 17.09.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF> (дата звернення 05.10.2019).

137. Про затвердження Типового положення про службу морської безпеки: наказ Міністерства інфраструктури України від 25.08.2011 № 339 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1233-11>.

138. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

139. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

140. Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні, затверджена Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/493.html> (дата звернення: 01.12.2021).

141. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

142. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 01.06.2021).

143. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII

144. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

145. Про Національну поліцію / Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>

146. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

147. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2021).

148. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 № 2625-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>.

149. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

150. Про основи національного спротиву: закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 01.06.2021).

151. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV / База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/law8/8how/964-15> (втратив чинність).

152. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V / Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389

153. Про охорону земель : Закон від 27.06.2015 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 349.

154. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

155. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

156. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

157. Про протидію торгівлі людьми: закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

158. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

159. Про ратифікацію Угоди про незаконний обіг на морі, укладеної на виконання статті 17 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин: Закон України від 15.11.2006 р. № 344-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-16#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

160. Про Рахункову палату: закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19>

161. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16.02.2022 № 56/2022 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>

162. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

163. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року, введено в дію Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/4950.html> (дата звернення: 01.12.2021).

164. Про Стратегію інформаційної безпеки: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року, введено в дію Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5203.html> (дата звернення: 01.12.2021).

165. Про Стратегію кібербезпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року, введено в дію Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/4974.html> (дата звернення: 01.12.2021).

166. Про Стратегію національної безпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року, введено в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/4693.html> (дата звернення: 01.12.2021).

167. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

168. Про схвалення Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів

України № 1911-р. від 29.09.2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-%D0%BF> (дата звернення: 01.06.2022).

169. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України № 1209-р від 30.11.2011 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80> (дата звернення: 01.06.2022).

170. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 01.06.2021).

171. Про утворення Ради оборони Харківської області: Розпорядження Харківської обласної військової адміністрації № 9В від 24.02.2022 р. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/dokumenty/rozporyadzhennya/3355/3382/114873> (дата звернення: 01.06.2022).

172. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (втратив чинність) (дата звернення: 01.06.2021).

173. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення: 01.06.2022).

174. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#top> (дата звернення: 01.06.2022).

175. Прокуратура України : навчальний посібник / [Бесчастний В. М., Мичко М. І., Філов О. В. та ін.]. К. : Знання, 2010. 446 с.

176. Рибаченко С. П. Проблеми правового регулювання запобігання та профілактики правопорушень в Україні. *Наукові записки Міжнародного*

гуманітарного університету. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 34. С. 18-22.

177. Російські хакери продовжують атакувати українську інфраструктуру, не гребуючи цивільними цілями. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/rosiiski-khakeri-prodovzhuyut-atakuvati-ukrayinsku-infrastrukturu-ne-grebuyuchi-civilnimi-cilyami> (дата звернення: 15.07.2022).

178. Самелюк Л. О. Розвиток партисипативної демократії в умовах реформування місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2017. № 2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2017_2/25.pdf (дата звернення: 01.06.2021).

179. Свірін М. О. Класифікація суб'єктів запобіжної діяльності в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017, № 1 (1). С. 96–106.

180. Семенишин М. О. Національна поліція України як суб'єкт запобігання злочинам. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 340–343. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/90.pdf (дата звернення: 01\5.06.2022).

181. Семяновський В. М. Партисипативне управління як модель управління територіальними громадами. *Статистика України*. 2018. № 1. С. 47-51.

182. Скулиш Є.Д. Проблемні питання створення Державного бюро розслідувань. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. Вип. 2. С. 60–71.

183. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-borotbi-z-organizovanoyu-zlochinnistyu-1126160920> (дата звернення: 01.12.2021).

184. Стратегія інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу на період до 2024 року, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 323-р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/323-2022-%D1%80#top> (дата звернення: 01.06.2022).

185. Стратегія кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни», затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 01.06.2022).

186. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления. Проблемы надведомственного контроля. М.: Юрид. лит., 1974. 160 с.

187. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / [О.С. Захарова, В.Я. Карабань, В.С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін.]; відп. ред. В.Т. Малярєнко. Київ Юрінком Інтер, 2004. 376 с.

188. Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / [С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін.], за заг. ред. С. М. Гусарова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 508 с.

189. Суходубов Д. В. Координаційна діяльність прокуратури у сфері протидії злочинності. Київ : Право, 2013. 248 с.

190. Схема спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#top> (дата звернення: 01.06.2022).

191. Тацій В. Я. Доповідь Комісії з питань правоохоронної діяльності щодо визначення поняття та системи правоохоронних органів. URL: http://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_2280.html.

192. Територіальна оборона у громадах: труднощі формування та комплектування її підрозділів. URL: <https://parlament.org.ua/2022/03/22/>

teritorialna-oborona-u-gromadah-trudnoshhi-formuvannya-ta-komplektuvannya-yiui-pidrozdiliv/ (дата звернення: 01.06.2021).

193. Тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 320. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2022-%D0%BF#top> (дата звернення: 01.06.2022).

194. Титаренко О. О. Теорія та практика державного програмування протидії злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (д-ра наук) : 12.00.08. Харків, 2020. 40 с.

195. Тичина Д. М. Національна Поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 154–162.

196. Толочко О. Прокуратура як незалежний орган у системі судової влади. *Вісник прокуратури*. 2006. № 3. С. 20–22.

197. Трагнюк Р.Р. Реформування функцій прокуратури України за новим Законом «Про прокуратуру». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 176–179.

198. Фаріон-Мельник А., Яремко О. Правоохоронні органи: питання термінології та системи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020, № 2 (22). С. 65-70.

199. Фокс В. Введение в криминологию Учебник. Переводчики: Л. Нежинская, Марина Туманова. Редактор: Б. Никифоров. М. 1980. 312 с.

200. Формування комплексу економічної безпеки підприємства. *Баланс. Малий бізнес*. № 9 (18), вересень 2002 р. С.56-58.

201. Форос Г. В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 179-184.

202. Фрицький Ю. Система стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 17-22.

203. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : Івано-Франківськ. 2021. 389 с.
204. Фріс П. Політика кримінологічна. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 303-304.
205. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
206. Шайтуро О. П. Взаємодія органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 7. Ч. 2. С. 257-263.
207. Шайтуро О. П. Органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : монографія. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 412 с.
208. Шайтуро, О. П. Кримінологічні засади діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (д-ра наук) : 12.00.08. Харків, 2019. 37 с.
209. Шевчук Р.В. Місце та роль Національної поліції України в системі суб'єктів протидії злочинності / URL: http://www.nvpppp.in.ua/vip/2019/4/tom_2/43.pdf
210. Шемшученко Ю. С. Державотворення і правотворення в Україні : (досвід, проблеми, перспективи) / [Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, І. О. Кресіна та ін.]. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. 653 с.
211. Шеремет О. С. Напрями роботи органів місцевого самоврядування в протидії злочинності: досвід іноземних держав. *Право та державне управління*. 2015 р. № 1 (18). С. 57-60.
212. Шостко О. Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах: автореф. дис. ... д-ра

юрид. наук : 12.00.08-кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2010. 49 с.

213. Шрамко С. С. Громадськість як суб'єкт запобігання злочинності: сучасне розуміння. *Право і безпека*. 2012. №2 (44). С. 133–138.

214. Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью. Под редакцией проф. Б. С. Никифорова. М., 1968. 256 с.

215. Юртаєва К. В. Кібернайманство як елемент сучасних форм агресії // Кримінологічний вимір сучасності : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (14 квітня 2022 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України; Харків, Наук. парк «Наука та безпека»: ХНУВС, 2022. С. 95-97.

216. Юртаєва К. В. Крісті Нільс. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків, 2021. 853 с. - С. 807-808.

217. Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2010. 230 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Президент

Кримінологічної асоціації України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,

заслужений юрист України

Олександр БАНДУРКА

» _____ серпня 2022 р.

АКТ

впровадження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України результатів дисертаційного дослідження аспіранта відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ Бутенка Віктора Борисовича на тему «Суб'єкти протидії злочинності: системно-структурний і кримінологічно-правовий аналіз», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

1) Денисова С. Ф. – доктора юридичних наук, професора, члена Кримінологічної асоціації України.

2) Гладкової Є. О. – доктора юридичних наук, старшого дослідника, члена Кримінологічної асоціації України.

3) Шевчук Т. А. – кандидата юридичних наук, доцента члена Кримінологічної асоціації України.

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження аспіранта відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ Бутенка Віктора Борисовича на тему «Суб'єкти

протидії злочинності: системно-структурний і кримінологічно-правовий аналіз» використовуються у науковій діяльності Кримінологічної асоціації України.

Дисертацію присвячено системно-структурному і кримінологічно-правовому аналізу суб'єктів протидії злочинності та визначенню їх функцій в умовах збройної агресії проти України. З використанням логіко-граматичного методу проаналізовано термінологію, що використовується у вітчизняній та іноземній науковій літературі для описання діяльності зі зменшення тиску криміногенних факторів та негативного впливу злочинності. У сучасних соціально-політичних умовах термін «протидія злочинності» було визначено найбільш вдалим для проведення дослідження стану функціонування суб'єктів, які здійснюються відповідний вплив на злочинність.

Використовуючи системно-структурний метод було окреслено авторське розуміння поняття структури суб'єктів протидії злочинності. Застосування зазначеного підходу дозволило визначити їх місце і роль суб'єктів протидії злочинності в структурі протидії злочинності, їх функціональні зв'язки, визначити можливі шляхи подолання дублювання виконуваних ними функцій, визначити способи посилення впливу на певний сегмент криміногенних факторів, а також врахувати рівневу будову і взаєморозташування суб'єктів протидії злочинності для консолідації вертикальних і горизонтальних зв'язків між різними ланками цієї системи, що було визначено передумовою злагодженого функціонування системи та гарантією потенціалу до саморегуляції і самовдосконалення.

Було також вироблено авторське розуміння поняття суб'єктів протидії злочинності.

Комісія констатує, що отримані Бутенком Віктором Борисовичем результати дисертаційного дослідження мають високий теоретичний та науковий рівень, а також практичну спрямованість, а тому можуть бути використані для подальшої розробки проблем протидії злочинності.

Члени комісії:

 (Сергій ДЕНИСОВ)
 (Євгенія ГЛАДКОВА)
 (Тетяна ШЕВЧУК)

«3» серпня 2022 року

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Олександр МУЗИЧУК

_____ серпня 2022 р.

АКТ

впровадження в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження аспіранта відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ Бутенка Віктора Борисовича на тему «Суб'єкти протидії злочинності: системно-структурний і кримінологічно-правовий аналіз», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

1. Яценка А. М. – доктора юридичних наук, професора, професора кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

2. Кондратова Д. Ю. – кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

3. Юртаєвої К. В. – кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження аспіранта відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ Бутенка Віктора Борисовича на тему «Суб'єкти протидії злочинності: системно-структурний і кримінологічно-правовий аналіз» використовуються викладачами кафедри кримінального права

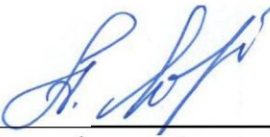
і кримінології факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ при підготовці та проведенні лекцій, семінарських та практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінологія» й «Аналіз та прогнозування злочинності».

У дисертації вперше в Україні запропоновано включити громадян до системи суб'єктів протидії злочинності за допомогою розвитку інституту громадянськості в українському суспільстві. У контексті протидії злочинності визначено поняття громадянськості як внутрішнього сумлінного ставлення особи до виконання свого громадського обов'язку щодо захисту громадських цінностей від кримінально протиправних небезпек, укріплення правопорядку, зниження поточних і потенційних криміногенних ризиків. Обґрунтовано позицію, згідно якої громадянськість є засобом побудови партнерських відносин між державою і суспільством, і є одним з найбільш перспективних напрямів розвитку системи суб'єктів протидії злочинності.

В роботі визначено, що в умовах збройної агресії проти України Рада національної безпеки і оборони України відіграє стратегічну роль у протидії найбільш небезпечним видам злочинності, а саме: визначає актуальні криміногенні загрози, пріоритетні напрями щодо протидії ним та необхідність розробки скоординованих заходів протидії найбільш небезпечним видам кримінально протиправної поведінки. Запропоновано визнати Рад у національної безпеки і оборони України головним координаційним суб'єктом протидії злочинності в умовах воєнного стану.

Комісія констатує, що сформульовані у дисертаційному дослідженні Бутенка Віктора Борисовича висновки та рекомендації можуть бути використані під час підготовки навчальної, науково-практичної та методичної літератури з відповідних дисциплін.

Члени комісії:

 (Андрій ЯЩЕНКО)

 (Дмитро КОНДРАТОВ)

 (Ксенія ЮРТАЄВА)

«22» серпня 2022 року

Додаток Б

Список публікацій здобувача за темою дисертації

1. Savchuk O., Butenko V. Legal Regulation of Criminal Liability for Crimes Against the Environment. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2021. № 3. P. 91–97. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.3.2021.09>
2. Бутенко В. Б. Сучасний погляд на систему суб'єктів протидії злочинності. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 115–120. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2021.3.17>.
3. Бутенко В. Б. Класифікація суб'єктів протидії злочинності: науково-методологічний аналіз. *Наше право*. 2022. № 1. С. 111–117. DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2022.1.16>.
4. Бутенко В. Б. Конституційні засади діяльності суб'єктів протидії злочинності в Україні. *Право UA*. 2022. № 1. С. 155–162. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2022.1.24>.
5. Lytvynov O., Spitsyna H., Butenko V. Modern View of System of Crime Prevention Subjects. *SOCRATES Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law*. 2022. № 3 (24). P. 11–20. DOI: <https://doi.org/10.25143/socr.24.2022.3..011-020>.
6. Бутенко В. Б. Роль і місце громадян в системі суб'єктів протидії злочинності // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 311–312.
7. Бутенко В. Б. Напрямки вдосконалення взаємодії суб'єктів протидії злочинності // Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квітня 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2021. С. 366–367.

8. Савчук О. О., Бутенко В. Б. Конституціоналізм у сфері довкілля: правові виклики сьогодення // Теоретичні та практичні проблеми конституціоналізму в Україні (круглий стіл з нагоди 25-ї річниці Конституції України): збірник матеріалів доповідей учасників круглого столу (м. Харків, 18 червня 2021 р.). Харків, 2021. С. 43–45.

9. Бутенко В. Б. Правові основи діяльності суб'єктів протидії злочинності: класифікація та загальна характеристика // Кримінологічний вимір сучасності: зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 квітня 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України; Харків, Наук. парк «Наука та безпека»: ХНУВС, 2022. С. 22–24.